

DE ESSENTIE VAN JANE JACOBS

Actualiteit van Jane Jacobs op de Nederlandse stedenbouw

DE ESSENTIE VAN JANE JACOBS

Actualiteit van Jane Jacobs op de Nederlandse stedenbouw

rijksuniversiteit
groningen

faculteit ruimtelijke
wetenschappen

Masterthesis Planologie

De essentie van Jane Jacobs

Actualiteit van Jane Jacobs op de Nederlandse stedenbouw

Auteur

R. Kolkman (Rogier)

S1944959

Begeleider

Ir. G. H. Heins (Gerard)

Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen

Rijksuniversiteit Groningen

VOORWOORD

Met trots presenteer ik dit onderzoek ter afronding van de master Planologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. In 2005 ben ik begonnen aan de studie Ruimtelijke Ordening en Planologie aan de Saxion Hogescholen te Deventer. Na het behalen van mijn bachelor-diploma heb ik ervoor gekozen om een verdiepingsslag op planologisch vlak te slaan door mij in te schrijven voor de master Planologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. In het bijzonder is mijn interesse uitgegaan naar stedelijke vernieuwing met daarbij de invloed van ruimtelijke ontwikkelingen op het sociale leven. Door het betrekken van sociale vraagstukken wordt men verplicht de stad te zien als een dynamische omgeving die altijd in beweging is en niet als een omgeving van louter programmatische fysieke bebouwing.

Tijdens mijn studie kwam ik in aanraking met de visie van Jane Jacobs op de stad die zij beschrijft in haar klassieke boek *The death and life of great American cities* (1961). Haar beschouwing van de levendige en vitale stad fascineert mij enorm. De theorie van Jane Jacobs vormt daarom ook de basis voor deze afstudeerscriptie. Het onderzoek richt zich specifiek op de invloed van Jane Jacobs op de ruimtelijke kwaliteit van de huidige Nederlandse stedenbouw.

In het bijzonder wil ik Gerard Heins bedanken als begeleider vanuit de Rijksuniversiteit Groningen. Onze bijeenkomsten brachten mij de nodige feedback en inzichten om het onderzoek tot een volwaardig einde te brengen. Verder wil ik de geïnterviewde personen uit het werkveld bedanken voor hun medewerking en interessante bijdrage aan het onderzoek. Ten slotte gaat mijn dank uit naar de mede-afstudeerders en de gezellige ontmoetingen in en rondom de faculteits- en universiteitsbibliotheek waarbij wij elkaar van feedback en steun hebben voorzien.

Groningen, september 2012

Rogier Kolkman

INHOUDSOPGAVE

SAMENVATTING	9
1. INLEIDING	11
1.1. Aanleiding	11
1.1.1. Maatschappelijke relevantie	12
1.1.2. Wetenschappelijke relevantie	12
1.2. Onderzoeksvragen	13
1.3. Onderzoeksmethodiek	15
1.3.1. IJburg, Amsterdam	15
1.3.2. Stadshagen, Zwolle	16
1.3.3. Roombeek, Enschede	16
1.4. Leeswijzer	17
2. JANE JACOBS EN STEDELIJKE VITALITEIT	19
2.1. Jane Jacobs	19
2.2. Nederlandse stedenbouw	25
2.2.1. Historisch overzicht	25
2.2.2. Huidige aspecten	28
2.3. Ruimtelijke kwaliteit	33
2.3.1. Definitie	33
2.3.2. Operationalisering	37
3. DE RUIMTELIJKE KWALITEIT VAN JANE JACOBS	41

4. IJBURG: WIJK ZONDER SCHEIDSLIJNEN	49
4.1. Planbeschrijving	49
4.2. Analyse	52
4.2.1. Suburbane stedelijke leefstijl	52
4.2.2. Geprogrammeerde functiemenging	53
4.2.3. Autoluwe stadswijk	53
4.2.4. Nieuwe sociale constructies	54
4.3. Conclusie	55
5. STADSHAGEN: ZICHT OP DE STAD, VOETEN IN DE POLDER	57
5.1. Planbeschrijving	57
5.2. Analyse	59
5.2.1. Woonomgeving voor jonge gezinnen	59
5.2.2. Geclusterde centrumvoorzieningen	60
5.2.3. De auto als primair vervoersmiddel	61
5.2.4. Branding en imago	61
5.3. Conclusie	62
6. ROOMBEEK: CENTRUMSTEDELIJKE WEDEROPBOUW	63
6.1. Planbeschrijving	63
6.2. Analyse	66
6.2.1. De stedelijkheid van Roombeek	66
6.2.2. Creatieve bedrijvigheid	67
6.2.3. Bewonersparticipatie als instrument voor sociaal kapitaal	67
6.2.4. Diverse stedenbouw	68
6.3. Conclusie	68
7. CONCLUSIES	71
7.1. De theorie van Jane Jacobs	71
7.2. Jane Jacobs in de praktijk	71
7.3. De invloed van Jane Jacobs	73
8. LITERATUURLIJST	75

SAMENVATTING

In 1961 schreef Jane Jacobs zonder enige academische stedenbouwkundige achtergrond een toonaangevend boek over het stedelijk leven. In *the death and life of great American cities* waarschuwde Jacobs voor alles tegen de typisch modernistische vernieuwingsdrang van de naoorlogse Amerikaanse planologen, stedenbouwers en projectontwikkelaars, die in de geest van Le Corbusier een einde wilden maken aan de chaotische, onhygiënische, kleinschalige en onoverzichtelijke negentiende-eeuwse steden. Meer concreet bestreed zij de plannen van projectontwikkelaar en stedenbouwer Robert Moses, die grote delen van het oude New York wilde opofferen ten gunste van een grootschalig netwerk van hoogwaardige infrastructuur. Jacobs heeft in haar theorie een scherp oog voor de gebruikers van de stad, 'het gebruikt van trottoirs, meerdere primaire gebruiksfaciliteiten en stadswijken'. Ze propageert vurig de noodzaak van diversiteit, gemengd gebruik, kleine bouwblokken, het behoud en gebruik van oude gebouwen, en de noodzaak van concentratie.

In de Nederlandse stedenbouw is er steeds meer aandacht voor stedelijke vernieuwing, herstructurering en ingrepen op het sociale vlak. Veel naoorlogse wijken, die gebouwd zijn volgens het modernisme waar Jacobs zich tegen afzette, kampen momenteel met sociale, economische en fysieke problemen. Fysieke aspecten zoals functiescheiding en verborgen openbare ruimte zorgen voor een gebrek aan levendigheid en sociale controle. Hierdoor ontstaat er verandering in de huidige Nederlandse stedenbouw. Waar men decennia geleden nog inzette voor uitbreidingslocaties buiten de stad is de huidige opgave vooral gericht op herbestemming van bestaande bebouwing binnen de huidige stadsregio's. De nadruk ligt niet meer op grootschalige uitbreiding, maar op kleinschalige innoverende interventies en strategieën. Er is meer aandacht voor het functioneren en begrijpen van de stad als een organisme van diverse processen, functies en sociale contacten in plaats van een kwantitatieve en functionalistische bebouwingsopgave. Door middel van uitvoerig literatuuronderzoek is de ruimtelijke kwaliteit van de huidige Nederlandse stedenbouw omschreven aan de hand van de volgende aspecten:

	Economisch	Sociaal	Fysiek	Cultureel
Gebruiks- waarde	Functiemenging Bereikbaarheid	Kritische massa Sociaal kapitaal	Openbare ruimte Hoofdstructuren Tussenzone	Reputatie
Belevings- waarde	Verbinding met de stad Overlappende sferen	Veiligheid Leefbaarheid Identiteit en samenhang	Attractiepunten Randen Compactheid	Beelbepalende bebouwing Monumenten Imago
Toekomst- waarde	Stedelijk bereik Wijkeconomie Energiebesparing	Diversiteit Bewonersparticipatie	Transformatie en aanpasbaarheid Duurzaam bouwen	Symbolisch weefsel

Om de invloed van Jane Jacobs op de ruimtelijke kwaliteit van de Nederlandse stedenbouw te bepalen, is bovenstaande matrix getoetst aan de praktijk. Hiervoor is uitgebreid literatuuronderzoek uitgevoerd en een empirische analyse aan de hand van drie casussen: IJburg, Stadshagen en Roombeek.

IJburg is een uitbreidingwijk in Amsterdam die stedelijkheid nastreeft. De meeste Amsterdamse buitenwijken worden gekenmerkt door functionalistische woningbouw – wat Jacobs verafschuwde – en leefbaarheidsproblemen. IJburg heeft daarom de ambitie om een nieuwe stedelijkheid te creëren met sociale en fysieke diversiteit. Uit de analyse blijkt dat dit in de praktijk niet is geslaagd. De sociale diversiteit leidt in IJburg tot polarisatie en de fysieke diversiteit - in de vorm van functiemenging - faalt door het gebrek aan vertrouwen bij investeerders.

Stadshagen is één van Nederlands' grootste VINEX-opgaves waar een stedelijk karakter wordt gecombineerd met een ruime woonomgeving. In Stadshagen is de invloed van Jane Jacobs nauwelijks zichtbaar, daarentegen heeft het eerder kenmerken van de monotone suburb waar Jacobs in *the death and life of great American cities* voor waarschuwt. Buitenwijken moeten volgens Jacobs genoeg flexibiliteit en aanpasbaarheid tonen om mee te kunnen gaan in de dynamiek van de stad. In Stadshagen zijn de eerste sociale problemen rondom het grootschalige winkelcentrum zichtbaar door het gebrek aan sociale controle.

Door de rampzalige vuurwerkramp in Enschede (2000) moest Roombeek bijna volledig opnieuw opgebouwd worden. In Roombeek zien we dat Jane Jacobs zeker nog actualiteitswaarde heeft, haar generatoren voor stedelijkheid werken. In Roombeek zijn meerdere primaire functies aanwezig op wijkniveau. Door een combinatie van wonen, werken en cultuur zijn er veel mensen op straat, als stimulans voor de wijk economie en sociale controle. De bottom-up benadering in Roombeek – door grootschalige inzet van particulier opdrachtgeverschap – zorgt voor een nieuwe vorm van stedelijke vernieuwing in Nederland waarbij de bewoners meer zeggingskracht krijgen over hun woonomgeving, precies zoals Jacobs het betaamde.

De overeenkomsten tussen de ruimtelijke kwaliteit van de Nederlandse stedenbouw en de filosofie van Jane Jacobs op de stad zijn aanwezig. De verschuiving naar een postmodernistische benadering - waar het functioneren, zien en begrijpen van de stad meer aandacht krijgt – door maatschappelijke ontwikkelingen geeft Jane Jacobs meer ruimte om zich te laten zien. Aspecten als diversiteit, functiemenging, transformatie, compactheid en wijk economie zijn van steeds groter belang om de stad zowel een fysieke als sociale impuls te geven. Jacobs biedt niet alleen ideeën voor het ontwerpen of faciliteren van een levende stad; het is vooral ook een pleidooi om de werkelijkheid van de stad te bestuderen en te begrijpen wat wel werkt en wat niet. Het gaat er om de stad te willen lezen.

1

INLEIDING

1.1. Aanleiding

De stedelijke ontwikkeling in Nederland oriënteert zich in toenemende mate op de transformatie van de bestaande stad. In het vorige decennium was uitbreiding van de stad met Vinex-wijken het thema, maar grootschalige nieuwe uitbreidingen blijven in het post-Vinex-tijdperk voorlopig uit. De huidige ontwikkelingen leggen de nadruk op de vernieuwing van bestaande stadswijken, de zogenaamde stedelijke vernieuwing. Hierbij worden fysieke ingrepen steeds meer gecombineerd met een 'sociale agenda'. Door de opleving van de multiculturele samenleving is er een verschuiving gekomen naar aandacht voor de sociale pijler in stedelijke vernieuwing. Het omvangrijke sloop-nieuwbouwprogramma uit het verleden is achterhaald door sociaal-culturele ontwikkelingen. Deze verandering wordt bevestigd door Nederlandse stadplanners, Gert-Jan Hospers zegt hierover: 'Het begint nu langzaam door te dringen dat stedelijke planning en herstructurering vanachter het bureau niet werkt, en ook niet in de eerste plaats een technische of esthetische vaardigheid is. Veel meer zal de transformatie van de bestaande stad moeten worden gebaseerd op bestaande bewoners en sociale structuren. In ons bewustzijn dringt door dat herstructurering in puur fysieke termen achterhaald is, al laat onze praktijk dat (nog) niet zien (Franke et al., 2010: p. 8).'

De relatie tussen stedenbouwkundige kenmerken, sociale structuren en economische groei zijn van vitaal belang in de stedelijke ontwikkeling. Deze relatie beschreef stedenbouwkundig acti-viste Jane Jacobs al in 1961 in haar invloedrijke klassieker *The life and death of great American cities*. Levendigheid en vitaliteit van de wijk zouden sterk samenhangen met de multifunctionali-teit van de wijk. Diversiteit is de voedingsbodem voor een florerende wijk economie met onder-ling contact, wederkerigheid en bevordering van sociaal kapitaal. Het is een protest tegen de suburbane monofunctionele uitbreidingswijken en een pleidooi voor de multifunctionele stads-wijk. Jacobs meent dat functiescheiding en modernisme alle leven uit een plek zuigt. Om dit te keren, pleit ze voor gedifferentieerde woonomgevingen waar mensen zich zowel in fysiek als sociaal opzicht mee kunnen identificeren. Volgens Jacobs voldoet de vitale stadswijk aan vier uitgangspunten: de wijk heeft meerdere primaire functies, aanwezigheid van een fijnmazig stra-

tenpatroon om onderling contact te bevorderen, mix van oude en nieuwe bebouwing ten behoeve van de diversiteit en een hoge bevolkingsdichtheid. De theorie van Jane Jacobs is nog steeds actueel en relevant. Ze wordt vaak geciteerd in academische studies, internetfragmenten en symposia over thema's als stadsontwikkeling en stadssociologie. Haar werk wordt ook zeer gewaardeerd in economische kringen met betrekking tot economische functies en bedrijvigheid in wijken.

1.1.1. *Maatschappelijke relevantie*

Jane Jacobs en haar pleidooi voor diversiteit en functiemenging is van grote invloed op het stedenbouwkundig klimaat. Vanuit de hele wereld wordt haar visie geïmplementeerd, met als bekendste voorbeeld de stroming New Urbanism uit de Verenigde Staten dat als antwoord diende voor de eindeloze sprawl. Het New Urbanism heeft het gedachtegoed van Jacobs letterlijk verwerkt in richtlijnen voor beloopbare, dichtbebouwde, multifunctionele wijken met een diverse bevolking in termen van leeftijd, inkomen en omvang van huishoudens (Calthorpe, 1993). Ondanks dat het gedachtegoed van Jacobs is verwerkt in het New Urbanism, is er veel kritiek dat het een te eendimensionale vertaling is met een nadruk op esthetische waarde. Er wordt ook beschreven dat de recepten van Jacobs niet klakkeloos kunnen worden uitgevoerd (Jacobs, 2009). De Nederlandse VINEX-wijk wordt menigmaal vergeleken met de Amerikaanse suburbs. Dit zijn monofunctionele wijken zonder functiemengingen en met een gebrek aan levendigheid. De VINEX-wijk is veelal als een kant-en-klaar product gepland, zonder enige ruimte voor toeval, verrassing en verandering. De dynamiek van de stad is niet meegenomen in de planning (Lörzing, 2008; Urhahn, 2010). De Nederlandse stadswijk heeft ook te kampen met problemen. Veel naoorlogse wijken hebben sociale en economische problemen en raken fysiek op achterstand. De tendens is om met grootschalige herstructurering deze wijken op te waarderen, geheel tegen het gedachtegoed van Jacobs in. De stedelijke vernieuwing in Nederland vraagt dus om een nieuwe kwalitatieve aanpak welke gepaard moet gaan met sociale en economische groei. De filosofie van Jacobs bezit randvoorwaarden die hierop aansluiten, de vraag is echter in hoeverre haar filosofie zichtbaar en toepasbaar is in Nederland. Het onderzoek draagt bij aan de maatschappelijke discussie over nieuwe inzichten in de stedelijke vernieuwing waar meer aandacht is voor de relatie tussen fysieke, sociale en economische belangen.

1.1.2. *Wetenschappelijke relevantie*

Death and life of great American cities schreef Jane Jacobs als een aanklacht tegen de megalomane bouwplannen van de stedenbouwer Robert Moses. Het boek is voornamelijk beschreven uit eigen ervaringen, zonder dat Jacobs een academische achtergrond in de stedenbouw heeft. Hierdoor bekritiseerden tegenstanders haar theorie als niet-wetenschappelijk en slecht onderbouwd, desondanks wordt Jane Jacobs nog steeds geciteerd in ruimtelijke wetenschappen (met name gericht op stadsplanning). In 1844 schreef Friedrich Engels *The condition of the working class* over de nalatige ruimtelijke ordening in Manchester en erbarmelijke woonomgeving voor de arbeidersklasse. Door de industriële revolutie kwamen er geleidelijk aan nieuwe eisen voor de aanpassing van de stad. Het belang van een leefbare woonomgeving kreeg hierdoor steeds

meer wetenschappelijke aandacht. De bewoner werd uit de vervuilde industriële woonwijk gehaald en naar de functionalistische stad verplaatst waar een scheiding is tussen wonen en werken. Onder andere de stedenbouwkundigen Ebenezer Howard (1850 – 1928) en Le Corbusier (1887 – 1965) staan in de wetenschap bekend als de voorvechters voor een stad als sociaal utopia door functiescheiding, rationalisatie en standaardisatie in de stadsplanning. Halverwege de twintigste eeuw kwam er steeds meer kritiek op het monotone karakter van de modernistische stedenbouw. De postmoderne stedenbouw met meer oog voor kwaliteit, gelaagdheid, functiemenging, diversiteit en experiment kreeg een wetenschappelijk platform. ‘Terwijl modernisten de ruimte zien als iets dat sociale doelen dient en daarmee dienstbaar is aan het sociale project, zien postmodernisten de ruimte als iets onafhankelijk en autonooms. Postmodernisten accepteren de complexiteit van de stad en proberen die niet te beheersen (Hemel, 2010)’. De visie van Jacobs wordt aangeduid als postmodern. Ondanks dat haar visie volgens velen een wetenschappelijke basis mist, is het wel van invloed op vele internationaal gelouterde wetenschappelijke theorieën (Calthorpe, 1993; Putnam, 2000; Florida, 2002). Het werk van Jane Jacobs heeft een zeer gewaardeerde status opgebouwd, maar kent weinig empirische onderbouwing. Met de verschuiving in de Nederlandse stedenbouw – beschreven in maatschappelijke relevantie – is het interessant om de invloed van Jane Jacobs empirisch te toetsen in wetenschappelijk onderzoek.

1.2. Onderzoeksvragen

De theorie van Jane Jacobs heeft veel invloed in de wetenschap, echter is het zeer onduidelijk in hoeverre deze is doorgevoerd in de praktijk. Kritieken beweren dat haar theorie geen empirisch onderbouwde basis heeft. De theorie is moeilijk objectiveerbaar, ook Jacobs zelf geeft aan dat ze geen knip-en-plak werk levert voor stedenbouwers. In Nederland wordt vaak verwezen naar het begrip ruimtelijke kwaliteit bij kwalificaties en waarderingen van gebiedsontwikkelingen. Om de invloed van Jane Jacobs in de Nederlandse stedenbouw te meten is het interessant om haar filosofie te koppelen aan de ruimtelijke kwaliteit. Het begrip ruimtelijke kwaliteit is echter ook een containerbegrip welke geconcretiseerd en meetbaar moet worden. In deze thesis wordt onderzocht of de ruimtelijke kwaliteit van de Nederlandse stedenbouw strookt met de theorie van Jane Jacobs. Het onderzoek richt zich op het feit of de theorie van Jane Jacobs in de Nederlandse praktijk ook tot uitvoering is gebracht. Zijn stadswijken geïnspireerd door het gedachtegoed van Jane Jacobs ook succesvol, kijkend naar de aspecten waarop de ruimtelijke kwaliteit van de Nederlandse stedenbouw gedefinieerd wordt. De hoofdvraag van dit onderzoek luidt:

Is de theorie van Jane Jacobs gericht op stedelijke ontwikkeling van invloed op de ruimtelijke kwaliteit van de huidige Nederlandse stedenbouw?

Ter ondersteuning van de hoofdvragen zijn de volgende deelvragen opgesteld:

Theoretisch kader

- 1) Wat zijn de criteria waaraan een levendige en vitale wijk moet voldoen volgens de theorie van Jane Jacobs?
- 2) Welke kenmerken en aspecten typeren de ontwikkelingen in de Nederlandse stedenbouw?
- 3) Welke aspecten van de Nederlandse stedenbouw zijn van meerwaarde op de ruimtelijke kwaliteit?

Bovenstaande deelvragen dragen bij aan de uiteenzetting van het theoretisch kader welke als basis dient voor de analyse naar de invloed van Jane Jacobs op de ruimtelijke kwaliteit van de Nederlandse stedenbouw. *The life and death of great American cities* (1961) vormt de basis voor het bepalen van de criteria voor een vitaal stedelijke wijk. Om deze criteria te kunnen toetsen is vervolgens het huidige stedelijke landschap in Nederland beschreven aan de hand van literatuuronderzoek (onder andere Urhahn & Bobic, 1998; Lörzing et. al., 2008; Visscher et. al., 2008; Edens et. al., 2010). Het theoretisch kader is afgesloten met een toetsingskader waarin de aspecten van de Nederlandse stedenbouw die een meerwaarde hebben op de ruimtelijke kwaliteit staan weergegeven in een matrix. In de analyse is deze matrix getoetst aan de praktijk door het beantwoorden van de volgende vragen:

Empirie

- 4) Is de invloed van Jane Jacobs zichtbaar in de Nederlandse stedenbouw?
 - Zijn de door Jane Jacobs beschreven criteria voor een levendige en vitale wijk aanwezig?
 - Welke invloed hebben diversiteit en functiemenging op de wijk economie?
 - Welke invloed hebben diversiteit en functiemenging op het sociaal kapitaal van de wijk?
- 5) Is de theorie van Jane Jacobs kenmerkend voor de huidige aspecten van de ruimtelijke kwaliteit in IJburg, Stadshagen en Roombeek?

Het theoretisch kader is een uiteenzetting van de theorie van Jane Jacobs, de ontwikkelingen in de Nederlandse stedenbouw en een operationalisatie van het begrip ruimtelijke kwaliteit. In het empirische gedeelte is deze theorie getoetst aan de praktijk om de invloed en relevantie van Jane Jacobs op het huidige stedenbouwkundige klimaat te analyseren. Bij de beantwoording van de onderzoeksvragen is gebruik gemaakt van veldwerk. Om de theorie van Jacobs te toetsen aan de ruimtelijke kwaliteit van de Nederlandse stedenbouw zijn er gesprekken gevoerd met experts uit de praktijk en de wetenschap. Specifiek zijn er drie Nederlandse wijken geanalyseerd aan de hand van de criteria van Jane Jacobs die geïnventariseerd zijn in het theoretische gedeelte. De beschrijving en verantwoording van de cases zijn te vinden in de volgende paragraaf.

1.3. Onderzoeksmethodiek

Als basis voor het onderzoek geldt de filosofie van Jane Jacobs, de principes waaraan een vitaal stedelijk gebied zal moeten voldoen. Middels literatuuronderzoek is onderzocht welke principes dit zijn, en wat dit betekent voor bestaande stadswijken en stedelijke vernieuwing. De actualiteit van veranderende waarden in de maatschappij en de dynamiek in de stad is van grote invloed op huidige ontwikkelingsvraagstukken. Als aanvulling hierop is met kwalitatief onderzoek geanalyseerd of de theorie van Jacobs ook meetbare resultaten oplevert. Hebben de wijken met een hoge bestemmingsdifferentiatie en diversiteit in bevolkingsopbouw ook echt een florerende wijk economie en sociaal kapitaal? Hetzelfde principe is gehanteerd bij de synthese tussen ogen op de straat en veiligheid. De data die hiervoor is gebruikt zijn wetenschappelijk onderzoek, beleidsdocumenten, evaluatiestudies, leefbaarheidsonderzoeken, veldwerk en interviews met betrokkenen uit de praktijk. De hoofdvraag is getoetst op enkele Nederlandse wijken. Een voorwaarde bij het selectieproces van de cases is dat de wijken kort geleden ontwikkeld zijn. Dit levert een actuele weergave van de Nederlandse stedenbouw in vergelijking met de ruimtelijke kwaliteit en de theorie van Jane Jacobs. Daarnaast is er gezocht naar gebiedsontwikkeling in stedelijke omgeving, omdat hier de theorie van Jane Jacobs het meest op toegespitst is. Hieronder volgt een introducerende beschrijving van de cases met een verantwoording voor de keuze.

1.3.1. IJburg, Amsterdam

In 1996 beslist de gemeente Amsterdam een nieuwe woonwijk te bouwen in het IJmeer, ten oosten van het centrum van Amsterdam. In 2002 nemen de eerste bewoners hun intrek in hun nieuwe woningen waar enkele jaren geleden slechts water was. Bij haar voltooiing zal IJburg bestaan uit zeven kunstmatige opgehoogde eilanden. De realisatiefase van de wijk neemt tientallen jaren in beslag, hiermee tracht met flexibiliteit te creëren die kunnen inspelen op de dynamiek van de economie en samenleving. De doelstelling van IJburg is om een nieuw soort stedelijkheid te creëren, hoog en dicht maar toch met een gevoel voor ruimtelijkheid. IJburg wordt gezien als een 'wijk zonder scheidslijnen' waarbinnen experimenten met zorg- en welzijnsvoorzieningen zijn ontwikkeld en een grote mate van menging in type bebouwing aanwezig is (Walberg et. al, 2007).

'Amsterdam shows that my theory works' is een bekende uitspraak van Jane Jacobs tijdens een bezoek van haar aan Amsterdam. Zij doelde hiermee vooral op het fijnmazige stratenpatroon en het diverse aanbod van functies in en rondom de Amsterdamse grachtengordel en het levendige straatballet in de Pijp (Gadet, 2010). Het laat zien dat in Amsterdam de potentie zit om de vitale stadswijk te ontwikkelen die Jacobs beschrijft in haar visie. Aan de rand van Amsterdam rijzen echter problemen in de naoorlogse wijken op, die gekenmerkt worden door het geringe adaptatievermogen van stedelijk weefsel als gevolg van de principes van functiescheiding. Veel van deze wijken kampen met leefbaarheidsproblemen. Deze problematiek heeft ertoe geleid dat de nieuwe uitbreidingswijk IJburg een meer stedelijk karakter krijgt zoals in het centrum van Amsterdam te zien is. Vanuit dit oogpunt is het boeiend onderzoek te doen naar de invloed van Jacobs in de huidige stadsplanning in IJburg.

1.3.2. *Stadshagen, Zwolle*

In 1993 is de eerste aanzet gekomen tot uitbreiding van Zwolle in de polder Mastenbroek ten noordwesten van het centrum van Zwolle. In de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra (VINEX) is Stadshagen aangewezen als een gewenste uitbreidingslocatie die moet bijdragen aan de 'compacte stad'. Een antwoord om versnippering van nieuwbouw tegen te gaan. Stadshagen is een Vinex-locatie aan de rand van Zwolle. Stadshagen is gefaseerd opgebouwd. De komende jaren worden er nog 4.000 woningen bijgebouwd, dit zijn voornamelijk woningen in het gebied Stadshagen 2. Onlangs is bekendgemaakt dat Stadshagen in 2023 in zijn geheel gerealiseerd zal zijn. Deze planning is reeds meerdere keren aangepast door de economische crisis.

De VINEX-periode heeft in de Nederlandse stedenbouw, planologie en volkshuisvesting veel stof doen opwaaien. Voorstanders beschouwen de VINEX-wijken als leefbare woonomgevingen waar jonge gezinnen zich graag vestigen. Tegenstanders bekritisieren onder andere de monofunctionele en kwantitatieve bebouwingsopgave en vergelijken deze wijken met de falende Amerikaanse suburbs – waar Jacobs ook kritiek op uitte. Grof gezegd beschrijft Jacobs dichtbebouwde, multifunctionele en diverse stadswijken als goed. Dunbebouwde, monofunctionele en homogene buitenwijken zijn daarentegen slecht. Opvallend is dat ze geen empirisch onderzoek verricht in buitenwijken. Dat maakt haar kritiek op suburbane wijken ongefundeerd en haar vergelijking tussen het dagelijks leven in de stad en in de buitenwijk te snel geconcludeerd. Stadshagen is één van Nederlands' grootste VINEX-opgaves waar een stedelijk karakter wordt gecombineerd met een ruime woonomgeving. De analyse naar Stadshagen – de suburbane buitenwijk – draagt bij aan de leegte in het empirisch onderzoek naar de relevantie van Jane Jacobs in buitenwijken.

1.3.3. *Roombeek, Enschede*

In 2000 werd de Enschede wijk Roombeek getroffen door een ernstige vuurwerkramp waarbij de wijk volledig werd verwoest. De filosofie van Jacobs is meegenomen bij de herontwikkeling van Roombeek. Het plan is bekend geworden door de hoge participatiegraad van oude bewoners bij de herbouw van hun woningen en het (collectief-)particulier opdrachtgeverschap waarbinnen nieuwe bewoners hun huizen hebben gebouwd. Daarnaast is er veel geïnvesteerd in hoogwaardige openbare ruimte om interactie tussen bewoners te stimuleren, zijn er veel voorzieningen aanwezig en heeft het creatieve economie aangetrokken, zoals ontwerp bureaus en ateliers (Colenbrander, 2008).

Door de desastreuze vuurwerkramp moest Roombeek bijna volledig worden wederopgebouwd. De locatie, dicht bij het centrum, is uniek voor een dergelijke stedelijke herstructureringsopgave. Het is onmogelijk om stadswijken die beschreven zijn door Jane Jacobs te kopiëren naar Nederlands voorbeeld door de verschillen in schaalgrootte, maar door de centrum-stedelijke locatie is Roombeek een buitengewoon interessant project om te analyseren.

Bovenstaande wijken zijn recente vormen van stedelijke gebiedsontwikkeling. De wijken worden gekenmerkt door vernieuwing en innovatie omdat ze grotendeels nieuw zijn. Hoewel Roombeek een opgave is van binnenstedelijke herstructurering en IJburg en Stadshagen uitbreidingswijken

zijn, zijn het allemaal wijken die streven naar een stedelijk karakter. De wijken hebben een hoge actuele waarde, waardoor er al veel wetenschappelijk onderzoek uitgevoerd is naar de ontwikkeling en ter evaluatie van de gebiedsontwikkeling (Lupi, 2008; Colenbrander, 2008; Lengkeek, 2008; Heijmans, 2007; Walberg, 2007). Het bestuderen van wetenschappelijk onderzoek en eigen perceptie vormen de basis bij het waarderen van de ruimtelijke kwaliteit.

1.4. Leeswijzer

De eerste onderzoeksvragen met betrekking tot het theoretische gedeelte worden beantwoord in hoofdstuk 2: Jane Jacobs en stedelijke vitaliteit. De eerste paragraaf beschrijft de visie van Jane Jacobs uit haar baanbrekende klassieker *the death and life of great American cities*. De overige paragrafen geven een wetenschappelijk overzicht hoe de ruimtelijke kwaliteit van de huidige Nederlandse stedenbouw wordt gewaardeerd.

Hoofdstuk 3 is het empirische gedeelte waarin de theorie is getoetst aan de praktijk. Ten eerste is er een confrontatie tussen de aspecten van de ruimtelijke kwaliteit in de Nederlandse stedenbouw en de theorie van Jane Jacobs. Hierin is de invloed van Jane Jacobs geanalyseerd door middel van literatuuronderzoek en empirisch onderzoek – interviews, veldwerk. Vervolgens is er een verdiepingsslag geslagen door drie cases specifiek te analyseren (hoofdstuk 4, 5 en 6). De cases zijn drie nieuwbouwwijken, waardoor de analyse bijdraagt aan het onderzoek naar de huidige relevantie van Jane Jacobs in de Nederlandse stedenbouw.

Het onderzoek is afgesloten met een concluderend hoofdstuk (7). Hierin worden de ondersteunende onderzoeksvragen en de hoofdvraag beantwoord. Uiteindelijk levert dit een algemene conclusie op en aandachtspunten voor de stedelijke vernieuwingsopgave waarin Jane Jacobs een bijdrage kan leveren.

2

JANE JACOBS EN STEDELIJKE VITALITEIT

Het theoretisch kader vormt de basis voor het onderzoek. De visie van Jane Jacobs op het ontstaan van een levendige en vitale stad staat geschreven in *The Death and Life of Great American Cities* (1961). De eerste paragraaf geeft een volledig beeld van Jacobs' visie op de stadsplanning. De principes en randvoorwaarden die zij schetst ten behoeve van stedelijke vitaliteit, zijn in het vervolg van het onderzoek geanalyseerd in de Nederlandse praktijk. In de volgende paragrafen is haar theorie verder uitgediept en vergeleken met andere wetenschappelijke onderzoeken waaronder de tegengeluiden die zich vormden tegen Jacobs. Vervolgens zijn de kenmerken en aspecten van de huidige Nederlandse stedenbouw geïnventariseerd, deze vormen een leidraad voor de operationalisatie van het begrip ruimtelijke kwaliteit. Uiteindelijk levert dit hoofdstuk een theoretisch kader op welke in hoofdstuk 3 (Jane Jacobs in de praktijk) de basis vormt in de analyse naar de invloed van Jane Jacobs op het huidige Nederlandse stedenbouwkundige klimaat.

2.1. Jane Jacobs

Vijftig jaar geleden schreef Jane Jacobs het boek *The Death and life of great American Cities*) waarin haar visie op stadsplanning beschreven is, momenteel blijkt dit boek nog steeds actueel. Zo scoort zij meer dan 20 miljoen google-hits en wordt ze 60.000 keer gerefereerd in wetenschappelijke artikelen in de google-scholar database. Meer specifiek is de actualiteit van Jacobs te zien in de verandering van de stedelijke vernieuwing die vraagt naar een duurzame stedelijke aanpak met oog voor de sociale agenda. Als inwoner van Greenwich Village, New York, zag Jacobs dat de stad steeds meer uitgroeide als een paradepaardje voor grote stedenbouwers. De plannen voor de Lower Manhattan Expressway van Robert Moses zijn van grote invloed geweest op Jacobs om haar manifest *Dood en leven van grote Amerikaanse Steden* (1961) te schrijven. Volgens Jacobs hadden stedenbouwers als Moses geen inzicht in de behoeftes van gewone mensen en hoe zij de stad beleven en gebruiken. Jacobs zag de straat als de levensader van elke stad, terwijl planologen straten juist alleen maar beschouwen als grenzen of scheidslin-

nen tussen blokken. Mede door protesten van Jacobs werd de Lower Manhattan Expressway uiteindelijk niet gebouwd.

Jane Jacobs was dus een pleitbezorger van de grote stad. Haar visie is een reactie op de opkomende modernistische stedenbouw, zoals de *Cité Radieuse* van Le Corbusier, de *Garden City* van Howard en de *City Beautiful movement* uit de Verenigde Staten. Deze modernistische planning was bedoeld als oplossing voor de overvolle en chaotische stad. Hiertegen werden nieuwe stedenbouwkundige modellen ontworpen waarin de bewoners leefden in een natuurrijke woonomgeving. Jacobs zag het gevaar van dit idealisme, omdat volgens haar hierdoor een vitale vorm van stadsleven en de dynamiek van het menselijk leven verloren zal gaan. De hieruit resulterende stedenbouw maakt volgens haar dynamiek onmogelijk. Diversiteit is heel laag vanwege de afwezigheid van gemengd milieu. Het adaptatievermogen van de buurt ten opzichte van de veranderende economie en sociale aspecten is uiterst gering. Functies zijn per definitief gescheiden, er bestaat nagenoeg geen bedrijfsruimtes in de plinten, door dominantie strokenbouw ontbreken echte straten, en de architectuur is veelal uniform dus weinig onderscheidend (Franke et al., 2010).

Volgens Jacobs is functiemenging en diversiteit juist een vereiste voor een leefbare en vitale stad. Wil een buurt divers zijn, dan zal aan vier voorwaarden voldaan moeten zijn. Deze voorwaarden versterken elkaar en leiden tot voldoende diversiteit:

- Het district, en eigenlijk zoveel mogelijk segmenten ervan, moet meer dan één primaire functie vervullen; bij voorkeur meer dan twee. Deze moeten de aanwezigheid garanderen van mensen die op verschillende tijdstippen de deur uitgaan en met verschillende doeleinden ter plekke zijn, maar die veel faciliteiten gemeenschappelijk kunnen gebruiken.
- De meeste woonblokken moeten kort van stuk zijn, dat wil zeggen; er moeten veel straten en gelegenheden zijn om een hoek om te slaan.
- Het district moet een mengeling zien te geven van gebouwen die variëren in ouderdom en staat, waaronder een flink percentage oude gebouwen.
- Het district moet een voldoende dichte concentratie van mensen hebben, met welk doel zij zich daar ook mogen bevinden. Dit geldt tevens voor mensen die zich daar bevinden omdat ze er wonen (Jacobs, 2009).

Met menging van primaire functies bedoelt Jacobs dat wonen, werken, winkelen en recreëren in een buurt kunnen plaatsvinden, zodat er op elk moment van de dag mensen op straat zijn en er ruimte is voor een bloeiende wijk economie (Jacobs, 2009). De primaire en secundaire gebruiksfaciliteiten ondersteunen elkaar voortdurend op zowel economisch en sociale wijze. De primaire functies als wonen en werken creëren afzonderlijk geen diversiteit. Daarom moeten er minimaal twee primaire functies in een wijk aanwezig zijn, deze zetten het gebruik van secundaire gebruiksfaciliteiten in werking. Hierdoor ontstaat er op elk moment van de dag verplaatsing van bewoners, welke de levendigheid stimuleert. Het voorbeeld van een stad, waar op het schaalniveau van de stad aan vitaliteit en diversiteit ontbreekt, is de Amerikaanse stad Detroit. De stad is

momenteel bekend om haar leegloop als gevolg van de eenzijdige afhankelijkheid van de auto-industrie die met de crisis volledig is ingestort. Complexiteit en fijnmazigheid van voornamelijk primaire gebruiksfaciliteiten op stadsniveau ontbrak. Jacobs waarschuwde hiervoor in de jaren '60 (van Dijk, 2011).

Het stedelijk weefsel heeft kleine bouwblokken nodig volgens Jacobs. Lange stroken leidt tot monotonie, te grote afstanden en gebrek aan contacten. Een fijnmazig stratenpatroon zorgt ervoor dat voetgangers de mogelijkheid hebben om rond te lopen en ook eens een andere weg in te slaan. Dat maakt de wijk gezelliger en vergroot de kans op toevallige ontmoetingen. Kees Christiaanse omschrijft het als volgt: 'Een fijnmazig en multi-directioneel netwerk van straten en openbare ruimtes vormt het belangrijkste onderdeel van dit besturingssysteem waarop de communicatie, uitwisseling en mobiliteit tussen personen, ideeën en goederen kan plaatsvinden (2009)'. Deze theorie van Jacobs is van invloed geweest op baanbrekende werken met betrekking tot verkeersplanning zoals Christopher Alexanders *The city is not a tree* (1967), Lesley Martins *The grid as a generator* (1972) en Albert Pope's *Ladders* (1996)

Een mix van oude en nieuwe gebouwen zorgt volgens Jacobs voor een mengeling van primaire en secundaire functies. Economische en sociaal-culturele dynamiek in een stad wordt gestimuleerd door variëteit in soorten gebouwen en functies in de stad. 'Oude ideeën kunnen soms gebruikmaken van nieuwe gebouwen; nieuwe ideeën moeten van oude gebouwen gebruikmaken (Jacobs, 2009)'. Nieuwe primaire en secundaire gebruiksfaciliteiten hebben niet altijd het economische draagvlak om zich in nieuwe (en daarom dure) gebouwen te vestigen. Binnen de dynamiek van de stad moeten bedrijven de mogelijkheid hebben om door te groeien, zodat er weer ruimte komt voor nieuwe innovatieve, creatieve bedrijven in oude gebouwen. Een variëteit aan gebouwen, met bijhorende verschillen in woonkosten en smaken, zorgt ook voor diversiteit in de bevolkingssamenstelling.

Veel vitale buurten kennen een hoge concentratie van personen. Deze personen, welke om verschillende redenen het gebied bezoeken (wonen, werken, recreatie), vormen het draagvlak voor de functies in het gebied. De hoge bezoekersdichtheid kan er mogelijkwijjs op duiden dat multifunctionaliteit louter een stedelijk fenomeen is (Peters, 2005). Volgens Jacobs is de relatie tussen concentratie en andere soorten diversiteit dan ook voornamelijk aanwezig in binnensteden, buitenwijken zijn alleen ingericht om te wonen. Met name de hoge concentratie van bewoners en gebruiksfuncties maken stadsdelen vitaal en leefbaar.

De theorie van Jacobs bestaat uit meer dan de vier beschreven voorwaarden. *Leven en dood van grote Amerikaanse steden* is geen handboek voor stedelijke vernieuwing met een vierdelige toverformule, maar bovenal een oproep om de stad zorgvuldig te lezen (Lengkeek, 2009). Volgens Jacobs is ervaringswijsheid als bron en complexiteitsdenken de basis om de stad te begrijpen. 'Steden zijn geen dimensies die puur op statistische basis zijn te voorspellen, of wiskundig te verklaren [...] bevolkingsgroepen zijn niet onder te verdelen in gemiddelden (Jacobs, 2009)'. Lengkeek vergelijkt de complexe stad van Jacobs als georganiseerde complexiteit uit de biowetenschappen. 'Door de stad op te vatten als een levend organisme, en door de methodiek van

de biowetenschappen te gebruiken bij het begrijpen van de stad, is recht te doen aan de complexiteit van de stad. De methode van de biowetenschappen begint met een logische eenheid, een enzym of een cel, en brengt dan andere relaties, verhoudingen en verbindingen met andere factoren of grootheden in beeld. Statistische voorspellingen en analyses abstraheren en veralgemeniseren dit, en zijn daarom louter aanvullende bronnen van kennis. De stad is geen machine, vatbaar voor ontwerp en sturen, maar een organisme dat evolueert, een verhaal dat voortdurend ontstaat (Lengkeek, 2009)'. Jacobs (2009) geeft drie denkmethodes aan om de stad te begrijpen: Denk in processen (bezie achter objecten processen, die voor iedere goede verstaande te begrijpen zijn), werk inductief (van het afzonderlijke naar het algemene) en zoek naar veelzeggende afwijkingen (uitzonderingen die de regel verklaren).

Een belangrijk speerpunt in de theorie van Jacobs is een gezonde, levendige en vitale wijkeconomie. Op de straten vindt het dagelijks leven plaats met onderlinge ontmoeting, die zorgt voor handel en bedrijvigheid. Jacobs (2009) noemt dit het *sidewalkballet* (straatballet) dat bijdraagt aan de veiligheid, sociale cohesie en economische dynamiek van de wijk. De gedachten van Jacobs over wijkeconomie zijn van grote invloed geweest op ontwikkelingen in de stedelijke vernieuwing. Richard Florida gebruikt Jacobs' denkbeelden van een creatieve economie in zijn klassieker *The rise of the creative class* (2002). Volgens Florida zorgt de creatieve klasse met nieuwe ideeën en innovaties voor een bloeiende wijkeconomie. Jacobs schiepte hiervoor in haar boek al voorwaarden, zoals het mixen van oude en nieuwe gebouwen om ondernemerschap te stimuleren. Zij zag dit in 1962 gebeuren rondom haar eigen wijk Greenwich Village waar Andy Warhol zijn artistieke centrum *the Factory* opende door hergebruik van voormalige industriegebouwen (Mennel, 2011). In tegenstelling tot veel economisch geografen die het belang van clustervorming benadrukken, streeft Jacobs voor diversiteit van de stedelijke economie. Eenzijdige specialisatie is een gevaar voor de vitaliteit van een plek, dit gaat volgens haar ten koste van de productie. Als voorbeeld neemt zij de ontwikkelingen in Birmingham en Manchester in de negentiende eeuw. Manchester was het centrum van de industriële revolutie gespecialiseerd op de textielindustrie, Birmingham daarentegen kende minder grootschalige industrie en geen specialisatie. Na de industriële revolutie kende Manchester een grote teloorgang waar ze pas recent bovenop zijn gekomen, terwijl Birmingham door de jaren een creatieve, dynamische stad bleek te zijn (Jacobs, 1969). Diversiteit in de bevolkingsopbouw en stedenbouwkundige structuur zijn dus de speerpunten van een florerende wijkeconomie.

Jane Jacobs bekeek de wijk door de ogen van de gebruiker. Buurten waar nauwelijks sociaal verkeer is, omdat de mensen de openbare ruimte niet als verblijfplaats of doorgangsruimte gebruiken, zijn geen leefbare woonomgevingen. Daar waar mensen veel op straat verblijven en een vitaal sociaal verkeer heerst, wordt sociale controle uitgeoefend. Dit proces wordt door Jacobs *eyes on the street* genoemd, oftewel ogen op de straat. Hierin is weer duidelijk de notie van Jacobs te zien tegen functiescheiding. Mensen moeten kunnen verblijven in de openbare ruimte en er dient (in een stad) een focus te zijn op voetgangers. Omdat er veel verschillende mensen op straat lopen zal dit bijdragen aan het gevoel van veiligheid en dit zal effect hebben op het gebruik van de ruimte (Jacobs, 2009). Bij een transparante overgangszone tussen open-

baar (straat) en privé (woning of bedrijf) praat Jacobs van de *encroachment zone*. De overgangszone gaat twee kanten op: ten eerste overzien winkeliers en andere 'publieke personen', cruciaal in Jacobs' verhaal over ogen op de straat, de straat vanuit wat technisch gezien hun eigendom is. Andersom betekent het ook dat je bij mensen naar binnen kijkt ten behoeve van sociale controle. Kortom, het profijt van de *encroachment zone* is tweeledig: voor het individu geeft het zowel privacy, expressie en woongenot, voor de stad geeft het levendigheid, identiteit, sociale cohesie en veiligheid (Beunderman & Urhahn, 2009). Diversiteit zorgt voor voldoende interactie op straat en draagt bij aan de opbouw van sociale banden in de buurt. Jacobs introduceert in dit verband de term 'sociaal kapitaal' en is daarmee één van de eersten die dit tegenwoordig zo populaire begrip hanteert. Socioloog Robert Putnam definieert sociaal kapitaal als volgt: 'Sociale constructies zoals netwerken, vertrouwen en normen en waarden, die faciliteren in acties en samenwerking die bijdragen aan wederzijds voordeel. (Putnam, 2000)'.

De kritiek

Als snel nadat *Dood en leven van grote Amerikaanse steden* gerealiseerd was, kwamen de eerste kritieken binnen. Lewis Mumford¹ schreef in de *New Yorker* (1962) een column met de titel 'Mother Jacobs Home Remedies'. Hij omschrijft het boek als een 'vermenging van rede en sentimentaliteit van volwassen oordelen en zeurende schoolmeisjes.' Zijn grootste kritiek is dat Jacobs' theorie geen reëel, maar slechts een idealistisch beeld is. Volgens Mumford heeft ze zich in haar analyse teveel laten leiden door het straatbeeld vanuit haar eigen raam in Greenwich Village. Opvallend is echter dat dezelfde Mumford in 1938 al pleitte voor diversiteit. Hij noteerde dat het belang van sociale en economische diversiteit in stedelijke omgeving leidt tot hogere mate van menselijke mogelijkheden ('*higher forms of human achievement*'). Mumford was geïnspireerd door Patrick Geddes, beide stadsplanners vinden dat het menselijk potentieel in een stad ten volle benut moet kunnen worden (Meller, 1980). Daarnaast geeft Jacobs zeer weinig aandacht aan sociale en culturele aandachtspunten in de stedelijke omgeving, hoewel dit in de jaren '60 in de Verenigde Staten een veel besproken onderwerp was (denk aan Rosa Parks, Martin Luther King). Bestaande bewoners zijn volgens Jacobs' visie per definitie gebaat bij stadsvernieuwing. Kenmerkende conflicten uit de stad worden opgelost met de uitgangspunten van Jacobs. Toch lijkt dichte bebouwing en diverse samengestelde wijken veel last te hebben van overlast en onveiligheid. De buitenwijken zijn de plekken waar deze tegenstellingen veel voorkomen (Franke et al., 2010).

¹ Lewis Mumford (1895 – 1990) was een Amerikaans historicus, filosoof en schrijver die huidige structuur vooral bekend is geworden om zijn studies naar steden en stedelijke architectuur. Volgens Mumford is de dichtbebouwde stad verantwoordelijk voor veel sociale problematiek. Zijn visie is anti-stedelijk en wordt vaak in lijn genoemd met Patrick Geddes, Ebenezer Howard en Frank Lloyd Wright.

In 1968 had Herbert Gans² scherpe kritiek op Jane Jacobs in *Urban vitality and the fallacy of physical determinism*. Volgens Gans valt Jacobs in dezelfde val als haar tegenstanders de modernisten, omdat zij ook fysieke ingrepen benadrukt om de ruimte te beïnvloeden. Het gedrag van de mens zou kunnen worden beïnvloed door een rationele inrichting van de gebouwde omgeving. Tegen deze vorm van ruimtelijk determinisme zet Gans (1968) zich af. Gans pleitte voor het verschuiven van de aandacht in de richting van mensen, ten koste van de gebouwde omgeving als instrument om sociaal gedrag te begrijpen. Planners hebben naar zijn mening te weinig aandacht voor de sociale, economische en culturele factoren die het karakter van een woonomgeving bepalen (Adriaanse, 2004). Zo stelt Gans bijvoorbeeld dat Jacobs' pleidooi voor diversiteit, mank gaat op een klein maar belangrijk detail. Haar voorbeeldwijken zijn misschien wel levendig door de opeenstapeling van functies, maar het zijn geen 'diverse' wijken. De mensen die er wonen delen min of meer een sociaal-culturele achtergrond (Franke et al., 2010). Samengevat stelt Gans dat Jacobs onterecht uitgaat van drie veronderstellingen:

- 1) Mensen houden van diversiteit - Wil iedereen wel wonen in een diverse wijk die 24 uur per dag in bedrijf is?
- 2) Diversiteit zorgt voor vitaliteit – Zorgt sociale diversiteit juist niet voor ongelijkheid en polarisatie?
- 3) Fysieke omgeving bepaalt het menselijk gedrag - Is de fysieke kant van de stad allesbepalend voor hoe mensen hun leven inrichten, gedrag van mensen? (Gans, 1968)

De gedachten die Jacobs heeft over een vitale wijk economie worden vaak gezien als een romantisch ideaal. Jacobs publiceerde *Dood en leven van grote Amerikaanse steden* in 1961 en had de Amerikaanse metropool New York als referentiekader. Vaak wordt als kritiek gegeven dat de theorie van Jacobs alleen stand houdt in metropolen, en niet van toepassing is op Nederlandse steden. Er wonen te weinig mensen in Nederlandse stadswijken om een voorzieningenniveau in stand te houden dat past bij het romantische ideaal van Jacobs (Hospers, 2009). Demografische oorzaken (de gemiddelde woonbezetting daalt), technologische ontwikkelingen (ICT maakt thuiswinkelen mogelijk) en gestegen mobiliteit (mensen kunnen met minder moeite, verder reizen) hebben ervoor gezorgd dat het economisch draagvlak van de Nederlandse stadswijk is verzwakt (Ouweland & van Meijeren, 2007).

Veel critici verwijten dat *Dood en leven van grote Amerikaanse steden* geen wetenschappelijke onderbouwing heeft en puur geschreven is op ervaringen van Jacobs, een huisvrouw zonder stedenbouwkundige achtergrond. Gabriël van den Brink³ heeft een empirische analyse gemaakt over de effecten van fysieke, economische, demografische en culturele factoren op veiligheid en

² Herbert Gans (1927) is een Amerikaans socioloog die in de stadssociologie bekend is geworden om zijn onderzoek naar de relatie tussen de mens en de stad. Volgens Gans geven bewoners op eigen wijze betekenis aan de ruimte en handelen niet naar het doel van de planner.

³ Gabriël van den Brink is hoogleraar maatschappelijke bestuurskunde aan de Universiteit Tilburg en als lector Gemeenschappelijke Veiligheidskunde verbonden aan de Politieacademie.

leefbaarheid in Nederlandse wijken met behulp van statistische analyses en uitgebreide datasets. Van den Brink betwijfelt dat meerdere primaire functies een sociaal veilig gevoel creëren. 'Buurten waar onvoldoende winkels, scholen, openbaar vervoer, crèches of medische voorzieningen zijn, niet meer maar juist minder over veiligheid klagen. Het gemiddelde niveau van basisvoorzieningen heeft helemaal geen invloed.' Het gaat bij veiligheid en leefbaarheid niet zozeer om materiele ingrepen, maar vooral om veranderingen op sociaal en cultureel gebied (van den Brink, 2007).

Zowel Gans als van den Brink bekritiseren Jacobs met het feit dat zij de sociale omgeving wil beïnvloeden door ruimtelijke ingrepen. Dit is opvallend omdat Jacobs *Death and life of great American cities* juist schreef als een aanklacht tegen ruimtelijke ingrepen die de leefbaarheid en vitaliteit van haar stedelijke omgeving negatief beïnvloeden. De theses van Jacobs over haar diversiteitsideaal en haar ideaal van een levendige stadswijk - 24-uur in beweging – wordt door critici als irrationeel gezien. In de analyse (hoofdstuk 3) is empirisch onderzoek gedaan naar de relatie tussen de ruimtelijke voorwaarden van Jane Jacobs en de sociale leefomgeving van bewoners. Hier zijn de drie veronderstellingen van Gans getoetst aan de praktijk.

Jane Jacobs is veel geciteerd in internationale literatuur en wordt met veel waardering over haar werk gesproken. Tuurlijk zijn er ook kritische punten (Gans, Mumford, etc) die staan beschreven in de literatuur. Omdat de filosofie van Jacobs moeilijk objectiveerbaar is er echter weinig empirisch onderzoek gedaan naar de waarde en invloed van haar werk. Om te analyseren welke invloed Jacobs heeft op de Nederlandse stedenbouw, zal er een overzicht moeten komen van de ontwikkelingen in de stedenbouw en welke huidige kenmerken het klimaat bepalen.

2.2. Nederlandse stedenbouw

Het onderzoeksgebied van deze thesis richt zich op de Nederlandse stedenbouw. De historie kenmerkt zich door de invoering van de Woningwet, de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog en overheidsingrepen zoals het VINEX-beleid. De laatste jaren ligt de nadruk steeds meer op binnenstedelijke sociale problematiek in de zogenaamde achterstandswijken. Een uitgebreid overzicht van de historie en de huidige aspecten die de Nederlandse stedenbouw typeren volgt hieronder. De huidige aspecten worden meegenomen naar de volgende paragraaf als input voor de matrix ruimtelijke kwaliteit. Het toetsingskader waarmee de invloed van Jane Jacobs op het huidige stedelijke klimaat in Nederland wordt geanalyseerd.

2.2.1. Historisch overzicht

De Woningwet uit 1901 wordt door velen gezien als het begin van de volkshuisvesting, en daarmee stads- en wijkontwikkeling, in Nederland. Daarvoor was de bouw van nieuwe wijken een particuliere onderneming waar bouwbedrijven, voorlopers van projectontwikkelaars, vrij spel hadden. Met ingang van de Woningwet heeft de overheid getracht door middel van regelgeving en verordening hier invloed op te hebben. In deze periode zijn de stedenbouwkundige principes gebaseerd op centrale plaatsen (Walter Christaller, 1933; Ebenezer Howard; 1898) de leidraad.

Het basisidee hierbij is dat mensen het best gedijen in kleinschalige, zo veel mogelijk zelfvoorzienende eenheden die zich op vaste afstand van een grotere kernplaats bevinden. In een dergelijk hechte gemeenschap zouden traditionele sociale scheidslijnen overbrugd worden en een nieuwe, betere samenleving ontstaan (Lupi, 2008).

Na de Tweede Wereldoorlog vindt er grootschalige wederopbouw plaats in de Nederlandse binnenstad. Op hoog tempo worden nieuwe woningen gebouwd om de grote achterstand in de woningvoorraad weg te werken. De nadruk in deze periode lag op functionaliteit en goedkoop bouwen van nieuwe woningen, voor een groot deel sociale huurwoningen. De modernistische stedenbouw onder aanvoering van de CIAM-beweging viert deze periode hoogtij. Vanaf 1928 tot 1958 organiseerden architecten, stedenbouwers en sociologen (samengebracht door Le Corbusier) het 'Congres d'Architecture Moderne (CIAM)' waarop regelmatig de woning en de woonwijk centraal stonden. De hoofdgedachte was de maakbaarheid, de positieve dan wel negatieve reactie op stedelijkheid, de functionele scheiding tussen wonen, werken en recreëren, en de benadrukking van de totaliteit van wijken. De rationele inrichting van gebouwde omgeving zou een instrument zijn om sociaal gedrag te beïnvloeden (Meier, 2006). De invloed hiervan op de Nederlandse stedenbouw is goed zichtbaar in naoorlogse wijken als Pendrecht, de Bijlmer en Presikhaaf.

Eind jaren zestig nam de kritiek op de naoorlogse moderne woningbouw toe. De monofunctionele opzet van de woonwijken en de anonimiteit van de flatgebouwen vervulde uiteindelijk niet de behoefte aan de herkenbaarheid van de eigen woning en woonomgeving (Meier, 2006). Het einde van het modernisme wordt ingeluid door vooraanstaande Nederlandse architecten zoals Aldo van Eyck, 'Het wordt steeds duidelijker dat het creatieve arbeidsveld van de architect en de stedenbouwer onderling kwantitatief niet te bepalen zijn. De splitsing in twee disciplines is kunstmatig, willekeurig en arbitrair. Tussen woning en stad ligt één arbeidsveld (van Eyck, 1959).' Van Eyck en Bakema gebruiken architectuurtijdschrift Forum als platform om de rigide zakelijkheid van de CIAM beweging en moderne stedenbouw ter discussie te stellen. Tegenover de kritiek van de vooroorlogse CIAM op de onmenselijke situatie in de snel gegroeide industriesteden van de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw, plaatsen zij kritische kanttekeningen bij de onmenselijke effecten van het rationalisme en functionalisme van de moderne stedenbouw zelf. Hun kritiek mondde uit in een pleidooi voor een nieuwe, democratische monumentaliteit, een oproep tot verbeelding en een herwaardering van het 'hart' van de stad (Nio & Reijndorp, 1997).

Begin jaren zeventig trokken veel mensen weg uit de steden naar gebieden buiten de stad. Door de positieve economische ontwikkelingen hadden mensen meer geld beschikbaar dan ten tijde van wederopbouw. Doordat er voorheen veelal op kwantiteit was gebouwd, waren de woningen klein en verpauperden de wijken. Vooral het platteland rond de westelijke steden werd een steeds populairdere woonomgeving. De opvang van de stedelijke bevolking moest plaatsvinden in overloopkernen op ongeveer 15 km afstand van deze grote steden. Dit idee werd in de Eerste en Tweede nota over de ruimtelijke ordening uitgewerkt. In de Tweede nota kwam het begrip 'gebundelde deconcentratie' voor het eerst ter sprake. Het beleid had tot doel de voordelen van

het stedelijk leven te combineren met de voordelen van het wonen in een eengezinswoning in een rustige woonsfeer. Wel vond men dat deze groei geconcentreerd moest plaatsvinden. “De grote angst was dat ongebreidelde suburbanisatie zou leiden tot een ‘huizenzee’ in het westen van Nederland” (van de Wouden & de Bruijne, 2001).

Door deze trek naar gebieden buiten de stad vertrokken er vooral gezinnen met hogere inkomens naar de suburbane woonmilieus. De steden dreigden hierdoor steeds meer in verval te raken door het wegvallen van werkgelegenheid, goede woningen, voorzieningen en daling van sociale samenhang. De overheid realiseerde zich dat er een eenduidig beleid op stadsvernieuwing moest komen, daarom werd in 1981 de nota Stads- en dorpsvernieuwing gepresenteerd. Hierin wordt het begrip stadsvernieuwing als volgt gedefinieerd: ‘de stelselmatige inspanning zowel op stedenbouwkundig als op sociaal, economisch, cultureel en milieuhygiënisch gebied, gericht op behoud, herstel, verbetering of sanering van door dichter bebouwing gekenmerkte gedeelten van het gemeentelijk grondgebied’ (VROM, 2006). De nota Stadsvernieuwing had hiermee niet alleen als doel kwaliteit van de woningvoorraad verhogen, maar ook het verbeterende van de leefomgeving. Door fysieke ingrepen moest ook het welzijn van bewoners worden vergroot en hiermee moesten achterstandswijken worden weggewerkt. Maar de brede ambitie (stadsvernieuwing als integraal proces met ruimtelijke en sociale doelstellingen) bleek te hoog gegrepen. Stadsvernieuwing werd in de praktijk beperkt tot de gebouwde omgeving, en met name tot woningverbetering. De afstemming op de dynamiek van de sociale leefomgeving bleek nog niet sterk ontwikkeld (Peters, 2008).

Van grote invloed op de volkshuisvesting in Nederlands was de nota ‘Volkshuisvesting in de jaren negentig; van bouwen naar wonen’ van staatssecretaris Heerma. De overheid nam een stapje terug in de volkshuisvesting en marktwerking deed zijn intrede. Een doel van deze nota was het tegengaan van scheefwonen, volgens Heerma zijn sociale huurwoningen niet bedoelt voor mensen met een hoger inkomen. Om deze ontwikkelingen te accommoderen kwam er in 1990, als onderdeel van de Vierde Nota van Ruimtelijke Ordening, de veelbesproken Vinex-locatie. Er werd bepaald dat bij het bouwen op Vinex-locaties maximaal 30% van de woningen gebouwd mocht worden in de sociale sector om het scheefwonen tegen te gaan. De mate van stedelijkheid van de Vinex-wijken zijn moeilijk te bepalen, de meeste wijken worden aangeduid als stedelijk-grondgebonden en groen-stedelijk. De ligging van de wijken is bepalend voor het karakter. De Vinex-operatie begon om de zoveelste rand aan de ‘compacte stad’ te bouwen, maar dit bleek een veel complexer beeld te hebben opgeleverd. De verstedelijkingstypen lopen zo uiteen dat veel wijken ten opzichte van de stad ‘aan de andere kant van de snelweg’ zijn gebouwd. Typerend aan de vormgeving van Vinex-wijken is het semigesloten bouwblok. Deze ontwikkeling past binnen een meer algemene trend binnen de Nederlandse stedenbouw naar domeinvorming, een verschijnsel dat de bewoner een zekere mate van controle over zijn directe woonomgeving moet verschaffen (Lörzing, 2006).

Uiteindelijk wordt in een publicatie van het Ruimtelijk Planbureau de plaats van Vinex in de Nederlandse stedenbouw als volgt beschreven: ‘De vergelijking van de Vinex-wijken met de twintigste-eeuwse Nederlandse stedenbouw leidt tot een opvallende slotsom. Waar de twintigste

eeuw zich voor een groot deel kenmerkt door een bewust streven naar uniformering en massaliteit – de ‘woonstempels’ uit het hoogtij van het functionalisme zijn daar het archetypische voorbeeld van geworden –, komt in de jaren 1980 een nieuwe stroming in de Nederlandse stedenbouw op die een grotere variatie in vormtaal en woonomgevingen mogelijk maakt dan eerder gebruikelijk is. Dit streven naar meer variatie binnen en tussen de woonwijken is in de Vinexperiode op grote schaal voortgezet. Hierdoor is in de periode 1995-2005 een grote groep woonwijken ontstaan die niet alleen als groep, maar ook elk op zich een behoorlijke mate van herkenbaarheid bezitten. Deze mate van afwisseling op een zo grote schaal mag, na de op uniformering gerichte Nederlandse stedenbouw uit de twintigste eeuw, als een opvallend kenmerk van de Vinex-woningbouw worden beschouwd. De wijken vertonen een ruime bandbreedte van variatie op een vormtaal die de karakteristieken van de twee voor de twintigste eeuw meest bepalende stromingen met elkaar verzoent (Lörzing, 2006).’ De Vinex-locaties krijgen ook veel kritiek te verduren. De tweeslachtigheid in het woonmilieu, stedelijk noch suburbaan, maken het karakterloze woonmilieus zonder onderscheidende kenmerken. Door de grootschaligheid en de haast van de bouwopgaven wordt identiteit volgens critici vooral aangebracht via thema’s en niet door aan te sluiten bij authentieke, plaats specifieke kenmerken (Lupi, 2008). Daarnaast groeit de sociale problematiek in Vinex-wijken. ‘De stedenbouwkundigen hebben weinig tekening gehouden met de samenhang tussen wonen, werken en spelen. Daardoor dreigen Vinex-wijken de achterbuurten van de toekomst te worden,’ aldus socioloog Frits Spangenberg (2011).

Het verval van de vooroorlogse wijken werd al geconstateerd in de jaren ’80, een decennia later wordt gelijke problematiek geconstateerd in de naoorlogse wijken. Waar in eerste instantie de naoorlogse wijken nog populair waren door hun groene en open stedenbouwkundige structuur, worden ze nu gekenmerkt door problemen op het fysieke, economische en sociale vlak. In 1994 besloot de regering deze problematiek tegen te gaan met het Grotestedenbeleid (GSB). De aanzet hiervoor werd door de 4 grote steden gegeven. Zij luidden de noodklok over de toestand in een aantal wijken waarbij ze aangaven dat verschillende problemen het gemeentelijk niveau overstegen (Priemus, 1997). Inmiddels is het GSB uitgebreid naar 33 gemeentes. Inhoudelijk zijn de prioriteiten op het gebied van stedelijke vernieuwing door de jaren heen verschoven. Midden jaren ’90 lag de focus op bewustwording dat verdere segregatie naar inkomen en etniciteit in de naoorlogse wijken van de middelgrote en grote steden dreigde toe te nemen. Er moest daarom differentiatie in de woningvoorraad komen. Net na de eeuwwisseling kreeg de samenhang tussen sociaal en fysiek meer de aandacht. Kort daarna vormde het tegengaan van concentratiewijken naar etniciteit en het bevorderen van integratie van allochtonen de prioriteit. Hedendaags ligt het accent vooral op het tegengaan van sociaaleconomische achterstanden (Ouweland et al., 2008).

2.2.2. *Huidige aspecten*

In een onderzoek van Lörzing et. al. (2008) zijn huidige stedenbouwkundige kwaliteiten onderveertig uiteenlopende Nederlandse wijken geanalyseerd. Bij problematische wijken is de stedenbouwkundige opzet niet per definitie de oorzaak voor een slechte leefomgeving, maar bepaalde ontwerpkeuzes hebben wel bijgedragen aan een onoverzichtelijk woonmilieu. Typerend

van de vooroorlogse wijken is dat problematiek daar door herstructureringsoperaties momenteel flink is geslonken. Voor de nog resterende voorraad is een zorgvuldige afweging tussen behoud en sloop gewenst, vooral bij het behoud van monumentale bouwwerken, pleinen, lanen en singels. Bij de herstructurering van naoorlogse wijken wordt er vooral ingespeeld op het betrekken van groenstructuur en openbare ruimte op de woonblokken. Een andere trend in de huidige stedenbouw zijn individuele aanpassingen aan woningen of kleine woonblokken (denk aan (collectief)particulier-opdrachtgeverschap) die bijdragen aan meer aantrekkelijk woonmilieu. Op woningniveau gaat de woonkwaliteit omhoog en op wijkniveau wordt de autonomie doorbroken (Lörzing et. al., 2008). De stedelijke vernieuwing van de afgelopen jaren biedt een rijkdom aan vormen, materialen en details die in voorgaande jaren ondenkbaar zouden zijn. Sterke punten uit de huidige stedelijke vernieuwing zijn: *Streven naar gesloten woonblokken* waardoor de woonstraat terugkeert en er een helder onderscheid ontstaat tussen publiek en privé domein; en *de behandeling van plinten* waarin zo goed als geen blinde gevels meer voorkomen wat de levendigheid en sociale controle ten goede komt (Lörzing et. al., 2008). Lörzing et. al. hebben de kernkwaliteiten van stedenbouwkundige eigenschappen van veertig Nederlandse wijken beschreven. Het gaat hier om louter stedenbouwkundige aspecten, sociaal-economische en bouwtechnische kwaliteiten zijn buiten beschouwing gelaten. De volgende tabel vat de kenmerken en kwaliteiten samen:

Categorieën	Kenmerken	Kwaliteiten
Ligging	<ul style="list-style-type: none"> - Ligging nabij stadscentrum - Ligging nabij hoogwaardig OV en/of infrastructuur - Ligging aan de periferie van stedelijk gebied 	<ul style="list-style-type: none"> - Uitstraling en opkomst bovenwijkse voorzieningen - Opkomst bovenwijkse voorzieningen door goede aansluiting - Nabijheid landelijk gebied heeft belevingswaarde en verhoogt waarde onroerend goed
Funciemenging	<ul style="list-style-type: none"> - Menging van wonen met andere functies 	<ul style="list-style-type: none"> - Andere functies dan wonen brengen levendigheid in de wijk en bevorderen sociale controle; stimulans voor lokale economie
Hoofdstructuren	<ul style="list-style-type: none"> - Hoofdstructuur van wegen en straten - Hoofdstructuur van waterwegen - Hoofdgroenstructuur - Grote parken - Oude linten en waterwegen 	<ul style="list-style-type: none"> - Verkeersfunctie; oriëntatie; bereikbaarheid - Waterberging, oriëntatie, recreatie - Oriëntatie, recreatie, milieu en ecologie - Recreatie-, belevings- en culturele waarde - Oriëntatie; cultuurhistorische waarden, verwijzing naar het verleden
Openbare ruimten	<ul style="list-style-type: none"> - Waardevolle openbare ruimten - Open bouwlagen van middelhoge woongebouwen; wegwerken blinde plinten 	<ul style="list-style-type: none"> - belevings- en oriëntatiewaarde - Goede aansluiting op openbare ruimten; goede sociale controle
Beeldbepalende bebouwing	<ul style="list-style-type: none"> - Bijzondere gebouwen en ensembles 	<ul style="list-style-type: none"> - Belevings- en oriëntatiewaarde; identificatie met de wijk
Monumenten	<ul style="list-style-type: none"> - Historische elementen en monumenten, al dan niet deel van wijkontwerp 	<ul style="list-style-type: none"> - Belevingswaarde; verwijzing naar het verleden; identificatie met de wijk

Tabel 1: Stedenbouwkundige kenmerken Nederlandse stadswijk (Lörzing et. al., 2008)

In *Strategie voor stedelijkheid* (Urhahn & Bobic, 1998) is geconcludeerd dat stedelijkheid niet alleen een ruimtelijke dimensie is, maar dat ruimtelijke vormen gekoppeld worden aan sociale, economische en culturele aspecten. Ruimte is het kader waarbinnen stedelijkheid tot ontwikkeling komt. In dit onderzoek is onderzocht welke elementen, thema's en stedelijke principes een

hoogwaardig stedelijk niveau bepalen. De belangrijkste begrippen, thema's en criteria van stedelijkheid zijn gepresenteerd:

- **Verbinding met de stad:** Een hechte functionele en morfologische relatie met de bestaande stad is een stedelijk kenmerk, een voorwaarde voor functionele en sociale integratie. De kwaliteit van de externe samenhang is bepalend voor het integratieproces van een stadsdeel met de stad, zowel ruimtelijk, functioneel als ook mentaal.

- **Attractiepunten:** Belangrijk voor de identiteit van een stad en zorgt voor een goede oriëntatie, denk aan parken, gebouwen, monumenten, bijzondere betekenissen en populaire plekken.

- **Functies van de stad:** Stadsdelen maken pas deel uit van een stad als er voorzieningen van stedelijk belang zijn. Dit zorgt voor ruimtelijke, functionele en mentale integratie met de stad en het is een voorwaarde voor het laten ontstaan van complexe stedelijkheid en identiteit.

- **Bereikbaarheid:** Een goede infrastructuur en een hoogwaardig openbaar vervoer zijn essentieel voor een goede bereikbaarheid van stadsdelen en hun integratie in de stad. Een kenmerk van stedelijkheid is een om uit een rijk aanbod van verkeerssoorten individuele keuzes te kunnen maken.

- **Randen:** Via de randen communiceert een locatie met haar omgeving en de stad als geheel. Het karakter van de randen heeft een groot effect op de vorm en onderlinge relatie met de stad en is van grote invloed op de specifieke identiteit van een locatie.

- **Overlappende sferen:** De complexiteit van een stad wordt bepaald door overlapping van sferen op verschillende schaalniveaus. De onderlinge relaties tussen verschillende sferen en de overlapping van verschillende krachtenvelden maken een stadsdeel complex, dynamisch en rijk.

- **Kritische massa:** Zonder kritische massa kunnen er geen intensiteit en dynamiek ontstaan, en zonder dynamiek is er geen stedelijk milieu.

- **De openbare ruimte:** Het patroon van de openbare ruimte is de meest constante factor tijdens het transformatieproces van de stad. De stad verandert continu, vandaar dat er een ruimtelijk drager met een sterk patroon nodig is om het transformatieproces te geleiden.

- **Menging van functies:** Complexiteit ontstaat door wisselwerking van verschillende functies, activiteiten en elementen. Dit is zowel stedelijk en economisch aantrekkelijk.

- **Compactheid en contrasten:** Contrasten tussen bebouwd en onbebouwd, dicht en open, groot en klein, hoog- en laag-dynamisch zijn hoofdkarakteristieken voor de stedelijke identiteit en expressie. Zonder ruimtelijke compactheid kunnen er geen contrasten in stedelijke ruimtes ontstaan.

- Identiteit en samenhang: In de formele expressie van een locatie weerspiegelt zich de stedelijke cultuur van haar bewoners. Formele samenhang en expressie zijn belangrijke voor de cohesie van een buurt en voor de identificatie van de bewoners met hun stad.

- Tussenzone: Randen zijn zones tussen verschillende sferen, bijvoorbeeld tussen de private en publieke sfeer, huis en straat. In deze randen komt de complexiteit van de stad tot uitdrukking, daarom moeten er heel specifieke types van randen en elementen voorkomen.

- Diversiteit: Architectonische diversiteit weerspiegelt de cultuur van de bewoners en hun wensen en behoeften. Diversiteit betekent dat er voor mensen met verschillende leefstijlen gebouwd moet worden, voor mensen met verschillende sociale posities en economische mogelijkheden.

- Transformatie: De voortdurende transformatie van gebruik en functies vormt de kern van de complexiteit van de stad. De stad verandert continu, en daarom is het belangrijk een grote mate van flexibiliteit als voorwaarde voor transformatie te bereiken door de aard van de ruimtelijk vormen, de planning de principes en de regels.

Uiteindelijk is het hoofddoel van deze ruimtelijke stedenbouwkundige kenmerken om een rijk, afwisselen en kwalitatief hoogwaardig milieu voor de stadsbewoner te creëren. Deze kwaliteiten worden als voorwaarde beschouwd in hun keuze voor een stedelijk milieu. Het is niet mogelijk om in alle individuele wensen te voldoen, maar deze ruimtelijke kenmerken kunnen wel kwalitatieve condities scheppen. 'Complexiteit ontstaat door individuele activiteiten van mensen, door transformaties van het gebruik en door overlappende sferen. Voor complexiteit geldt hetzelfde als voor stedelijkheid: Je kunt er de condities voor scheppen, maar maken kun je het niet. (Urhahn & Bobic, 1998: p. 74)'

Door het onderzoeksprogramma Corpovenista (Corporaties vernieuwen de stad) is in 2008 grootschalig onderzoek gedaan naar de huidige thema's die spelen in de Nederlandse stedenbouw, de resultaten zijn gepubliceerd in het boek Van Wijken Weten (Visscher e. a., 2008). Zij beschrijven de volgende aspecten als bepalend voor een succesvolle stedelijkheid:

- Sociale samenhang: bekendheid en vertrouwen tussen bewoners

- Sociaal klimaat: evenwicht tussen de eigenheid van sociale groepen enerzijds en gemeenschappelijke normen die binding tussen groepen stimuleren anderzijds

- Veiligheid: functiemenging kan helpen om veiligheid en levendigheid te creëren. Publieke familiariteit zorgt voor sociale controle

- Reputatie: Reputatie van de buurt verandert niet door uitsluitend fysieke ingrepen, ook met goede PR en marketing alleen kom je er niet: er moet daadwerkelijk iets gebeuren in de wijk.

- Symbolisch weefsel: Beelden, verhalen en symbolen maken de wereld om ons heen begrijpelijk en voorzien ze van betekenis. 'Branding' en andere identiteit strategieën zijn hierbij centrale concepten.
- Bewonersparticipatie / Keuzevrijheid: Aandacht besteden aan verschillende bewonersgroepen en hoe ze samenwonen. Met een optimaal keuzeproces wordt de leefbaarheid gestimuleerd.
- Wijkeconomie: Ondernemingen in de wijk zijn belangrijk voor de kwaliteit van de leefomgeving, als voorzieningen voor de bewoners, als werkgelegenheid en als ontmoetingsplek.
- Energiebesparing: Duurzame afwegingen maken voor ingrepen in woningvoorraad, rekening houdend met een breed scala van milieueffecten zowel door het verbouwen als in de gebruikssituatie (Visscher et. al., 2008).

In de publicatie *Stedenbouw als Strategie* (Edens et. al., 2010) is beschreven dat er door de huidige trends in economie en demografie een einde gekomen aan de grote en optimistische bouwproductie in grote gebieden aan en binnen de stad. Voor de Nederlandse stedenbouw is er een nieuwe strategie op komst, waarbinnen de potenties van het vak stedenbouw in de transformatie van de twintigste-eeuwse stadswijken het best tot hun recht komen. Een sociaal duurzame buurt of wijk begint met het inrichten van de stedelijke ruimte met een zekere basiskwaliteit: De definitie van die basiskwaliteit is lastig, maar zeker niet onmogelijk. Den Haag heeft bijvoorbeeld een Handboek Openbare Ruimte waarin twee basisniveaus zijn geformuleerd waaraan de inrichting van openbare ruimte moet voldoen. Stedenbouw moet het vermogen hebben om te voorspellen waar en hoe aanpassingen zullen plaatsvinden. Door de economische crisis is er een stevige afname van de investeringscapaciteit. Dit leidt tot een overgang van het grote gebaar naar groot onderhoud, waarbij het werken aan de stad vooral ten dienste staat van een vorm van duurzaam beheer. Het vak stedenbouw heeft een sluipende privatisering ondergaan. Van oudsher was de stedenbouw het domein van gemeentelijk ruimtelijke-orderingsdiensten waarbinnen kaders werden gesteld en blauwdrukken werden gemaakt voor nieuwe stadsdelen. Geleidelijk aan zijn gemeenten zich meer gaan richten op hun 'kerntaak', zoals het reactief-juridisch toetsen aan de kaders. Doelen van wijkaanpak is het zelf regenererend vermogen van de wijk aanpakken, zodat stedenbouwkundigen er over vijftwintig jaar niet staan met soortgelijke problematiek (Edens et. al., 2010).

In deze paragraaf is in grote lijnen de evolutie van de Nederlandse stedenbouw besproken. De belangrijkste zichtbare verschuiving is de interesse van louter fysieke maatregelen naar de toegevoegde waarde van sociale maatregelen in stedelijke vernieuwing. Deze verschuiving is niet alleen zichtbaar in de stedelijke vernieuwing, maar werkt door in de gehele planologie. Vanaf de jaren '60 overheerste de technische rationaliteit, terwijl de laatste decennia de nadruk ligt op communicatieve rationaliteit (Allmendinger, 2002; de Roo & Porter, 2006). Draaide het eerst om de materie, de vormen en het programma van de stad, nu gaat de interesse meer uit naar de beleefde en geleefde stad. In de literatuur is een groot scala aan aspecten gevonden die het huidige stedenbouwkundige klimaat in Nederland kenmerken. In de volgende paragraaf is on-

derzocht wat deze opsomming van aspecten toevoegen aan de ruimtelijke kwaliteit. In eerste instantie is het begrip ruimtelijke kwaliteit geconcretiseerd, zodat vervolgens de koppeling naar de aspecten van stedenbouw gemaakt kan worden. Dit levert een matrix ruimtelijke kwaliteit op die als toetsingskader dient voor het empirische gedeelte.

2.3. Ruimtelijke kwaliteit

Ruimtelijke kwaliteit is een veelbesproken begrip. Ontwikkelingen in de ruimte en leefomgeving moeten leiden tot een kwaliteitsverbetering. In de praktijk van de stedenbouw kan geconcludeerd worden dat de beoogde ruimtelijke kwaliteit lang niet altijd bereikt wordt, mede door de subjectiviteit waarmee men kwalitatief hoogwaardige stedenbouw beschrijft. De verschuiving van de moderne stedenbouw (ruimtelijke kwaliteit gericht op functionaliteit, functiescheiding) naar de postmoderne stedenbouw (ruimtelijke kwaliteit gericht op diversiteit, functiemenging) is een goed voorbeeld dat ruimtelijke kwaliteit niet eenduidig te concretiseren is. In dit hoofdstuk wordt door middel van literatuuronderzoek het begrip ruimtelijke kwaliteit gedefinieerd en vervolgens geoperationaliseerd, zodat het als toetsingskader kan dienen in het onderzoek of de filosofie van Jacobs een meerwaarde heeft op de ruimtelijke kwaliteit van de Nederlandse stedenbouw. Binnen de literatuur wordt het begrip ruimtelijke kwaliteit eerst vanuit een breed perspectief beschreven, tijdens de operationalisering wordt het gespecificeerd naar stedenbouw.

2.3.1. Definitie

Voor een definiëring van de term ruimtelijke kwaliteit, wordt er vaak verwezen naar de Romeinse architect Vitruvius die in het jaar 60 voor Christus in zijn werk *de Architectura* architectonische kwaliteit beschreef aan de hand van de begrippen *venustas* (schoonheid), *utilitas* (bruikbaarheid) en *firmitas* (degelijkheid). Deze begrippen vormen nog vaak de basis bij de beschrijving van ruimtelijke kwaliteit. Maar in discussies over ruimtelijke kwaliteit hebben we het niet alleen over een losstaand object zoals een gebouw, maar vooral over de relatie tussen het object en de omgeving (Hooimeijer, 2001). Richard Florida beschrijft in *The rise of the creative class* (2002) hoe wordt gedacht over *quality of place*. Hij concludeert dat ruimtelijke kwaliteit voor de creatieve klasse steeds belangrijker is. Florida wijst hierbij op kenmerken als een juiste combinatie van gebouw en natuur, bevolkingsdiversiteit en (ongedwongen) culturele voorzieningen. Hij omschrijft zijn *quality of space* daarnaast als een doorgaand, dynamisch proces waarin verschillende aspecten van een maatschappij samenkomen (Daamen, 2005). *Quality of place* is letterlijk vertaald kwaliteit van de plaats. De betekenis van het woord plaats is een smaller begrip dan ruimte. Plaats refereert vooral naar specifieke en fysieke dimensies, terwijl het begrip ruimte in een bredere context kan worden geplaatst. Het verschil tussen ruimte en plaats moet dan ook goed in acht worden genomen. In de internationale wetenschap is nog weinig onderzoek gedaan naar *spatial quality* in (stedelijke) leefomgeving, opvallend is dat de herkomst van de meeste artikelen zijn terug te leiden naar Nederlandse bodem (Assink & Groenendijk, 2009; Dauvellier, 2004; Goethals, 2007; Janssen, 2007)

Het begrip ruimtelijk kwaliteit is dus moeilijk te definiëren en omschrijven. Dit is niet een op zichzelf staand probleem aangezien de term stedenbouwkunde, aangeduid als het vakgebied en/of proces bezig houdt met de verwezenlijking van ruimtelijke kwaliteit in dit onderzoek, ook geen heldere definitie kent. *The Homes and Communities Agency*, overkoepelende woningcorporatie organisatie in Groot Brittannië, heeft een handboek uitgebracht om gemeentes, ontwikkelaars en iedereen die betrokken is bij stedenbouwkundige gebiedsontwikkeling richtlijnen en ondersteuning te bieden bij het beoordelen van de ruimtelijke kwaliteit van stedelijke vernieuwing. Zij omschrijven in *The Urban Design Compendium* (2007) dat stedenbouw het creëren van een visie op een gebied is, en om vervolgens de juiste middelen en mogelijkheden in te zetten om deze visie te realiseren. *The Urban Design Compendium* illustreert de volgende tabel met principes en richtlijnen voor een optimale ruimtelijke kwaliteit bij stedelijke vernieuwing (Llewelyn-Davies, 2007):

UDC ₁ Key aspects of urban design	By Design Principles of urban design	Princes Foundation Design and theory principles	Responsive Environments	PPS ₁ Principles of good design
Places for people	Quality of the public realm	Make Places	Robustness	create an environment where everyone can access and benefit from the full range of opportunities available to members of society
	Continuity and Enclosure			
Enrich the existing	Character	Build beautifully	Visual appropriateness	be integrated into the existing urban form and the natural and built environments
			Richness	
Make connections	Ease of Movement	Allow movement logically and legibly	Permeability	be integrated into the existing urban form and the natural and built environments
	Legibility		Legibility	address the connections between people and places by considering the needs of people to access jobs and key services
Work with the landscape		Design using natural harmonics		consider the direct and indirect impacts on the natural environment.
Mix uses and form	Diversity	Engender social interaction	Variety	address the connections between people and places by considering the needs of people to access jobs and key services
Manage the investment		Sustain land value		
Design for change	Adaptability		Personalisation	create an environment where everyone can access and benefit from the full range of opportunities available to members of society

Tabel 2: *The Urban Design Compendium* (Llewelyn-Davies, 2007)

Alan Rowley (1994) benadrukt het feit dat een eenduidige definitie voor stedenbouw en ruimtelijke kwaliteit onnodig is. Voor het maken van een ontwerp kunnen grenzen alleen maar beperkingen opleggen. De conclusie van Alan Rowley is dat stedenbouw dus nooit een eenduidige definitie kent vanwege het brede blikveld van ontwerpcriteria, invalshoeken en motivaties. Ste-

denbouw gaat over ontwerpen, creëren en managen van ‘goede’ stedelijke ruimtes en plekken. Het is een proces met verschillende dimensies waarbij ontwerpcriteria, ambities en motivaties het proces beïnvloeden. De ontwerpcriteria die de ruimtelijke kwaliteit bij stedenbouwkundige ontwikkeling bepalen zijn volgens Rowley: visueel, functioneel, milieu en ruimtelijke ervaring. Daarnaast bepalen de ambities die worden meegenomen in het proces de invalshoek van de stedenbouwkundige ontwikkeling. De volgende invalshoeken worden beschreven: management, participatie, ontwerp, regelgeving, beleid, diagnostisch. Ten slotte zijn er verschillende motieven voor stedelijke ontwikkeling, waardoor het resultaat en de ruimtelijke kwaliteit wordt bepaald: imago en identiteit, economische ontwikkelingen, duurzaamheid, esthetische waarde, conserveren. (Beers, 2011).

De Nederlandse overheid en academische wetenschap hebben in grote mate bijgedragen aan operationalisering van het begrip ruimtelijke kwaliteit. Tijdens de totstandkoming van de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening (VROM, 1988) krijgt ruimtelijke kwaliteit een centrale plaats in de beleidsontwikkeling. ‘[...]het ruimtelijke beleid zelf levert een bijdrage aan de kwaliteit van ons stedelijk en landelijk gebied. Het ruimtelijk beleid is er op gericht de gebruikswaarde van een gebied te vermeerderen, de belevingswaarde te verhogen, en de toekomstwaarde te vergroten (VROM, 1988).’ Hier vindt de eerste onderverdeling van gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde plaats, gerefereerd aan de theorie van Vitruvius. In een publicatie van de Rijksplanologische Dienst (1996) zijn er aspecten aan de drie ontwerpcriteria toegevoegd om het begrip verder te concretiseren:

Ontwerpcriteria	Aspecten
Gebruikswaarde	Functionele geschiktheid, doelmatig gebruik, doelmatige aanleg, doelmatig beheer, samenhang, bereikbaarheid, interventie
Belevingswaarde	Identiteit, diversiteit, herkenbaarheid, zingeving
Toekomstwaarde	Sturende werking, doelmatigheid in de tijd, uitbreidbaarheid, aanpasbaarheid

Tabel 3: *Ontwerpcriteria Ruimtelijke kwaliteit (Rijksplanologische Dienst, 1996)*

Volgens Hooimeijer (2001) geven bovenstaande ontwerpcriteria geen volledig beeld om grip te krijgen op het begrip ruimtelijke kwaliteit. De genoemde aspecten zijn nog te abstract, waardoor ze hooguit een eerste opzet zijn naar een concrete uitwerking. Daarnaast roepen de ontwerpcriteria en aspecten extra verwarring op, omdat ze in directe lijn geassocieerd worden met de termen economisch, sociaal en ecologisch en hierdoor het begrip ruimtelijke kwaliteit weer te weinig diepgang omvat. Als antwoord op deze kritiek wordt in de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening (VROM, 2001) zeven richtlijnen voor ruimtelijke kwaliteit beschreven die richting moeten geven aan de ruimtelijke inrichting van Nederland.

Ontwerpcriteria	Aspecten
Economische doelmatigheid	Economische functies moeten goed op elkaar aansluiten
Culturele diversiteit	Ruimte voor verscheidenheid aan culturele en recreatieve activiteiten
Ruimtelijk-sociale rechtvaardigheid	Tegengaan van ongelijkheid tussen sociale groepen en regio's
Ecologische duurzaamheid	Ecologische systemen moeten in stand blijven of worden hersteld
Ruimtelijke diversiteit	Accentuering van verschillen tussen stad en land, donker en licht, druk en stil
Culturele identiteit	Schoonheid van stad en land: aandacht voor inrichting en ontwerp
Menselijke maat	Mensen mogen niet worden overweldigd door gebouwen en architectuur

Tabel 4: Richtlijnen voor ruimtelijke kwaliteit (VROM, 2001)

Aan de hand van bovenstaand schema is geconcludeerd dat publieke belangen (sociaal, economisch, ecologisch) en ontwerpeisen (diversiteit, identiteit, menselijke maat) door elkaar heen lopen. Volgens Hooimeijer vergroot het schema enkel de begripsverwarring in plaats van dat het geoperationaliseerd is. Zo is er veel onduidelijkheid over de exclusieve koppeling van duurzaamheid in de zin van toekomstwaarde aan ecologie, en waarom begrippen als economie, aanpasbaarheid, vormgeving geen koppeling hebben met duurzaamheid. Daarnaast is het ontwerpcriteria menselijke maat te subjectief en houdt geen rekening met dynamische, stedelijke ontwikkelingen (Hooimeijer, 2001). Om de koppeling tussen de ontwerpeisen/kwaliteitscriteria met de private en publieke belangen te verduidelijken, heeft Hooimeijer (2001) een matrix opgesteld. In deze matrix is aangesloten bij vier belangen (economisch, sociaal, ecologisch en cultureel) die staan beschreven in de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening. Hiermee wordt kwalitatieve waardering en maatschappelijk belang aan elkaar gekoppeld wat leidt tot herkenbaarheid van het begrip ruimtelijke kwaliteit in politieke discussie bij besluitvorming.

	Economisch	Sociaal	Ecologisch	Cultureel
Gebruikswaarde	Allocatie efficiëntie Bereikbaarheid Stimulerende effecten Gecombineerd gebruik	Toegang Eerlijke verdeling Inbreng Keuzemogelijkheden	Externe veiligheid Schoon milieu Water in balans Ecologische structuur	Keuzevrijheid Culturele verscheidenheid
Belevingswaarde	Imago/uitstraling Aantrekkelijkheid	Gelijkwaardigheid Verbondenheid Sociale veiligheid	Rust en ruimte Schoonheid der natuur Gezonde leefomgeving	Eigenheid Schoonheid der cultuur Contrastrijke omgeving
Toekomstwaarde	Stabiliteit en flexibiliteit Agglomeratie Gebundelde aantrekkelijkheid	Iedereen aan boord Sociaal draagvlak	Ecologische voorraden Gezonde ecosystemen	Erfgoed Integratie Culturele vernieuwing

Tabel 5: Matrix ruimtelijke kwaliteit (Hooimeijer, 2001)

De verschillende benaderingen van ruimtelijke kwaliteit in Nederlandse en internationale literatuur zijn hierboven beschreven. Het is duidelijk dat de belangen en tijdsgeest het begrip ruimtelijke kwaliteit zeer subjectief maken. Hooimeijer (2001): 'Ruimtelijke kwaliteit is een begrip dat de hand van objectieve en subjectieve perceptie de relatie tussen ruimte en de menselijke gebruiker aangeeft.'

2.3.2. Operationalisering

In de voorgaande paragraaf is er uitgebreid literatuuronderzoek gedaan om het begrip ruimtelijke kwaliteit te concretiseren. Om het begrip operationeel te maken als toetsingskader voor de filosofie van Jane Jacobs moet er een vertaalslag gemaakt worden naar de ruimtelijke kwaliteiten van de Nederlandse stedenbouw. Wat zijn huidige principes en leidraden van de huidige Nederlandse stedenbouw, beschreven in de paragraaf *Nederlandse stedenbouw* (2.4)? En hoe kunnen deze worden gekoppeld aan de ontwerpeisen, kwaliteitscriteria en maatschappelijke belangen van de ruimtelijke kwaliteit.

In de literatuur zijn er zeer uiteenlopende ontwerpcriteria gevonden die leiden tot een optimalisering van de ruimtelijke kwaliteit. De eerste ontwerpcriteria werden zijn toegeschreven aan Vitruvius; bruikbaarheid (*utilitas*), degelijkheid (*fermitas*) en schoonheid (*venustas*). In de Nederlandse literatuur is dit omgezet naar gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde, zoals beschreven in de definiëring (hoofdstuk 2.3.1). Deze ontwerpcriteria zijn de rode draad bij het beoordelen van ruimtelijke kwaliteit en zal ook de leidraad vormen bij de operationalisering naar stedenbouw. Deze drie ontwerpcriteria vormen een summier beeld van de ruimtelijke kwaliteit. Voor een concrete uitwerking moeten de verschillende belangen gekoppeld worden aan de ontwerpcriteria, om vervolgens hier de juiste stedenbouwkundige aspecten aan toe te voegen.

Het individuele belang voor ruimtelijke kwaliteit ten aanzien van stedenbouw is de tevredenheid van de bewoner in de gebruiksfase. Bij een goede ruimtelijke kwaliteit is sprake wanneer de behoeftes van de bewoner ten aanzien van de woning en woonomgeving gerealiseerd zijn. Het collectieve belang van een gedegen ruimtelijke kwaliteit ten aanzien van stedenbouw wordt gerealiseerd door de doelstellingen van het beleid te halen. Uiteindelijk behoren individuele en collectieve belangen complementair te zijn bij een juiste ruimtelijke kwaliteit. In *The Urban Design Compendium* (2007) worden richtlijnen geschreven om een zo hoog mogelijk ruimtelijke kwaliteit bij stedenbouw te creëren, bekeken vanuit het oogpunt van ontwikkelaars. Hierin zijn vooral fysieke (*quality of the public realm, visual appropriateness*) en sociale (*make places, engender social interaction*) belangen zichtbaar. In de driedimensionale textuur van Rowley (1994) spreekt men ook van economische motieven en belangen. In de Nederlandse literatuur (Hooimeijer, 2001; VROM, 2001) wordt ruimtelijke kwaliteit uitgebreid gedefinieerd. Echter ligt hier niet de nadruk op enkel stedenbouw, maar op de ruimte in het algemeen. Hier worden de belangen onderverdeeld in economisch, sociaal, ecologisch en cultureel. Wanneer de link wordt gelegd naar de stedenbouw ontbreekt het fysieke belang die wel is gevonden in de internationale literatuur (Llewelyn-Davies, 2007; Rowley, 1994).

In het literatuuronderzoek naar de Nederlandse stedenbouw is geëindigd met een opsomming van de huidige kenmerken. Enkele van deze kenmerken kunnen worden beschouwd als aspecten die bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit van de stedenbouw. Deze aspecten kunnen worden gekoppeld aan de ontwerpcriteria (verticale as) en motieven en belangen (horizontale as) om zo de operationalisatie van de ruimtelijke kwaliteit ten aanzien van stedenbouw overzichtelijk weer te geven in een matrix (*verwijzing naar matrix eronder*). Vanuit de literatuur zijn veel begrippen met dezelfde betekenis of sterk met elkaar verbonden. Tijdens het verdelen van de begrippen over de ontwerpcriteria zijn deze opnieuw geformuleerd tot een betere begripsomschrijving. Tevens voorkomt dit dat er meerdere definities van vergelijkbare aspecten die soortgelijke kwaliteiten benoemen. Aspecten als sociale veiligheid, bereikbaarheid, hoogwaardige openbare ruimte, functiemenging zijn in verschillende bewoordingen meerdere malen voorgekomen. Ten slotte moeten de aspecten nog gekoppeld worden aan de belangen van stedenbouw. Hiermee wordt kwalitatieve waardering en maatschappelijk belang aan elkaar gekoppeld wat leidt tot herkenbaarheid van het begrip ruimtelijke kwaliteit in politieke discussie en besluitvorming (VROM, 2000).

	Economisch	Sociaal	Fysiek	Cultureel
Gebruiks- waarde	Functiemenging Bereikbaarheid	Kritische massa Sociaal kapitaal	Openbare ruimte Hoofdstructuren Tussenzone	Reputatie
Belevings- waarde	Verbinding met de stad Overlappende sferen	Veiligheid Leefbaarheid Identiteit en samenhang	Attractiepunten Randen Compactheid	Beelbepalende bebouwing Monumenten Imago
Toekomst- waarde	Stedelijk bereik Wijkeconomie Energiebesparing	Diversiteit Bewonersparticipatie	Transformatie en aanpasbaarheid Duurzaam bouwen	Symbolisch weefsel

Tabel 6: Matrix ruimtelijke kwaliteit Nederlandse stedenbouw

In bovenstaande tabel is de uiteindelijke matrix operationalisering ruimtelijke kwaliteit ten aanzien van stedenbouw weergegeven. Enkele aspecten zijn van toepassing bij verschillende ontwerpcriteria c.q. belangen. Uiteindelijk is dan de keuze gevallen op de positie waar het stedenbouwkundig aspect de meeste waarde heeft. Ter voorbeeld: het begrip functiemenging is zowel van economisch als sociaal belang. Functiemenging beperkt het ruimtegebruik waardoor er economische voordelen vrijkomen, maar functiemenging kan ook leiden tot sociale levendigheid op een bepaalde locatie. Aangezien de economische belangen bij functiemenging het primaire motief is wordt dit aspect hier onder ingedeeld.

Wanneer de waarde van de aspecten kwalitatief te classificeren is, dan is de beoordeling van de ruimtelijke kwaliteit eenvoudig te meten. Echter zijn er veel aspecten met een hoge subjectiviteit zoals identiteit, sociaal klimaat en beleving van de openbare ruimte. Om deze aspecten toch een waardering te geven is in onderstaand overzicht een verantwoording van de aspecten met daarbij horende meeteenheden weergegeven. De waardering van deze subjectieve aspecten zal

altijd een invulling zijn van persoonlijke perceptie, onderstaand overzicht geeft dus vooral een benaderingswijze om de ruimtelijke kwaliteit van stedenbouw te operationaliseren. In de empirie (hoofdstuk 3) zal de matrix getoetst worden aan de filosofie van Jane Jacobs.

Gebruikswaarde	
Economisch	<ul style="list-style-type: none"> - Functiemenging: Verhouding tussen wooneenheden en eenheden met andere functies - Bereikbaarheid: Voldoende aansluiting op hoofdstructuren omgeving en aanwezigheid van openbaar-vervoersmogelijkheden
Sociaal	<ul style="list-style-type: none"> - Kritische massa: Juiste bevolkingsdichtheid om sociale contacten en voorzieningen in stand te houden - Sociaal kapitaal: Aanwezigheid van (in)-formele netwerken, vertrouwen, wederkerigheid en inzet voor de gemeenschap
Fysiek	<ul style="list-style-type: none"> - Hoofdstructuren: Verkeersverbindingen en openbaar-vervoer binnen stedelijk gebied - Openbare ruimte: Succesvolle openbare ruimte wordt gewaardeerd op aanwezigheid groen-, speelvoorziening, openheid, schoonheid, beheer en veiligheid - Tussenzone: Specifieke zones tussen privaat en publiek domein die sfeer van stedelijk gebied typeren
Cultureel	<ul style="list-style-type: none"> - Reputatie: Levendigheid, betrokkenheid, dynamiek en ontwikkelingen
Belevingswaarde	
Economisch	<ul style="list-style-type: none"> - Verbinding met de stad: Functionele en morfologische relatie met de stad ten behoeve van economische en sociale integratie - Overlappende sferen: Aanwezigheid van primaire en secundaire functies voor economische vitaliteit
Sociaal	<ul style="list-style-type: none"> - Veiligheid: Aantal delicten - Leefbaarheid: Waardering van de leefbaarheid - Identiteit en samenhang: Identificatie van de bewoners met het stedelijk gebied leidt tot sociale samenhang
Fysiek	<ul style="list-style-type: none"> - Attractiepunten: Aanwezigheid van parken, gebouwen, monumenten, bijzondere betekenissen en populaire plekken ten behoeve van imago en oriëntatie - Randen: Duidelijke fysieke randen en barrières creëren het karakter van het stedelijk gebied. - Compactheid: Ruimtelijke compactheid zorgt voor contrasten in bebouwd en onbebouwd, dicht en open, groot en klein, hoog- en laag-dynamisch wat typerend is voor stedelijke expressie

Cultureel	<ul style="list-style-type: none"> - Beeldbepalende bebouwing: Aanwezigheid van bebouwing die de het stedelijk gebied karakteriseren - Monumenten: Historische elementen die verbonden zijn met het stedelijk gebied - Imago: Algemene waardering van het stedelijk gebied
Toekomstwaarde	
Economisch	<ul style="list-style-type: none"> - Stedelijk bereik: Aanwezigheid van voorzieningen die van stedelijk belang zijn - Wijkeconomie: Ondernemingen die de leefbaarheid op economisch en sociaal gebied staande houden - Energiebesparing: Duurzame ingrepen leiden tot positieve milieueffecten en economische voordelen
Sociaal	<ul style="list-style-type: none"> - Diversiteit: Sociale-, culturele-, etnische-, demografische- en economische verschillen in bevolkingsopbouw zorgen voor verscheidenheid en levendig stedelijk gebied - Bewonersparticipatie: Invloed van bewoners bij ontwikkelingen in het stedelijk gebied leidt tot betrokkenheid en draagvlak voor toekomstige gebeurtenissen
Fysiek	<ul style="list-style-type: none"> - Transformatie en aanpasbaarheid: Mate van flexibiliteit in stedelijk gebied om in te kunnen spelen op trends en ontwikkelingen - Duurzaam bouwen: Mogelijkheid tot transformatie en flexibiliteit in fysieke bebouwing gericht op positieve effecten voor milieu en volgende generaties
Cultureel	<ul style="list-style-type: none"> - Symbolisch weefsel: Beelden, verhalen en symbolen die de identiteit en het imago van het stedelijk gebied karakteriseren

3

DE RUIMTELIJKE KWALITEIT VAN JANE JACOBS

In het theoretisch kader is de filosofie van Jane Jacobs beschreven. In korte lijnen is deze te ontleden aan de begrippen diversiteit, functiemenging en haar vier principes: menging van primaire functies, kleine bouwblokken, oude en nieuwe gebouwen en voldoende bewonersconcentratie. Daarnaast is de heersende opvatting van de Nederlandse stedenbouw samengevat in de matrix ruimtelijke kwaliteit. Om te toetsen of Jane Jacobs van invloed is op de ruimtelijke kwaliteit van de Nederlandse stedenbouw, zijn de aspecten uit de matrix getoetst aan de principes van Jacobs' theorie. De matrix ruimtelijke kwaliteit geeft een volledig overzicht van alle aspecten die de huidige Nederlandse stedenbouw momenteel karakteriseert. In de hoofdstukken 4, 5 en 6 vindt de verdieping naar de praktijk plaats in de vorm van empirische analyse. De analyse is gebaseerd op literatuuronderzoek en interviews. Alle aspecten uit de matrix ruimtelijke kwaliteit zijn getoetst aan de theorie van Jane Jacobs om haar invloed in de Nederlandse stedenbouw te analyseren. Wederom moet wel benadrukt worden dat de theorie van Jacobs geen set van losstaande voorwaarden zijn waaraan voldoen kan worden bij planvorming om maximaal resultaat te creëren. Roberta Gratz (2011) is hier duidelijk in: 'Jacobs geeft geen formule van wat er moet gebeuren, maar een observatie van wat er gebeurt onder bepaalde stedelijke condities.' De stedelijkheid van Jacobs kan niet ontworpen, gepland of gecodificeerd worden. Het is een dynamisch proces dat zich ontpopt binnen een context van verschillende belangen en omstandigheden.

Volgens Jane Jacobs is **functiemenging** één van de vereisten voor een vitale en levendige stadswijk. Zij vertaalt dit in haar pleidooi voor meerdere primaire functies. De stedenbouw in Nederland heeft lange tijd te kampen gehad met monofunctionele uitbreidingwijken, maar met de komst van de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening wordt het begrip meervoudig ruimtegebruik intensief gebruikt in beleidsdocumenten (VROM, 2001). Uit onderzoek van het Planbureau van de Leefomgeving (2010) is geconcludeerd dat: 'positieve gevolgen in ruimtelijke en sociale kwaliteiten bij functiemenging de sleutel is voor woontevredenheid (p. 19).' In het ruimtelijk beleid wordt gestreefd naar verdichting van het wonen binnen het bebouwd gebied, met onder andere

als doelen de open ruimte buiten de stad te sparen, de mobiliteitsgroei te beperken en de meerwaarde van stedelijke voorzieningen beter te benutten. In een dissertatie van Joost van der Hoek (2008) wordt het begrip functiemening meetbaar gemaakt in de Mixed Use Index (MXI): de verhouding m² vloeroppervlakte voor wonen, werken en voorzieningen. Hierin wordt functiemening duidelijk onderscheiden naar stedenbouwkundige kenmerken (meerdere primaire functies) en niet verward met economische- (huur/koop) of diversiteitskenmerken (autochtoon/allochtoon).

Door toename van het mobiliteitsvraagstuk zijn **hoofdstructuren** en **bereikbaarheid** belangrijke aspecten voor de gebruikswaarde van stedelijkheid. In de theorie van Jane Jacobs worden de hoofdstructuren vooral op laag schaalniveau bekeken. Lange bouwblokken en hoofdstructuren zorgen volgens haar voor geïsoleerde en gescheiden straatbuurten die in sociaal opzicht hulpeloos zijn, omdat onderling contact minimaal is. Ze benadrukt voornamelijk de economische voordelen die voortkomen uit korte bouwblokken door een effectieve mengeling van primaire functies (Jacobs, 2009). De benadering van korte bouwblokken is op een zodanig laag schaalniveau bekeken dat het vooral door de ogen van voetgangers is geanalyseerd. Door toename van de mobiliteit is in de huidige stedenbouw de auto niet meer weg te denken. De stadswijken met geconcentreerde voorzieningen missen stedelijkheid en wat overblijft, is een woonfunctie met 'autobanen' van mobilisten (Bos & Meilof, 2008). De huidige Nederlandse stedenbouw accentueert vaak de verbinding van een stadswijk met hoogwaardig openbaar vervoer. 'Hoogwaardig openbaar vervoer' is echter subjectief en moeilijk te concretiseren. Volgens Jane Jacobs is openbaar vervoer van belang om de auto uit de straat te halen en de levendigheid op trottoirs te verhogen. Tactieken van auto-afstoting moet leiden tot een toename in het gebruik van openbaar vervoer (Jacobs, 2009).

Ten behoeve van sociale en economische integratie moeten stadswijken **verbinding met de stad** en **stedelijk bereik** nastreven. In het onderzoek Staat van de Ruimte (Planbureau voor de Leefomgeving, 2010) ziet een verschuiving van stedelijke aspecten vanuit het centrum naar een gedecentraliseerde stedelijkheid verspreid over de stad. Hierdoor ontstaan er nieuwe vormen van stedelijkheid: 'bijvoorbeeld gebieden met een hoge bevolkingsdichtheid, met veel levendigheid, een grote bereikbaarheid, of met een hoge specialisatiegraaf van voorzieningen (Planbureau voor de Leefomgeving, 2010; p. 23).' Terwijl de stedelijkheid een steeds groter bereik krijgt, streeft Jane Jacobs naar een kleiner bereik op wijkniveau waarbij de dynamiek van onderling contact voordelen oplevert op sociaal en economisch vlak. Door het creëren van **overlappende sferen** wordt er voorkomen dat stadswijken transformeren in monofunctionele woongebieden. Overlapping op verschillende schaalniveaus zorgt voor dynamiek en economische vitaliteit. Jane Jacobs pleit voor de noodzaak van gemengde primaire gebruiksfaciliteiten. Door deze voorwaarde zijn mensen op verschillende tijdstippen aanwezig op straat, waardoor in sociale termen de leefbaarheid en veiligheid verhoogd. De continuïteit van het verloop op straat berust ook op een economisch fundament van gemengde primaire gebruiksfaciliteiten. De verschillende functies houden elkaar door de loop van de dag in stand.

De **wijkeconomie** is een populair thema in het Nederlandse rijksbeleid. De 30 grootste gemeentes krijgen overheidssteun voor stimuleringsprojecten als startersonderssteuning, functiemenging en verlenen van microkredieten om de wijkeconomie te laten opbloeien (BMC, 2009). Jane Jacobs wordt gezien als een ontdekker in de relatie tussen wijkeconomie en stedenbouwkundige kenmerken. De wijk moet worden gezien als broedplaats door het geld binnen de wijk te houden. Door de functies wonen-werken-recreëren te mengen komt er een decor van straatballet. Dichtheid van interactie en compactheid zorgt voor het juiste draagvlak, en diversiteit zorgt voor een gevarieerde vraag. In het Handboek Wijkeconomie (Altes et. al., 2010) is geconcludeerd dat tussen 1970 en 1995 maar liefst 60% van de laaggeschoolde banen in de drie grootste Nederlandse steden verloren zijn gegaan. Zij verklaren dit onder andere door het verdwijnen van goedkope bedrijfshuisvesting uit de stad door stadsvernieuwing. Jane Jacobs zei al 'new ideas, need old buildings (Jacobs, 1961)'. De focus van de Nederlandse stedenbouw ligt op het invoeren van functiemenging in de homogeen opgezette naoorlogse stadswijken om zo de wijkeconomie te stimuleren (Altes et. al., 2010). Het bevorderen van bedrijvigheid en ondernemerschap is geen doel op zich, maar een middel voor economische en sociale bevordering van de bewoners (BMC, 2009).

Door klimatologische veranderingen zijn maatregelen in de stedenbouw op het vlak van **energiebesparing** en **duurzaam bouwen** populaire onderwerpen. Toch zijn vergelijkende maatregelen in eeuwenoude stadsontwerpen al terug te zien, zoals planning georiënteerd op de zon; organisatie van koelte en schaduw; vangen van wind; benutten van topografie en lokale bronnen. Met de opkomst van het modernisme in de 20^e eeuw is er veel energieverblindende stedenbouw bedreven. De functiescheiding heeft in combinatie met de enorme groei in welvaart tot een explosieve groei van ruimtebeslag en mobiliteit geleid. En door de typische blauwdrukplanning werd op veel locaties hetzelfde monofunctionele recept toegepast, ongeacht lokale, klimatologische omstandigheden en sociale condities (Boer, 2012). Jane Jacobs verwijst in *the death and life of great American cities* (1961) niet letterlijk naar klimatologische ingrepen. Wel wordt er vaak naar haar gerefereerd in stedelijke planningstheorieën die als expliciete voorwaarde hebben om milieuproblematiek en urbane groei tegen te gaan in het stedelijke milieu. De bekendste voorbeelden zijn New Urbanism en Smart Growth, en in mindere mate - op het gebied van energiebesparing en duurzaam bouwen - de creatieve klasse van Richard Florida. In Nederland zijn Nationale Pakketten Duurzaam Bouwen door het rijk ontwikkeld om met technische en bouwkundige maatregelen duurzaam te bouwen. Naar verloop van tijd is een verschuiving zichtbaar van het gebouw naar de gebouwde omgeving, van duurzaam bouwen naar duurzame stedenbouw en duurzame stedelijke vernieuwing. (Wijgert, 2008).

Een juiste **kritische massa** zorgt voor leefbaarheid en sociale levendigheid in een wijk en is bovendien een vereiste voor een florerende wijkeconomie. Dit wordt zowel benadrukt als aspect voor stedelijkheid als in de theorie van Jane Jacobs. Het is echter moeilijk te classificeren met welke hoeveelheden de juiste kritische massa bereikt is. Volgens Jacobs (2009) is de juiste woningdichtheid een kwestie van effectiviteit. Zij kan niet worden gebaseerd op abstracties over de hoeveelheid grond die idealiter bestemd zou moeten worden voor het aantal mensen. Een te

hoge dichtheid leidt tot standaardisering in de bebouwing, dit is fataal voor het diversiteitsideaal. In de Nederlandse planning wordt de bevolkingsdichtheid en mate van stedelijkheid gecategoriseerd met het begrip omgevingsadressen-dichtheid. De kritische massa wordt ook gecreëerd door een gedegen aanbod van gebruiksfaciliteiten (menging van primaire functies), waardoor inwoners van buiten de wijk ook redenen hebben om zich naar de desbetreffende wijk te verplaatsen.

Sociaal kapitaal wordt omschreven als sociale constructies zoals netwerken, vertrouwen en normen en waarden, die faciliteren in acties en samenwerking die bijdragen aan wederzijds voordeel. Diversiteit zorgt voor voldoende interactie op straat en draagt bij aan de opbouw van sociale banden in de buurt. Door de stijgende leefbaarheidsproblemen in voornamelijk naoorlogse stadswijken in de jaren '90 werd het begrip sociaal kapitaal van steeds grotere waarde in de Nederlandse planning. Tegenwoordig zijn steeds meer investeringen in de stedenbouw van sociale aard in plaats van enkel fysieke investeringen.

Jane Jacobs gaat uit van drie voorwaarden om **veiligheid** en **leefbaarheid** te creëren in stadswijken.

- Duidelijk onderscheidt tussen privaat en publiek. De bewoners voelen territorialiteit en verantwoordelijkheid voor hun terrein;
- Zichtbaarheid vanuit gebouwen op de straat;
- Hoge bewonersconcentratie voor informele controle.

In deze voorwaarden komt Jacobs' pleidooi voor functiemenging weer naar voren. De levendigheid geboden door functiemenging zorgt voor sociale controle. Wel wordt het ruimtelijk determinisme in haar theorie vaak bekritiseerd – Jacobs overschat de invloed van de gebouwde omgeving op het gedrag van de mensen (Gans, 1968; van Soomeren et. al., 1986). Momenteel wordt er in de (inter)nationale literatuur vaak gerefereerd aan Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED) rondom het beïnvloeden van de sociale veiligheid bij de bebouwde omgeving. In Nederland is dit vertaald naar het Handboek Veilig Ontwerp en Beheer (Lutten, 2008). In het handboek zijn vuistregels voor veilig ontwerp, bouw, inrichting en beheer geformuleerd. Bij deze vuistregels is de invloed van Jacobs weer duidelijk zichtbaar bij het streven naar 'ogen op straat' en 'publieke familiariteit'. Dus ondanks vroegere kritiek op het ruimtelijk determinisme van Jacobs, is haar invloed nu alsnog zichtbaar in nationale rijksbeleidsdocumentatie.

Een vertrouwde **identiteit** van een stedelijk gebied leidt tot **sociale samenhang**. Volgens Jane Jacobs zorgen zogenaamde 'public figures' voor identificatie en vertrouwdheid met het stedelijk gebied. Enerzijds zijn deze 'public figures' (bijvoorbeeld winkeleigenaren) herkenbaar aanwezig, tegelijkertijd kunnen zij het straatleven bewaken (Jacobs, 2009). In de huidige stedelijke ontwikkeling wordt het begrip 'publieke familiariteit' gebruikt in een vergelijkbare context. Stads sociologe Blokland concludeert dat publieke familiariteit ontstaat door kortdurende, herhaalde con-

tacten welke van belang zijn voor het inschatten en thuis voelen van situaties in de leefomgeving. Vervolgens speelt publieke familiariteit een rol bij identificatie met het stedelijk gebied: 'Juist de zichtbaarheid van het alledaags handelen, leidt tot sociale onderscheidingen en zo tot sociale identificaties (Blokland, 2009)'

Jane Jacobs wordt ook wel de diva van **diversiteit** genoemd (Franke et. al., 2010). Vitale steden worden volgens haar gekenmerkt door diversiteit in bevolking, functies en bebouwing. Diversiteit in sociale samenleving zorgt voor een verhoging in het sociaal kapitaal, interactie met mensen uit verschillende segmenten van de samenleving zorgt voor een uitgebreid netwerk. Variatie in functies zorgt voor bedrijvigheid en levendigheid tijdens de gehele dag. Ten slotte geeft diversiteit in bebouwing elke ondernemer en bewoner een kans om zich te vestigen in het betreffende stadsdeel, wat weer leidt tot diversiteit in de bevolking. Het creëren van diversiteit is ook vaak een doelstelling bij stedelijke vernieuwingsopgaves in Nederland. Voornamelijk gaat het hier om sociale opwaardering van de buurt ter bevordering van de leefbaarheid door middel van fysieke ingrepen. Hospers (2012) zegt hierover: 'Zo gaan Nederlandse steden in toenemende mate over tot herbestemming van voormalige fabrieksgebouwen tot bijvoorbeeld appartementencomplex of bedrijfsverzamelgebouw voor innovatieve starters. Dergelijke maatregelen getuigen van oog voor het bestaande en passen daarmee volledig in het straatje van Jacobs.'

Bewoners voelen zich door **participatie** medeverantwoordelijk voor hun woonomgeving. Jacobs ziet in dat een actieve bijdrage van bewoners gewenst is; het interactieve proces tussen mens en ruimte maakt de ruimte tot wat het is (Welling, 2012). Succesvolle plannen hoeven niet altijd van visionaire planners te komen. Juist grass-rootsplanning, een bottom-up benadering en bewonersparticipatie kunnen de kwaliteit van plannen naar boven halen, omdat de bewoners hun leefomgeving het beste begrijpen. Jacobs nuanceert dat bewoners de wijk niet moeten regeren, maar ze moeten gehoord, betrokken en gerespecteerd worden (Gratz, 2011). Ondanks dat de overheid haar macht niet volledig uit handen geeft, speelt bewonersparticipatie in ruimtelijke planvorming een steeds grotere rol. Academics (Healey, 1996; de Roo & Voogd, 2004; de Roo & Porter, 2006) praten van een verschuiving van een technisch-rationele planning – gericht op functionaliteit en instrumentale expertise – naar communicatief rationele aanpak. Bij communicatief rationele planning staat het proces van de planning centraal, de nadruk komt te liggen op 'governance' in plaats van 'government'. Bewonersparticipatie krijgt hierin steeds meer waardering bij specifiek stedelijke vraagstukken om gemeenschappelijke verantwoording te dragen en voor een kwalitatieve gebiedsgerichte benadering.

Bij het benaderen van hoogwaardige **openbare ruimte** in Nederlandse stedenbouw ligt de nadruk veelal op de esthetiek. In literatuur en vooral beleidsplannen wordt vaak gerefereerd aan onder andere de hoeveelheid openbaar groen en de aanwezigheid van speelvoorzieningen. Jane Jacobs voorziet op het gebied van openbare ruimte meer in het principe place-making: de mensen op de plek maken de openbare ruimte. Ze waarschuwt voor overspannen verwachtingen van stadsparken en –pleinen om het sociale klimaat te verbeteren. Als er al een relatie bestaat is deze omgekeerd: een verloederd plein kan hooguit nieuwe impulsen krijgen als de buurt van samenstelling verandert. De place-making methode is erop gericht zoveel mogelijke (diverse)

activiteiten te creëren in de openbare ruimte om zoveel mogelijk bezoekers te trekken. Door deze activiteiten maken bezoekers met elkaar kennis en wordt de openbare ruimte een ontmoetingsplek. Deze ontmoetingen hoeven niet zozeer plaats te vinden in parken of pleinen, maar moeten ook mogelijk zijn op stoepen (Rot, 2009).

In de **tussenzone** wordt een stedelijke sfeer gecreëerd in de overgang van publieke naar private ruimte. In deze zones komt de complexiteit van de stad tot uitdrukking. In fysieke termen worden deze zones vaak ontworpen als onder andere galerijen, binnenhoven en entreeruites (zogenoemde parochiale domeinen). Deze zones moeten ruimte bieden voor ontmoetingen en een gemeenschapsgevoel creëren. Deze parochiale ruimtes worden vaak gebruikt door specifieke bevolkingsgroepen met een bepaalde levensstijl (Hajer & Reijndorp, 2001). Jacobs pleit voor een duidelijke scheiding tussen privaat en publiek domein. Haar ideale stadsbeeld bestaat uit enerzijds de privé-domeinen van de stadsbewoners - waar verder niemand wat mee te maken heeft - en anderzijds een publiek domein dat aan iedereen toebehoort en waar niemand in het bijzonder zijn stempel weet op te drukken.

Jacobs had weinig op met hoogdravende visies van stadsplanners die door **historische elementen, beeldbepalende bebouwing** en **attractiepunten** een stempel op hun project willen drukken, daarentegen waardeerde zij betrokkenheid van bewoners bij planvorming. Wel pleitte Jacobs voor het behoud van oude gebouwen en was ze fel tegenstander van het slopen van woningen. Deze voorwaarde stelde ze echter wel vanuit economisch en sociaal oogpunt – stimuleren van doorstroming op woongebied en economische initiatieven – en niet zozeer vanuit cultureel oogpunt. Deze oude woningen kunnen uitgroeien tot beeldbepalende bebouwing met visuele uitstraling; ‘Een creatieve stad vergt continue creatieve aandacht, een stad zonder kunst, bijvoorbeeld in de vorm van architectuur en landmarks wordt nooit een succes’ aldus Jacobs (2009). Bij VINEX-wijken worden cultuurhistorische bebouwing en monumenten gezien als dragers voor het verkrijgen van een rijker aanbod van woningtypologieën en woonmilieus. Zo zijn vondsten uit de Romeinse tijd en elementen uit het oude landschap verwerkt in de stedenbouwkundige opzet van Leidsche Rijn (Utrecht) en de kasteelbouw in Brandevoort (Helmond). Lörzing (2008) gebruikt in een analyse over het VINEX-beleid de term ‘historiserend postmodernisme’; hij wijst daarmee op de bewuste historisering van de woonomgeving bij nieuwbouwwijken.

Jane Jacobs ziet **randen** als kansen voor nieuwe ontwikkelingen. Randen hebben over het algemeen een lage attractiviteitswaarde vanwege het feit dat ze maar één functie bezitten en daarom weinig gebruikt wordt voor interactie (snelwegen, busbanen, verrommeld openbaar groen). De Nederlandse planningstraditie was gericht op functiescheiding met ‘kijkgroen’ en ‘zichtlijnen’ als barrière, tegenwoordig bedenken stedenbouwers strategieën voor deze zones om te voorkomen dat ze een ‘woestijn van non-esthetiek’ worden (Beunderman & Urhahn, 2009). Als inspiratie om verdichting van menselijke activiteit te introduceren worden onder andere de ‘container-city’s’ uit London gebruikt of het verplaatsen van bijvoorbeeld markten naar randzones om scheidingspatronen te vervagen (Sennett, 2004). Jacobs ziet de randen in de moderne stedenbouw als een gevaar voor afscheiding van wijken: ‘Duidelijk gescheiden straatbuurten zijn

niet iets om naar te streven; zij worden over het algemeen gekenmerkt door mislukking [...] Geslaagde straatbuurten zijn kortom geen aparte eenheden (Jacobs, 2009; p. 167).'

In Nederland is **compactheid** al geruime tijd een beleidsdoel. Vanaf de jaren '90 verschuift de aandacht van suburbanisatie naar het compacte stad beleid en de hernieuwde aandacht van de stad als woonmilieu. De VROM-raad (2004) stelt inperking van de groei van steden en behoud van hun compactheid als een beleidsdoel. Deze beleidsdoelen zijn vooral gericht op een hoog schaalniveau om het ruimtegebruik in Nederland te intensiveren. Op lager schaalniveau wordt compactheid ingezet om contrasten te stimuleren en een stedelijk karakter te vormen. Contrasten tussen bebouwd en onbebouwd, dicht en open, groot en klein, hoog- en laag-dynamisch zijn hoofdkarakteristieken voor de stedelijke identiteit en expressie. Zonder ruimtelijke compactheid kunnen er geen contrasten in stedelijke ruimtes ontstaan (Urhahn & Bobic, 1998). Jane Jacobs streeft ook naar compacte fysieke bebouwing om zo de bewonersconcentratie hoog te houden, een hoge bewonersconcentratie is één van de generatoren voor een vitale stadswijk. Het meest bekende voorbeeld waarin Jacobs' gedachtegoed met betrekking tot compacte bebouwing is uitgewerkt, is de stroming New Urbanism. Echter was dit geen succesvolle vertaling, omdat de compacte bebouwing alsnog leidde tot eendimensionale ruimtelijke structuur en monofunctionaliteit. De VINEX-opgave in Nederland is ook een vorm van compact bouwen, de voorkeur ligt bij bouwen in de stad en met voorwaarde dat nieuwbouw binnen bestaande stadsgrenzen wordt gerealiseerd. (Lörzing, 2008).

Transformatie en **aanpasbaarheid** zijn populaire begrippen binnen de stedelijke ontwikkeling momenteel. Door overheidsbezuinigingen, kantorenleegstand en stil liggen van grote bouwprojecten wordt er gezocht naar creatieve oplossingen. Kleinschalige maakbaarheid en initiatieven als transformatie wordt gezien als het antwoord om stedelijke vernieuwing en de vitaliteit van de stad vooruit te trekken (Hospers, 2012). Monofunctionaliteit wordt tegenwoordig gezien als anti-stedelijk. Deze verschuiving is de afgelopen tien jaar duidelijk zichtbaar, omdat men enkele decennia geleden nog pleitte voor functionele woonwijken zoals de Bijlmer. Hierin had Jane Jacobs een vooruitziende blik. Zij pleitte reeds al voor diversiteit en de mogelijkheden tot transformatie in een wijk. Een wijk is volgens haar een organisme dat zich telkens moet kunnen doorontwikkelen om de levendigheid van elk woonmilieu en tijdspanne te weerstaan. Jane Jacobs zegt letterlijk: 'Uiteindelijk zullen veel van de gloednieuwe voorsteden en semivoorsteden van vandaag worden verzwolgen door de steden en die hoedanigheid zullen ze slagen of falen afhankelijk van de vraag of ze zich zo kunnen aanpassen dat ze succesvol gaan functioneren als stadswijk (Jacobs, 2009: p.37)'.

De afgelopen jaren was de **reputatie** van stadswijken in Nederland overwegend negatief. Het gaat hier vooral over naoorlogse uitbreidingswijken die zijn vervallen in probleemwijken. Door grootschalige landelijke aanpak vanuit het rijksbeleid (40 aandachtswijken) moet de leefbaarheid en reputatie van deze wijken verbeterd worden. De investeringen in deze verouderde wijken waren zowel fysiek als sociaal van aard, echter zijn na evaluatie de fysieke investeringen alleen op waarde geschat. Onderzoeken laten zien dat effectiviteit van sociale investeringen niet aantoonbaar is, terwijl fysieke maatregelen – met name de verkoop van sociale huurwoningen –

wel een aantoonbaar positief effect laten zien (Marlet et. al., 2009; SCP, 2011). Dit is tegenstrijdig met de theorie van Jacobs. Zij voorziet dat bij fysieke aanpassingen bewoners worden ‘weggeveegd’ voor hogere inkomensgroepen. Hierdoor verplaatsen zich te problemen enkel en vallen hechter worden gemeenschappen waaruit een middenklasse kan ontstaan uiteen. Anderzijds moet ook geconcludeerd worden dat de aandachtswijken in Nederland zich typeren door hun monofunctionele fysieke stedenbouw, waar het moeilijk is om de gewenste diversiteit van Jacobs te creëren zonder fysieke investeringen.

In de huidige stedelijke ontwikkeling komen begrippen als **symbolisch weefsel**, **imago**, branding en city-marketing steeds vaker voor. In de Nederlandse nieuwbouwwijken krijgen woonwijken een imago aangemeten door thematisering. Het imago komt tot uiting door een slogan, thematische sfeerbeelden en naamgeving van buurten en straten. Kattenbroek (Amersfoort) wordt als pionier gezien van uitgebreide thematisering om een onderscheidend imago te creëren (Mensink, 2008). Jacobs gelooft niet dat het imago van een wijk gecreëerd kan worden door er een thema aan te hangen. ‘Steden zijn ontwikkelingen van een geordende complexiteit met tientallen kwantiteiten die op onderlinge manier met elkaar verbonden zijn en beïnvloeden (Jacobs, 2009; p. 559).’ Het vooraf bepalen van een imago heeft meer raakvlakken met de tuinstadplanningtheorie van Ebenezer Howard waarin functionele groene woonwijken met een wiskundig systeem ontwikkeld werden. Volgens Jacobs ontwikkelt een imago zich door de loop van de tijd als een dynamisch proces.

Er kan geconcludeerd worden dat de overeenkomsten tussen de theorie van Jane Jacobs en de aspecten van de huidige Nederlandse stedenbouw duidelijk zichtbaar. Waar men decennia geleden nog inzette voor uitbreidingslocaties buiten de stad is de huidige opgave vooral gericht op herbestemming van bestaande bebouwing binnen de huidige stadsregio’s. De nadruk ligt niet meer op grootschalige uitbreiding, maar op kleinschalige innoverende interventies en strategieën. Net zoals Jane Jacobs betaamde, is er weer meer aandacht voor het functioneren en begrijpen van de stad als een organisme van diverse processen, functies en sociale contacten. De reactie van Jacobs tegen het modernisme om een actief straatleven en functiemenging uit te bannen krijgt in stedenbouwkundige wetenschap nog steeds aandacht. ‘Enkele voorbeelden zijn het (half)gesloten bouwblok, de actieve plint, fijnkorrelige functiemenging en het versterken van sociale veiligheid door informeel toezicht door bewoners en winkeliers zelf (Beunderman & Urhahn, 2009; p. 107).’

4

IJBURG: WIJK ZONDER SCHEIDSLIJNEN

4.1. Planbeschrijving

De eerste plannen voor stadsuitbreidingen op het IJmeer dateren al uit het begin van de twintigste eeuw. De Dienst Stadsontwikkeling ontwikkelden plannen om het Oostelijk Havengebied uit te breiden richting het IJmeer. Deze plannen krijgen echter weinig aandacht, omdat de Algemene Uitbreidingsplannen (AUP) van Cornelis van Eesteren worden uitgevoerd (Schot et al., 2001).

De architecten van den Broek en Bakema komen in 1965 met de plannen voor het forteiland Pampus. Het gaat hier om een in het water gelegen stadslob tot 8 km uit de kust vanaf Amsterdam, waarop 335.000 wooneenheden zullen worden verzezen. Met 150 woningen/ha zal er een hoge mate van stedelijkheid aanwezig zijn. De gemeente Amsterdam bestempeld het plan als onhaalbaar en een te grote aanslag op de natuurlijke omgeving van het IJ. Uiteindelijk vindt stadsuitbreiding plaats in het Bijlmermeer.

De planologische doctrine verandert in de jaren '80, de stad moet weer aantrekkelijker worden door stadsvernieuwing met sociale woningbouw. Het aanbod van de woningvoorraad blijkt te klein, dus is er een zoektocht naar nieuwbouwlocaties. Onder de naam Nieuw-Oost worden wederom, met als voorbeeld het Pampus-eiland, plannen gemaakt voor woningbouw op het IJmeer. In 1987 wordt opdracht gegeven aan architect Ashok Bhalotra om een woonwijk te schetsen gelegen aan de rand van de IJ-oever. Dit ontwerp blijkt goed te passen binnen de kaders van de toen reeds gerealiseerde Vierde Nota op de Ruimtelijke Ordening (VINEX-beleid), waardoor bestuurder eindelijk enthousiast raakten voor woningbouw op het IJmeer. In 1995 wordt de Startnota IJburg gepresenteerd met daarbij een Nota van Uitgangspunten. IJburg zal bestaan uit zeven eilanden die worden opgespoten uit de grond. De populatie van IJburg zal uiteindelijk uit circa 45.000 inwoners bestaan.

Nog steeds zijn er veel tegenstanders tegen het 'grotteske woningbouwproject'. Natuurorganisaties vrezen dat het project de milieuwaarden rondom het IJmeer aantasten en bewoners van het aangrenzende Durgerdam en Zeeburgereiland vrezen negatieve gevolgen voor hun rustieke

woonomgeving. Als gevolg is er een referendum gehouden onder de Amsterdamse bevolking. Uiteindelijk krijgt het plan onvoldoende tegenstemmers om de aanleg van IJburg tegen te houden, wel besluit de gemeenteraad energiezuinige maatregelen in het plan op te nemen als handreiking naar de tegenstanders.

Na een lang voortraject is uiteindelijk in 1998 definitief besloten om in een publiek-private samenwerking IJburg te ontwikkelen. Het project gaat plek bieden voor 45.000 inwoners verdeeld over 18.000 woningen. De ontwikkeling kent een uitgebreide fasering waarbij de aanleg van IJburg meer dan tien jaar in beslag zal nemen. De doelstelling is een gedifferentieerde wijk te creëren waar ruimtelijke kwaliteit voorop staat (van den Hof, 2006). Hieronder wordt de ruimtelijke visie op het gebied van fysieke- en sociale structuur van IJburg geanalyseerd. Dit vormt de basis voor als toetsingskader op de ruimtelijke kwaliteit van Nederlandse stedenbouw en de theorie van Jane Jacobs.

De stedenbouwkundige visie voor IJburg geeft geen blauwdrukplanning, maar kent veel vrijheden voor ontwerpers, architecten en bewoners. Ondanks de tijdgeest wordt er nauwelijks gereferreerd aan VINEX-structuren, de begrippen stedelijkheid en diversiteit vormen de hoofdmoot in de 'Startnota IJburg, buiten wonen in de stad' (1995) en 'IJburg, voor wie? Positie en functie van IJburg op de regionale woningmarkt' (1996). De uniformiteit uit eerdere Amsterdamse nieuwbouwprojecten moet worden doorbroken, daarentegen moet variatie en menging van stijlen en functies de kenmerken van IJburg worden (Lupi, 2008).

Afbeelding 1: Ligging IJburg (Lupi, 2008)

- Het gridpatroon moet aangelegd worden als een stedelijke structuur van hoofd- en binnenstraten. Bebouwing vindt hierdoor plaats langs de randen met woningen zonder voortuin, de stoep wordt breed opgezet als vervoersfunctie en verblijfplaats.

- Het straatbeeld moet een open en uitnodigend karakter krijgen. Hierom worden auto's uit het straatbeeld verwijderd door de ontwikkeling van inpandige parkeergarages.
- Door de verbinding met het centrum van Amsterdam te optimaliseren wordt er een tramverbinding naar IJburg gerealiseerd.
- Integratie van water is karakteristiek voor IJburg, maar het hoofddoel van de waterstructuur in IJburg is het bieden van ruimte waardoor binnen het oppervlakte compact gebouwd kan worden met een gemiddelde dichtheid van 60 woningen/ha.
- De bouwblokken moeten een klein woonmilieu met binnenstraten, hoven en tuinen nastreven. Grootschalige hoog- en laagbouw worden uitgesloten, de gemiddelde bouwhoogte staat op drie tot vijf bouwlagen.
- Bij de ontwikkeling van de bouwblokken speelt flexibiliteit een belangrijke rol. Per bouwblok wordt een architect aangesteld die aan de hand van woonwensen van bewoners en de vragen op de arbeidsmarkt invulling geeft, aanpassingen van bewoners zoals het creëren van werkfunctie aan huis is hierbij mogelijk.
- Binnen enkele bouwblokken zal er op het laagste schaalniveau variëteit ontstaan in prijsklassen van woningen. Het moet mogelijk zijn dat bewoners uit het duurdere segment in hetzelfde bouwblok komen te wonen als bewoners uit de sociale huursector. Het doel is om IJburg toegankelijk te maken voor iedereen. Directe verschillen in een bouwblok tussen huurwoningen en koopwoningen is gerealiseerd in de zogenaamde wokkelwoningen waar huur- en koopwoningen door elkaar heen zijn gebouwd.
- In het stedenbouwkundig ontwerp worden functies zoals winkels, horeca, bedrijven en instellingen nadrukkelijk door de wijk heen verspreid. Als aanvulling hierop worden bestemmingsloze gebouwen met vrij indeelbare vloerdelen en hoge verdiepingen gerealiseerd, de zogenaamde *Solids*. Deze vorm van functiemenging moet het stedelijk karakter versterken (Lupi, 2008).

Binnen de sociale structuur zijn diversiteit en stedelijkheid ook het uitgangspunt. In de Startnota IJburg (1995) is de volgende doelstelling geformuleerd: 'IJburg moet een wijk worden voor diverse inkomenscategorieën, leeftijden, huishoudtypen, culturen en leefstijlen uit Amsterdam en de regio.' Deze doelstelling kan echter van toepassing zijn op elke willekeurige stadswijk, interessant is dus om te analyseren hoe men deze doelstelling vorm is gaan geven in IJburg.

De inrichting van de bouwblokken moet een positief effect hebben op de sociale controle in IJburg. De voordeuren naar de straat zorgt voor meer contact en de informele binnenruimtes leveren spontane ontmoetingen op. Mogelijkheid tot functiemenging in de woningen moeten inspelen op de individualisering en verschuivingen op de arbeidsmarkt. Daarnaast streeft men door de flexibiliteit van de woningen naar een woonomgeving waar de bewoners zich kunnen ontwikkelen en langere tijd kunnen vestigen. In het Stedenbouwkundig Plan IJburg wordt dus

geen specifiek doelgroepenbeleid gevoerd, maar ingezet op een grote diversiteit van doelgroepen. Hierdoor streeft IJburg naar een levendige wijk met een stedelijk karakter (Lupi, 2008).

Op het gebied van zorg en welzijn is het project *IJburg zonder scheidslijnen* geïntroduceerd. Uitgangspunt hiervan is dat wonen, zorg en dienstverlening in samenhang worden gerealiseerd waardoor mensen zo lang mogelijk zelfstandig kunnen wonen. Dit vindt onder andere zijn uiting in buurtsteunpunten die worden beheerd door bewoners en het feit dat 5% van de woningen geschikt zijn voor mensen die niet in een standaard huis kunnen wonen en 60% van de woningen kunnen hierop aangepast worden (Convenant IJburg zonder scheidslijnen, 2007). Om de levendigheid van de openbare ruimte te stimuleren, is het streven om van IJburg een autoluwe wijk te maken. Als maatregel is er een parkeernorm ingesteld van één auto per huishouden en een hoogwaardig aansluiting op het openbaar vervoer. 'Naar verwachting zal in de spits veertig procent gebruik gemaakt worden van het openbaar vervoer, tien procent van de fiets en vijftig procent van de auto (Nota van uitgangspunten, 1996).' In IJburg worden 12.000 arbeidsplaatsen gecreëerd. Een uitgebreid pakket aan arbeidsplaatsen en voorzieningen moet bijdragen aan de stedelijke opzet van IJburg. Op het gebied van leisure komen er bovenwijkse faciliteiten, zoals uitgaansgelegenheden en waterrecreatie, om een eigen functie te krijgen in Amsterdam. Door de vrije invulling biedt elk bouwblok ruimte aan voorzieningen (Lupi, 2008).

De beschreven fysieke en sociale structuur moet IJburg de identiteit van een stadswijk geven, en geen suburbaan buitengebied van Amsterdam. De negatieve associaties als statische woonmilieu die opkomen bij VINEX-wijken moet vermeden worden. In 2002 hebben de eerste bewoners hun intrek gedaan in hun woning op IJburg, in mei 2010 is de eerste fase in zijn totaal afgerond en is men verder gaan bouwen met de tweede fase. Op dit moment wonen er op IJburg 16.000 mensen.

4.2. Analyse

4.2.1. Suburbane stedelijke leefstijl

De mate van functiemenging wordt geanalyseerd aan de hand van de Mixed Use Index (MXI) ontwikkeld door Joost van den Hoek (2008). Hier wordt een afweging gemaakt tussen het percentage wonen, werken en voorzieningen in een wijk. Voor IJburg geldt een $MXI = 2^4$, een MXI van 2 wordt gewaardeerd als niet gemengd. Desondanks streeft de planvorming wel een stedelijk karakter na, waar functiemenging aan moet bijdragen. Op laag schaalniveau zijn er twee specifieke ontwikkelingen gaande die functiemenging in IJburg moeten stimuleren: de *Solids* en *Multifunk*. Solids is een flexibel gebouwconcept dat een verschillend gebruik in tijd en ruimte mogelijk maakt. De invulling van de ruimte wordt aan de gebruiker overgelaten. Het wonen in Solids moet voor iedereen toegankelijk zijn, zodat ook zelfstandigen zonder personeel en hun

⁴ $((94\% \text{ wonen} * 2\% \text{ werken} * 4\% \text{ voorzieningen}) / (33,3 * 33,3 * 33,3)) * 100 = 2$. Data is beschikbaar gesteld door Bureau voor Onderzoek en Statistiek Amsterdam (2011).

gezinnen intrek kunnen nemen. De sterke punten van de Solids zijn dat de units in casco worden opgeleverd en ze daarom vrij zijn in te delen naar eigen wens. Daarnaast is het vanwege huursubsidies en overheidssteun een zeer toegankelijk project. Het project brengt echter ook risico's met zich mee. Voor de huurders van Solids zijn er teveel onzekerheden met betrekking tot hun omgeving door het bestemmingsvrij bouwen, terwijl ze bij dergelijk grote investeringen juist behoefte hebben aan zekerheden en duidelijkheid (Linthout, 2012). Multifunk is een multifunctioneel gebouw waar plaats is voor 80 woningen en 3400m² bedrijfsruimte, met daarbij ondergrondse parkeerplaatsen en een kinderdagverblijf. Het concept is dat meerdere primaire functies in één gebouw zijn gelegen rondom een binnenhof waar sociale ontmoetingen worden gestimuleerd. Evenals de Solids kent Multifunk ook een grote mate van vrijheid qua invulling van het casco, waardoor verschuiving in tijd richting meer wonen of meer werken mogelijk is. Voor optimale functiemenging zijn werkruimten, woonruimten, sociale huur en koopwoningen gecombineerd. Linthout (2012) zegt het volgende over Multifunk: 'Een groot voordeel is de flexibiliteit waardoor aanpassingen kunnen inspelen in trends. Kenmerkend is de duurzame bouw en lange houdbaarheidsdatum.' Om de aanpasbaarheid te stimuleren zijn bij casco bouw zowel de belangrijkste eisen voor een kantoorruimte als de belangrijkste eisen voor een woonruimte meegenomen.

4.2.2. Geprogrammeerde functiemenging

De meeste bewoners van IJburg werken in de directe omgeving zoals Amsterdam, Amstelveen en Diemen. Nabij de 15% werkt buiten de regio, maar zij werken wel in grootstedelijke gebieden binnen de Randstad. Deze gegevens sluiten aan bij het relatief hoge opleidingsniveau van IJburg (Lupi, 2008). Binnen IJburg is er veel ruimte geboden voor ondernemerschap – bijvoorbeeld in de vorm van Solids – toch blijven grote investeringen uit. Dit is te verklaren uit het feit dat IJburg een nieuwe wijk is, waardoor de voorwaarden nog onduidelijk zijn en de risico's te groot. Jane Jacobs pleit voor oude gebouwen die ruimte bieden voor nieuwe initiatieven. Als nieuwbouwwijk kan IJburg in eerste instantie niet aan deze voorwaarde voldoen, waardoor de hoge huurprijzen ook een drempel zijn voor nieuwe ondernemers. Volgens Linthout (2012) is het ideaal van Jane Jacobs om het voorzieningenaanbod te spreiden door een wijk onhaalbaar in IJburg. 'De bestemmingsvrij bebouwingszones zijn moedig, maar helaas komt dit niet uit de verf. Een geconcentreerd en gedifferentieerd voorzieningenaanbod in een winkelcentrum heeft de meeste kans van slagen.' Daarnaast is het opvallend dat in IJburg nauwelijks tot geen culturele voorzieningen aanwezig zijn. Hierdoor is er voor bewoners geen reden om in IJburg te blijven, of voor buitenstaanders om IJburg te bezoeken – met uitzondering van het Blijburgstrad. Het ideaal van een 24-urige levendigheid is hierdoor totaal niet weer te vinden.

4.2.3. Autoluwe stadswijk

Uit de casebeschrijving blijkt dat IJburg een strategie heeft om auto's te weren uit het straatbeeld door alternatieve parkeermogelijkheden, een lage parkeernorm van 1,0 en goede openbaar vervoer verbinding met het centrum. Hierdoor zal de auto uit het straatbeeld verdwijnen en de levendigheid op straat toenemen. Uit de realiteit blijkt echter dat meer dan een een-

derde van de huishoudens meer dan twee auto's heeft (Bureau Onderzoek en Statistiek, jaartal). De bewoners uiten veel kritiek op het gehanteerde parkeerbeleid met de te lage parkeernorm in IJburg. Als alternatief voor de auto is er een tramverbinding naar het centrum van Amsterdam die tevens het stedelijke karakter van IJburg karakteriseert. De verbinding blijkt echter niet optimaal, omdat de trams overvol zijn. 'Mensen komen gewoon het eiland niet af', aldus een bewoner van IJburg in het Parool (2011). Het streven naar een stedelijk karakter door het autoluwe karakter en hoogwaardig openbaar vervoer op het gebied van bereikbaarheid blijkt dus niet te stroken met eisen en wensen van de grootste doelgroep – middenklasse tweeverdieners.

4.2.4. *Nieuwe sociale constructies*

IJburg is een nieuwe wijk waarin sociale constructies vanaf de grond zijn opgebouwd. In de literatuur zijn twee theorieën zichtbaar over sociale constructies in nieuwe wijken. Enerzijds kan het leiden tot anonimiteit en individualisme, omdat de bewoners geen verleden hebben en niets anders dan de woonomgeving. Anderzijds kan een nieuwe wijk ook tot een hechte gemeenschap leiden met veel saamhorigheid, omdat de nieuwe bewoners samen een nieuwe wijk opbouwen. Veel contacten tussen bewoners gelegd bij de enkele voorzieningen die in IJburg te vinden zijn, zoals de supermarkt, snackbar, videotheek en het openbaar vervoer. Het gaat hier met name over sociale binding tussen 'bekende vreemden', de aanwezigheid van publieke familiariteit (Lupi, 2008). Het diversiteitsprincipe in sociale opbouw van IJburg geeft niet rechtstreeks een positieve impuls op de leefomgeving, omdat dezelfde bewonersgroepen zichzelf blijven opzoeken. Zo ziet Linthout (2012) de gezinshuishoudens met kinderen veel onderling contact hebben, ook de allochtone bewoners in sociale huurwoningen zoeken elkaar op. Het concept van de wokkelwoning – waar koop- en huurwoningen uit uiteenlopende segmenten in eenzelfde blok zijn gehuisvest – is geen sociaal succes: 'De wokkelwoning leidt tot segregatie, omdat de verschillen tussen bewoners te groot zijn voor sociale binding (Linthout, 2012).' Wel is er in IJburg, vooral bij de eerste bewoners, sprake van aanwezigheid van sociaal kapitaal. Bij een rondvraag onder enkele bewoners worden enkele voorbeelden aangehaald. Zo is er in de beginfase van IJburg door bewoners een website opgestart, zodat nieuwe bewoners met elkaar in contact kunnen komen. Momenteel wordt de website nog steeds gebruikt als communicatie- en hulpmiddel tussen bewoners. Een ander voorbeeld dat veel wordt aangehaald is onderlinge adviezen en lenen van materiaal bij de aanleg van nieuwe tuinen. Wederkerigheid en vertrouwen worden door de bewoners onderling als positief ervaren.

IJburg scoort hoog in de veiligheidsmonitor van de gemeente Amsterdam. Zowel qua objectieve als subjectieve veiligheid zit IJburg onder het Amsterdams gemiddelde (Bureau Onderzoek & Statistiek, 2011). De afgelopen jaren is er wel een stijging te zien van het aantal aangiftes en incidenten, maar deze stijging is deels te verklaren door de grote groei van bewonersaantallen. Opvallend is de sterke mate van polarisatie die wordt geconstateerd (van Marissing et al., 2010; Lupi, 2008; Bureau Onderzoek & Statistiek, 2011). In IJburg zijn de spanningen tussen verschillende culturen groter dan het Amsterdams gemiddelde, ook meer bewoners klagen over bevolkingsgroepen die bij hun in de buurt wonen. Momenteel blijkt dus dat de diverse bevolkingsgroepen in IJburg niet bevorderlijk zijn voor het sociaal kapitaal in IJburg. De verschillen op soci-

aal vlak leiden eerder tot onbegrip en ergernissen, dan integratie en sociale controle. Het doel om IJburg te realiseren als *Wijk zonder scheidslijnen* (Wahlberg et al., 2007) blijkt achteraf niet haalbaar in de praktijk.

4.3. Conclusie

Wanneer we de invloed van Jane Jacobs in IJburg koppelen aan de aspecten van ruimtelijke kwaliteit in de Nederlandse stedenbouw, wordt er geconcludeerd dat er een duidelijk onderscheid is tussen haar invloed in de planvorming en het uiteindelijke opgeleverde resultaat. In de gemarkeerde aspecten uit de toetsingsmatrix ruimtelijke kwaliteit is de invloed van Jane Jacobs zichtbaar in IJburg.

	Economisch	Sociaal	Fysiek	Cultureel
Gebruiks-waarde	Func-tiemenging Bereikbaarheid	Kritische massa Sociaal kapitaal	Openbare ruimte Hoofdstructuren Tussenzone	Reputatie
Belevings-waarde	Verbinding met de stad Overlappende sferen	Veiligheid Leefbaarheid Identiteit en samenhang	Attractiepunten Randen Compactheid	Beelbepalende bebouwing Monumenten Imago
Toekomst-waarde	Stedelijk bereik Wijkeconomie Energiebesparing	Diversiteit Bewonersparticipatie	Transformatie en aanpasbaarheid Duurzaam bouwen	Symbolisch weefsel

Tabel 7: Matrix ruimtelijke kwaliteit stedenbouw IJburg

Het ideaal om een stedelijk karakter te creëren in IJburg is vooral zichtbaar gebleken in de planvorming. De wens voor functiemenging en diversiteit is tot uiting gekomen in zones voor bestemmingsvrij bouwen en door woonruimtes voor verschillende doelgroepen in dezelfde woonomgeving te plannen. In de praktijk blijkt IJburg niet vatbaar voor deze ontwikkelingen. Het vertrouwen ontbreekt (nog) om te investeren in IJburg, omdat de wijk nog in haar kinderschoenen staat. Eén van de voorwaarden van Jacobs voor nieuwe ondernemingen – uit bijvoorbeeld de creatieve sector – is de aanwezigheid van gebouwen met een lage huurprijs, zodat de drempel voor nieuwe investeerders niet te groot is. Qua diversiteit in bevolkingsgroepen blijkt er in IJburg veel polarisatie te ontstaan. In tegenstelling tot Jacobs' filosofie die heterogeniteit als voorwaarde voor sociaal kapitaal beschouwt, blijkt in IJburg homogeniteit het sociaal kapitaal te bevorderen. De kritiek op Jane Jacobs is wel vaker dat zij een romantisch ideaal nastreeft die in de huidige multiculturele samenleving niet meer van toepassing is. De onderlinge verschillen tussen bepaalde bevolkingsgroepen in IJburg zijn zo groot dat het leidt tot een daling van de leefbaarheid. Toch voelen veel bewoners in IJburg zich betrokken bij hun woonomgeving. Door het fijnmazige stratenpatroon – omdat de bouwblokken kleinschalig zijn opgezet – is er relatief veel contact op straat. Daarnaast is er een sociaal kapitaal ontstaan onder de bewoners van het eerste uur die de ontwikkeling van IJburg van het begin hebben meegemaakt.

STADSHAGEN
MONOTONE GESLOTEN BEBOUWING

5

STADSHAGEN: ZICHT OP DE STAD, VOETEN IN DE POLDER

5.1. Planbeschrijving

In 1993 is de eerste aanzet gekomen tot uitbreiding van Zwolle in de polder Mastenbroek ten noordwesten van het centrum van Zwolle. In de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra (VINEX) is Stadshagen aangewezen als een gewenste uitbreidingslocatie die moet bijdragen aan de 'compacte stad'. Een antwoord om versnippering van nieuwbouw tegen te gaan. In 1996 zijn de eerste woningen gebouwd onder Stadshagen I, welke een totaal van 7.500 woningen moet opleveren. Vanaf 2006 is de bouw van Stadshagen II begonnen waar 4.000 woningen worden gerealiseerd.

Stadshagen is één van de meest omvangrijke uitbreidingswijken in Nederland van de afgelopen jaren. Met een totaal van 12.500 woningen hoort het bij de vijf grootste VINEX-locaties. Het totale oppervlakte behelst 420 ha, met een gemiddelde woningdichtheid van 21 woningen/ha. De slogan van Stadshagen is: 'Zicht op de stad, voeten in de polder'. Hier wordt gerefereerd naar grote omvang en de stedelijkheid van Stadshagen en daarnaast naar de ligging in de polder Mastenbroek. In de opzet van Stadshagen is de korrelstructuur van de polder terug te vinden. Er is geen eenduidige ruimtelijke visie te vinden, maar een onderverdeling in zeven wijken. Zo kenmerkt Schoonhorst zich door hoogbouw aan de rand gericht op het centrum van Zwolle, contrasterend zijn de centraal gelegen grondgebonden vrijstaande woningen in de binnenhoven. De wijk Milligen kent ook alleen grondgebonden woningen met diepe voortuinen omringt door openbaar groen. Werkeren en Stadshagen II hebben de typologie van de vroegere tuinsteden, veel afwisselingen in bouw en architectuur met hofjes en gesloten bouwblokken en veel natuur rondom. Over het algemeen heeft de hoofdopzet van de wijk een strakke, modernistisch-stedelijke hoofdstructuur van parkstroken, singels en hoofdstraten. Het centrumgebied is stede-

lijk met hoge en compacte bebouwing; door de rest van de wijk is er een verspreide stedelijke bebouwing. Het centrum is op stadsdeelniveau en heeft een functie voor de wijk zelf. De woonmilieus zijn te omschrijven als stedelijk-grondgebonden en groen-stedelijk, met in het centrum dus centrum-stedelijke woningen.

Afbeelding 2: Stadshagen (Gemeente Zwolle, 2009)

De gemeente Zwolle is in het rijksbeleid vastgelegd als een groeigemeente. Uit woningmarktonderzoeken blijkt dat Zwolle de potentie heeft om te groeien en deze kansen worden benut en gesteund door rijk en provincie. Bij VINEX-locaties is het streven om te 30% huurwoningen te bouwen in het sociale-huur segment. Uiteindelijk staat de verdeling in 2011 op 63% koop en 37% huur. In Stadshagen is in eerste instantie het accent komen te liggen op eengezinshuizen in de koopsector. De woningen zijn typisch afgestemd op de vraag van huishoudens met kinderen, met kinderplannen of met kinderen die recent het huis uit zijn gegaan of dit willen. Voor starters, ouderen en etnische minderheden zijn weinig passende huisvestingsmogelijkheden geboden. Na afronding van Stadshagen I was er veel kritiek op de suburbane levensstijlen in Stadshagen, met als gevolg een stijging van het aanbod voor (sociale)-huurwoningen in Stadshagen II (Priemus, 2010). De doelgroep huishoudens met kinderen is nog wel overheersend, de gemiddelde huishoudensgrootte ligt op 2,4 personen.

Stadshagen is een monofunctionele wijk waar wonen het primaire doel is. De voorzieningen zijn grootschalig geclusterd in het centrum. Hier bevinden zich voorzieningen op allerlei gebieden, namelijk winkelveorzieningen, zorgvoorzieningen, recreatieve- en sportvoorzieningen en groenvoorzieningen. De bereikbaarheid voor de bezoekers is optimaal door rechtstreekse aanrijroutes met 'stop en shop-strips', goed bereikbaar, gevarieerd, overzichtelijk en op korte afstand van elkaar, omdat het centrumgebied zo compact mogelijk is gehouden. De economische voor-

zeningen zijn hiermee zoveel mogelijk uit de rest van de wijk gelaten. Verspreid over de wijk zijn enkele plekken tussen woningen gereserveerd voor kleinschalige bedrijvigheid aan huis (Bestemmingsplan Stadshagen, Gemeente Zwolle, 2009)

Het stratenpatroon in de woonomgevingen karakteriseert zich als stedelijk rechtlijnig. Rechthoekige en haakse kruisingen overheersen. De wijk is opgebouwd uit een aantal afzonderlijke orthogonale stratenpatronen (ontleend aan de verkavelingsrichtingen van de polder Mastenbroek) die onder een hoek op elkaar aansluiten. Hierdoor ontstaan 'breuklijnen' in het stratenpatroon van de wijk (Lörzing, 2008). De meeste woningen in Stadshagen hebben een ruimte parkeerplaats in de voortuin. Het parkeren voor bezoekers geschiedt in de straten en aan de zijanten van woningen. Bij de woonlocaties in het centrumgebied zijn de parkeerruimtes achter de woningen geplaatst om de levendigheid op de straten te bevorderen. De parkeernorm stond op 1,3 parkeerplaatsen per woning, dit bleek echter aan de krappe kant en is naarmate de planvorming vorderde gestegen naar 1,8. Vanaf de hoofdroute door Stadshagen is er een goede aansluiting op rijks-, regionale- en lokale wegen. Opvallend is dat er geen aanwezige aansluiting is op hoogwaardig openbaar vervoer, enkel een vrije busbaan over de Twistvlietburg die Stadshagen met het centrum van Zwolle verbindt.

In het noorden van Stadshagen is de Milligerplas gerealiseerd. Een waterplas als openbare ruimte die een recreatieve functie heeft en tevens als ontmoetingsplaats moet dienen. De integrale ontwikkeling van water- en groenstructuur (de oude lijnen uit het landschap van de Oude Wetering en polder Mastenbroek) zijn kenmerkend voor de stedenbouwkundige opzet van de wijk. De samenkomst van openbaar groen en waterstructuur leidt naar het centrumgebied met daarbij het grootschalige multifunctionele voorzieningencentrum. Dit centrum is opgezet in een groene omgeving met een park zodat het kan fungeren als een sociale ontmoetingsplek voor de bewoners.

Volgens Lörzing (2008) wordt Stadshagen omschreven als een zelfstandig stadsdeel met een sober stedelijk karakter, dat in morfologisch opzicht een herkenbare eenheid vormt en zelfstandig functioneert dankzij een behoorlijk centrum gebied. Stedelijke kenmerken beperken zich voornamelijk tot het centrumgebied.

5.2. Analyse

5.2.1. Woonomgeving voor jonge gezinnen

Stadshagen is een uitbreidingswijk dat als onderdeel van de VINEX uit moest groeien als een compacte stad, de wijk staat echter bekend als een sociaal monotone wijk gebouwd voor gezinnen met kinderen. De cijfers van het CBS (2012) bevestigen dit: van de bewoners in Stadshagen is 26,3% jonger dan twaalf jaar, het landelijk gemiddelde ligt op 20,4%. Het verschil tussen het landelijk gemiddelde en Stadshagen in de leeftijdscategorie 25-44 jaar is nog opzienbarender,

namelijk 41,4% in Stadshagen tegenover 27,5% in Nederland. Wanneer we kijken naar het aantal gezinnen met kinderen kan worden geconcludeerd dat in Stadshagen de helft van de huishoudens hier onder valt, dit is 15% hoger dan het landelijk gemiddelde. Stadshagen kent een matig stedelijk milieu qua kritische massa met een omgevingsadressendichtheid van 1413 per m², zonder functiemenging (MXI = 1⁵). De woningbouw in Stadshagen is programmatisch eenzijdig te noemen, ondanks dat er in Stadshagen verschillende buurten zijn met een eigen imago. Er zijn weinig huurwoningen, weinig etagewoningen en weinig kleine gelijkvloerse woningen. Er zijn voornamelijk woningen gebouwd voor de doelgroep huishoudens met kinderen. Overige doelgroepen, zoals senioren, starters en etnische minderheden zijn hierdoor onderbelicht waardoor er weinig sociale diversiteit te vinden is in Stadshagen. Wanneer de praktijk met betrekking tot bevolkingsopbouw, functiemenging, bewonersconcentratie en diversiteit wordt geanalyseerd, moet worden geconcludeerd dat Stadshagen alles behalve het stedelijke karakter heeft wat Jane Jacobs nastreeft. De bewoners van Stadshagen zijn zeer tevreden met hun woonomgeving, zij kiezen bewust voor de kindvriendelijke, rustige en open leefomgeving. Op het gebied van waardering van de leefomgeving, veiligheidsgevoel en aanwezigheid voorzieningen scoort Stadshagen bovengemiddeld in vergelijking met de overige wijken in Zwolle (Buurt voor Buurt, 2011). De observaties van Jacobs waren ook vooral gericht op grote stadswijken en kunnen niet rechtstreeks losgelaten worden op buitenwijken of zogenaamde suburbs. Toch zullen veel van deze buitenwijken zich ooit stedelijke trekken aannemen, 'Iedere stadswijk – probleemwijk of niet – was ooit een buitenwijk (Reijndorp, 2009).' Hier komt vervolgens de filosofie van Jacobs om de hoek kijken, want hoe kunnen nieuwe buitenwijken zo worden ontwikkeld dat ze flexibiliteit en aanpasbaarheid tonen om in toekomstige stedelijkheid te voorzien. (Semi-)Voorsteden zullen op den duur verzwolgen worden door de steden, het slagen of falen, zal afhankelijk zijn van de vraag of ze zich succesvol kunnen aanpassen tot stadswijk (Jacobs, 2009).

5.2.2. Geclusterde centrumvoorzieningen

Stadshagen heeft een uitgebreid voorzieningenaanbod in het centrum van de wijk. In een multifunctioneel winkelcentrum bevindt zich uiteenlopende voorzieningen voor dagelijkse boodschappen. Het winkelcentrum is ruim opgezet en omgeven in het groen, zodat bezoekers ruimte hebben voor ontspanning en het gebruikt kan worden als een sociale ontmoetingsplek. Vanuit de pers en politiek duiken er echter steeds meer geluiden op van onveiligheid, vandalisme en criminaliteit rondom het winkelcentrum (Stadshagennieuws, 2012; VVD Zwolle, 2012; RTV Oost, 2012; Stentor, 2012). Deze problematiek is herkenbaar bij de 'shopping malls' in de Amerikaanse suburbs, waar de afstanden zo groot zijn en de bebouwing zo grootschalig dat iedereen zich anoniem met hun auto vervoert. Ook in Stadshagen zie je dat de bewoners door 'stop en shop-strips' aangemoedigd worden om met de auto te komen. Er is geen reden om langere tijd te verblijven in het winkelcentrum, waardoor sociale contacten veelal uitblijven. Hierom pleit Jane Jacobs voor menging van primaire gebruiksfaciliteit verspreidt over de wijk ten behoeve van het sociaal verkeer. Daar waar mensen veelvuldig op straat zijn heerst levendigheid en wordt sociale

⁵ ((96 % wonen * 1 % werken * 3 % voorzieningen) / (33,3 * 33,3 * 33,3)) * 100 = 1. Data is beschikbaar gesteld door Gemeente Zwolle, Buurt voor Boekje (2011).

controle uitgeoefend (Jacobs, 2009). Door de problematiek rondom het winkelcentrum – de geplande openbare ruimte – is er veel kritiek op kwaliteit van de openbare ruimte in Stadshagen (Buurt voor Buurt, 2011). Grootschalige planning moet door Jacobs' ogen ondergeschikt zijn aan ruimtelijke kwaliteiten. De kwaliteiten van de openbare ruimte zijn moeilijk te plannen voor de stad als geheel, deze moeten dus worden gezocht op het niveau van de straat (Jacobs, 2009).

5.2.3. *De auto als primair vervoersmiddel*

In eerste instantie is Stadshagen gepresenteerd als een autoluwe wijk. De parkeernorm werd laag ingezet om de levendigheid op straat te bevorderen, in de praktijk bleek dit helaas niet haalbaar. De huishoudens in Stadshagen hebben over het algemeen meer auto's dan de parkeernorm (1,3) betrof, ondertussen is deze norm dan ook opgeschroefd. Wel zijn er fysieke maatregelen getroffen om de auto uit het straatbeeld te laten verdwijnen, door parkeerplaatsen achter de woonruimten te ontwikkelen. In Stadshagen is het de bedoeling geweest dat de inwoners zich vooral per fiets en bus verplaatsen. Dat is niet gelukt, door de relatief lange fietsafstanden naar de werklocaties staan de toevoerwegen regelmatig vast. De bewoners klagen over het auto-werende beleid waaraan de gemeente Zwolle Stadshagen onderwerpt. Volgens Knipping (2012) zullen de bewoners toch de auto te gebruiken: 'De keuzevrijheid ligt te allen tijde bij de burger zelf. Het openbaar vervoer in een buitenwijk van Zwolle kent niet genoeg draagvlak om frequent genoeg te rijden dat het een verbetering is ten opzichte van de auto.' Eind 2007 is een gedeelte van de Hasselterweg geopend, die de filedruk enigszins deed afnemen op de zuidelijke toegangsroute.

5.2.4. *Branding en imago*

Opvallend is dat Stadshagen veel verschillende buurten heeft met een eigen imago waarin bepaalde woonvormen vast staan (Milligen, Werkeren, Schoonhorst). Dit is een typisch verschijnsel van de VINEX-gedachte waar branding en imago een belangrijke rol spelen, zoals het historiserende karakter van Brandevoort (Lörzing, 2008). Jacobs daarentegen ziet de wijk als een organisme die zich aanpast aan het tijdsbeeld. 'De complexiteit wordt alleen recht gedaan vanuit de geleefde, alledaagse ruimte; niet vanuit de abstracte bedachte ruimte van concepten en plannen (Lengkeek, 2009; p. 33).' Jacobs minimaliseert de rol van planvorming. Ze had veel kritiek op top-down planning en wil de invloed van bewoners, die de wijk het beste aanvoelen, vergroten. De bewoners van Stadshagen hebben een dalend vertrouwen in toekomstige ontwikkelingen in de wijk (Buurt voor Buurt onderzoek, 2011). Dit is te verklaren uit het feit dat Stadshagen de pioniersfase voorbij is en zich begint te ontwikkelen als een 'volwassen wijk'. Daarnaast klagen de bewoners dat hun wensen en knelpunten te weinig worden betrokken bij toekomstige veranderingen en ontwikkelingen. Stadshagen is, evenals veel andere VINEX-wijken, gekenmerkt door blauwdruk-planning en een top-down benadering. Jane Jacobs merkte al dat grootschalige plannen zonder interactie vaak tot weerstand leiden, volgens haar moeten bewoners vrijheid hebben om zichzelf te ontplooiën en ontwikkelen in een wijk ten behoeve van het sociaal kapitaal.

5.3. Conclusie

Stadshagen is evenals IJburg gebouwd op een uitbreidingslocatie aan de rand van de stad. Waar in IJburg wel enige mate van stedelijkheid is gecreëerd, lijkt Stadshagen zich te ontwikkelen als een suburbane woonwijk. De voorwaarden van Jane Jacobs zijn hier moeilijk terug te vinden. Er is weinig diversiteit qua bevolkingssamenstelling. De bedrijvigheid is geclusterd in een centrumvoorziening waardoor er geen meerdere primaire functies in de woongebieden zijn te vinden. Ondanks dit gemis is de waardering van de leefbaarheid onder de bewoners toch heel hoog, terwijl de sociale cohesie in Stadshagen beneden het Zwolse gemiddelde ligt. Dit is te verklaren uit de eenzijdige bevolkingssamenstelling in Stadshagen met grotendeels gezinnen met kinderen. Deze bevolkingsgroep heeft vaak een sociaal netwerk dat zich uitstrekt tot buiten de woonomgeving, zij hechten minder waarde aan de betrokkenheid met de buurt. In de matrix ruimtelijke kwaliteit zijn de gemarkeerde aandachtspunten uit de theorie van Jane Jacobs zichtbaar in Stadshagen.

	Economisch	Sociaal	Fysiek	Cultureel
Gebruiks- waarde	Functiemenging Bereikbaarheid	Kritische massa Sociaal kapitaal	Openbare ruimte Hoofdstructuren Tussenzone	Reputatie
Belevings- waarde	Verbinding met de stad Overlappende sferen	Veiligheid Leefbaarheid Identiteit en samenhang	Attractiepunten Randen Compactheid	Beelbepalende bebouwing Monumenten Imago
Toekomst- waarde	Stedelijk bereik Wijkeconomie Energiebesparing	Diversiteit Bewonersparticipatie	Transformatie en aanpasbaarheid Duurzaam bouwen	Symbolisch weefsel

Tabel 8: Matrix ruimtelijke kwaliteit stedenbouw Stadshagen

Het moge duidelijk zijn dat Jane Jacobs minimale invloed heeft gehad op de planvorming van Stadshagen. Enkel op het punt van bereikbaarheid – door het autoluwe beleid – is haar theorie zichtbaar. Ondanks de geringe invloed van Jacobs, blijken de bewoners van Stadshagen toch tevreden te zijn met hun leefomgeving. De kritiek op Jacobs' visie over het romantische stadsideaal wordt in Stadshagen als terecht beschouwd, veel gezinnen met kinderen wonen graag in een rustige monofunctionele woonwijk. Toch waarschuwt Jacobs voor het gebrek aan adaptiviteit en levendigheid die de dynamiek van woonwijken als Stadshagen zal verstoren. De eerste knelpunten rondom het gebrek aan sociale controle bij het winkelcentrum door functiescheiding zijn al zichtbaar. Het eenzijdige woningaanbod, de beperkte aanpasbaarheid en beperkte flexibiliteit kunnen in de toekomst problemen opleveren wanneer er demografische en maatschappelijke verschuivingen plaatsvinden, zoals bij naoorlogse wijken ook zichtbaar is.

6

ROOMBEEK: CENTRUM- STEDELIJKE WEDEROP- BOUW

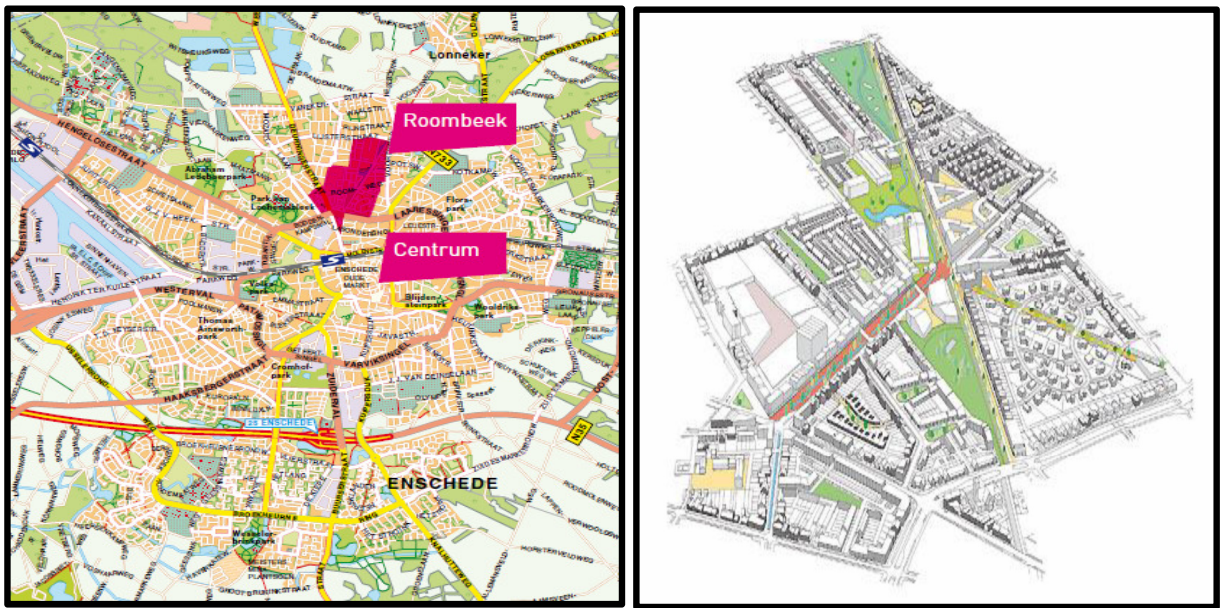
6.1. Planbeschrijving

Op 13 mei 2000 is de wijk Roombeek in Enschede het slachtoffer van een verschrikkelijke vuurwerkcramp. Roombeek, gelegen aan de rand van het centrum en centraal station, wordt door de ontploffing van SE Fireworks voor een groot deel weggeblazen. Er vielen 23 doden, 950 mensen raakten gewond en 200 woningen waren totaal verwoest.

Aan het eind van de jaren '90 was Roombeek aangewezen als één van de grootste binnenstedelijke VINEX-locaties met de projectnaam Groot Roombeek. Plannen waren om door middel van sloop en grootschalige renovatie de arbeiderswijken met een laag aanzien een opwaardering te geven en de uitstraling van het centrum van Enschede te verbeteren. Binnen tien jaar zouden er tussen de 900 en 1100 woningen gebouwd worden. In 1998 presenteerde stedenbouwkundige Riet Bakker het stedenbouwkundig ontwerp Groot Roombeek. Door de vuurwerkcramp raakte het vertrouwen in de overheid weg, dit vertrouwen moest hersteld worden bij de herontwikkeling van Roombeek. Daarom werden alle plannen van Groot Roombeek overboord gegooid en een totaal nieuwe weg ingeslagen.

Door de desastreuze gebeurtenis stond de gemeente Enschede voor een grote stedenbouwkundige opgave van wederopbouw. Het Projectteam Wederopbouw Roombeek, bestaande uit leden van het architectenteam Pi de Bruijn en beleidsmedewerkers gemeente Enschede, waren hiervoor verantwoordelijk. Het projectteam beschrijft hun werkwijze en de uitgangspunten voor de wederopbouw als volgt: 'Het wederopbouwplan is ontwikkeld in nauwe samenspraak met de getroffen bewoners die in de wijk wilden terugkeren. Mede op hun verzoek is veel aandacht besteed aan de geschiedenis en identiteit van het gebied. Belangrijke plandragers zijn enkele voormalige textielpanden, het oorspronkelijke stratenpatroon, het tracé van een oude spoorlijn en het idee om het water van de 'Roombeek' terug te brengen. Een ander opvallend kenmerk is

het rijk geschakeerde programma van wonen, winkelen, ontspannen, cultuur, onderwijs en bedrijvigheid. (Colenbrander e.a., 2008)' In 2008 werd het vernieuwde Roombeek opgeleverd, met positieve reacties van bewoners en professionals. Zo behaalde Roombeek in 2007 de prestigieuze prijs de Gouden Piramide, de Rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap. De jury van de Gouden Piramide looft Roombeek op de volgende onderdelen: 'de balans tussen het sporen van de getroffen gebouwen en sloop, de balans tussen het herstel van de karakteristiek van de wijk en vernieuwing en de balans tussen een ruimharige bewonersparticipatie en een gestuurde aanpak (KEI, 2007).' Ook internationaal viel Roombeek in de prijzen, namelijk bij de prijs voor 'Regional Participation' van de European Urban and Regional Planning Awards (EURPA), ook hier werd weer de centrale rol van bewoners in het proces van (her)ontwikkeling genoemd.

Afbeelding 3 en 4: Ligging Roombeek en stedenbouwkundige schets wederopbouw Roombeek (Gemeente Enschede, 2008)

Roombeek laat de verbindende kracht tussen stedenbouw, bewoners en overheid zien. Volgens Pi de Bruijn (Gemeente Enschede, 2008) laat Roombeek een nieuw punt in de ideologische ontwikkeling van de stedenbouw zien. Stedenbouw waarin ideeën van bewoners de basis vormen, de historie van de wijk een inspiratiebron is, en herstel van vertrouwen tussen samenleving en overheid een heilzaam bijproduct is. Het stedenbouwkundig planconcept van Roombeek bestaat uit zeven elementaire principes.

1) Historie als grondlegger

Naast stedelijke of esthetische overwegingen, speelden ook emotionele gronden mee bij de wederopbouw van Roombeek. Een opgave was de aansluiting bij de collectieve identiteit van de stad, het gemêleerde karakter van het gebied en de vervlechting met de omgeving. Veel culturele waarden, historische stratenpatronen en bewaard gebleven bebouwing zijn daarom meegenomen in het ontwerpproces.

2) Kleinschalig initiatief als vertrekpunt

Kleinschalige individuele bebouwing door particulieren en ondernemers vormen de basis voor de woonontwikkelingen. 'De expressie van individualiteit van woningen is een vereiste voor alle vormen van opdrachtgeverschap in het gebied (Gemeente Enschede, 2008: p. 109).'

3) Heldere hoofdstructuur als basis voor invulling

Duidelijke aansluiting op bestaande op bestaande wegen in de omgeving om de ontsluiting te optimaliseren. Infrastructurele barrières om zeven buurten in het plangebied te onderscheiden.

4) Openbare ruimte eerst

De openbare ruimte, drie bleken die het gebied diagonaal doorkruisen en extra brede wegen opgezet als esplanades, zijn elementen die bijdragen aan de hoofdstructuur van Roombeek.

5) Consistente typologie van het bouwblok

Er is een duidelijke onderscheidt gemaakt tussen openbaar en privé bij de verkaveling, dit schept duidelijkheid in wat de voorkant en wat de achterkant is. Mogelijkheid tot parkeren aan de achterzijde van de eigen kavel, zorgt voor een overzichtelijker straatbeeld met meer levendigheid aan de voorzijde van de kavels.

6) Menging van functies

Roombeek is een gebied waar wonen en werken samen komen. Volgens Pi de Bruijn (gemeente Enschede, 2008) is de aanleiding hiervoor de vooronderstelling dat het mengen van functies een aantrekkelijker leefomgeving oplevert, meer sociale veiligheid en een groter draagvlak voor voorzieningen.

7) Ruimtelijke samenhang door beeldregie

Om ondanks de grote particuliere opgave bij de ontwikkelingen van woningen toch een zekere mate van inspraak te hebben op de ruimtelijke samenhang, is Roombeek onderverdeeld in zones met verschillende mate van beeldregie. De zones rondom de hoofdstructuur heeft een zeer strenge beeldregie, de particuliere opdrachtgevers in stille zijstraatjes daarentegen kennen zeer veel vrijheid in hun woonwensen.

Uiteindelijk is Roombeek gekarakteriseerd door de hoge mate van bewonersparticipatie in het ontwikkelingsproces, de hoofdstructuur als stedenbouwkundige hoofdlijn, het grote aandeel van particulier opdrachtgeverschap en ten slotte de strategie om in te zetten op functiemenging.

Vanaf het begin van de planontwikkeling voor de wederopbouw van Roombeek was er zeer veel betrokkenheid vanuit de bevolking, uiteraard heeft dit te maken met de persoonlijke gevoelens die mee speelden als gevolg van de vuurwerkramp. Via de Belangenvereniging Slachtoffers Vuurwerkramp konden bewoners participeren in de wederopbouw, zowel bij persoonlijke wensen als stedenbouwkundige uitgangspunten. Bewoners stonden open voor vernieuwing, maar wel moesten bepalende gebouwen en stedenbouwkundige structuren bewaard blijven om de overgebleven herinneringen te behouden.

De aanwezigheid van de diagonale verkeersas als hoofdadere van de wijk stamt uit het ontwerp Groot Roombeek van Riet Bakker. Door de handhaving van het oude patroon is aansluiting gezocht met het gevarieerde karakter van het gebied en is de aansluiting met de omgeving gehandhaafd. Ook de oude bleken, die ten tijde van de textielindustrie in het gebied te vinden waren, zijn teruggebracht als openbare ruimten die de wijk versterken. Op deze manier is de historie van de wijk teruggebracht (gemeente Enschede, 2008).

In tegenstelling tot de VINEX-strategie van Groot Roombeek waarbij de meeste gronden werden ontwikkeld door projectontwikkelaars, was de strategie van de wederopbouw gericht op particulier opdrachtgeverschap. Grondeigenaren die hun woning hadden verloren tijdens de vuurwerkramp kregen voorkeursrecht om een nieuwe kavel uit te zoeken. Mede door grondruil van grote ondernemers was het voor het projectteam mogelijk om de wijk opnieuw in te delen, waar de bewoners veel individuele vrijheden hadden in het realiseren van hun droomhuis via particulier opdrachtgeverschap.

Het laatste belangrijke aspect in het stedenbouwkundig plan van Roombeek was het mengen van functies. Ondernemers, kunstenaars en andere creatievelingen wilden graag terugkeren of zich vestigen in Roombeek, hiervoor is veel ruimte geschapen. Uiteindelijk leverde dit een wijk op met veel woonwerkseenheden en voorzieningen.

6.2. Analyse

6.2.1. De stedelijkheid van Roombeek

In de planbeschrijving van Roombeek wordt duidelijk ingezet op het mengen van functies. Hiermee moet de levendigheid van de oude stadsbuurt weer naar voren komen ten behoeve van het stedelijk karakter. Wanneer we de praktijk toetsen op cijfers kan er geconcludeerd worden dat Roombeek een MXI van 44⁶ heeft, dit wordt volgens de MXI-index gewaardeerd als een wijk met sterk gemengd karakter. Elly Straatman (onderzoeker kenniscentrum Leefomgeving Saxion Hogescholen) vult concludeert dat in Roombeek een mix van op elke twee woningen één vorm van bedrijvigheid én cultuur zich bevindt. 'De combinatie van wonen, werken en cultuur geeft Roombeek de positieve karaktereigenschappen van voor de vuurwerkramp mee. Door de levendigheid komen bewoners met elkaar in contact en gaat men zich hechten aan de buurt. Deze relatie tussen programmatische bebouwingselementen en sociaal kapitaal had Jane Jacobs voor ogen (Straatman, 2012).'

⁶ $((65 \% \text{ wonen} * 25 \% \text{ werken} * 10 \% \text{ voorzieningen}) / (33,3 * 33,3 * 33,3)) * 100 = 44$. Data is beschikbaar gesteld door Programma Roombeek (2010)

6.2.2. Creatieve bedrijvigheid

Er is geconcludeerd dat in Roombeek een hoge mate van functiemenging aanwezig is. Het was ook een wens van de bewoners om het karakter van de oude buurt te laten terugkomen, met als speerpunten grote functiemenging en grote sociale en ruimtelijke verscheidenheid in hoge bebouwingsdichtheid. Het succes van de bedrijvigheid in Roombeek is deels te verklaren door ingrijpen van de overheid. Een belangrijk component bij de wederopbouw is het herstel van de economische structuur door 1200 arbeidsplaatsen te creëren. Ondernemers in Roombeek kunnen aan de hand van een subsidieregeling 4000 euro verdienen voor iedere arbeidsplaats in de wijk. Veel ondernemers zien dit als een welkome startpremie, waardoor de drempel om zich te vestigen in Roombeek verlaagd wordt (DSO&B Enschede, 2010). Om het oude karakter van Roombeek een nog grotere plaats te geven in de wederopbouw is er veel aandacht gegeven voor de bewaard gebleven bebouwing. De oude industriële gebouwen die de ramp hebben doorstaan behouden de herinnering aan het textielverleden van Roombeek. Deze gebouwen herbergen nu verschillende functies die de diversiteit van Roombeek karakteriseren. Zo is in de oude Tetem-fabriek ruimte voor de kunstacademie ArtEZ, het Rozondaal-complex is nu een museum en expositieruimte met ateliers en de oude Grolsch-fabriek biedt nu ruimte voor starterswoningen en woon-werk ruimtes. Jane Jacobs zei ooit 'new ideas must use old buildings', in Roombeek is dit duidelijk zichtbaar. De gedachte achter deze stelling is dat startende ondernemers voldoende geschikte ruimte hebben om zich te vestigen, waardoor vervolgens de wijkeconomie en levendigheid wordt gestimuleerd. Het beleid van Roombeek streeft ernaar om gunstige vestigingsmogelijkheden te creëren voor de creatieve sector. In de oude panden zijn veel artistieke mogelijkheden, maar ook in nieuwbouw-ontwikkelingen is ruimte voor wensen die aansluiten van (startende) creatieve ondernemers. Leidend voorbeeld is de Creatieve Campus (CeeCee), een locatie in Roombeek waar kennisindustrie is geclusterd gecombineerd met woonlocaties. De campus moet leiden tot veel ontmoetingen en levendigheid. Jacobs noemt dit het straatballet, de levensader voor een wijk met de aanwezigheid van handel en bedrijvigheid en een bloeiende wijkeconomie.

6.2.3. Bewonersparticipatie als instrument voor sociaal kapitaal

Het moge duidelijk zijn dat door de desastreuze vuurwerkramp de wederopbouw van Roombeek gezien mag worden als een uniek project. De huizen en leefomgeving van veel bewoners waren compleet verwoest. Omdat veel bewoners de wens hadden terug te keren naar Roombeek, is er voor gekozen voor bewonersparticipatie als middel voor de wederopbouw. Dit heeft ervoor gezorgd dat nieuwe en oude bewoners in een vroeg stadium al met elkaar in contact kwamen. Dit proces vraagt om een grondige kennis en affiniteit met de omgeving. Het samen bouwen in (collectief)-particulier opdrachtgeverschap schept een band met de omgeving, welke zichtbaar blijft bij de verdere ontwikkeling van de wijk. 'De bewoners van de Museumlaan waren als met elkaar aan het barbecueën voordat de eerste villa's werden opgeleverd. Een sterke verbondenheid met de plek en de omgeving draagt bij aan sociale samenhang en sociale veiligheid (van den Hoek, 2008).' De leefbaarheidscijfers in Roombeek zijn ook overwegend positief in vergelijking met de omliggende wijken in Enschede. Zo scoort Roombeek positief ten opzichte

van het regionaal gemiddelde op voorzieningen, sociale samenhang en veiligheid (Ministerie van Binnenlandse Zaken, 2010). Met enige romantiek is er rondom de planvorming vaak verwezen naar de sociale samenhang in het oude Roombeek. In de praktijk blijkt echter dat Roombeek in 2000 te boek stond als de sociaal zwakste buurt van Enschede-Noord. 'Bijna een-derde van de 559 bewoners in de Vogelbuurt stond op 1 januari 2000 als cliënt van de sociale dienst genoteerd, 14 procent had een WAO-uitkering, 12 procent had begeleiding nodig van maatschappelijk werk en ook het percentage kinderen dat speciaal onderwijs genoot lag ver boven het gemeentelijk gemiddelde. Nog zorgwekkender was de meldingscore bij de politie: 29 procent (de Lugt, 2000).' Om het sociaal kapitaal dat is opgebouwd tijdens de interactieve planvorming niet verloren te laten gaan, heeft de gemeente Enschede ook contact met bewoners gehouden na afloop van de planvorming. In het kader van de Roombekerschat zijn opbouwmedewerkers op zoek gegaan naar kansen en talenten in Roombeek op buurt- en huishoudensniveau. Deze zijn vervolgens geïnventariseerd en uitgewerkt tot initiatieven. Dit heeft geleid tot sociale activering, onderlinge communicatie en een groter sociaal kapitaal.

6.2.4. Diverse stedenbouw

Een kenmerk van het huidige Roombeek is de diversiteit in de bebouwing. De verscheidenheid is de te zien in de bewaard gebleven bebouwing en de nieuwe bebouwing waardoor een mix van oude en nieuwe gebouwen duidelijk zichtbaar is. Maar ook in de nieuwe bebouwing is een zeer diverse elementen van stedenbouw, door de vrijheid die de bewoners hebben gekregen bij de planvorming. Met de wederopbouw van Roombeek na de vuurwerkramp werd begonnen in het volle besef dat wat bedacht zou worden, één op één zou moeten matchen met de getroffen bevolking. Particulier opdrachtgeverschap was een logisch vervolg van dat uitgangspunt (de Boer, 2007). 'Terwijl in de meeste stadsuitbreidingswijken zoals VINEX-wijken de nadruk ligt op projectontwikkeling en consumentgericht bouwen, overheerst in Roombeek het particulier opdrachtgeverschap waar het zelf-organiserend vermogen van de bewoner voorop staat. Het particulier opdrachtgeverschap past in de filosofie van Jacobs die de bewoners voorop stelt en streeft naar informalisering van de bestemming van vastgoed.'

6.3. Conclusie

De Nederlandse stedenbouw heeft met de ontwikkelingen in Roombeek een nieuwe manier van stadsontwikkeling gevonden. Waar veel nieuwbouwwijken – uit bijvoorbeeld het VINEX-tijdperk – afhankelijk zijn van een top-down benadering met projectontwikkelaar, is deze in Roombeek vervangen door het grootschalig particulier opdrachtgeverschap. Deze revolutionaire verandering waarin zelfbouw ook geschikt is voor alle bewoners – en niet alleen de meest koopkrachtige zoals vaak gedacht wordt – leidt tot nieuwe verhoudingen tussen het individu en collectief. Het individueel bouwen leidde tot een gezamenlijk participatieproces waarin de wederopbouw van Roombeek plaats vond. Deze nieuwe benadering levert volgens Jacobs een positieve bijdrage aan het sociaal kapitaal van de wijk, omdat de bewoners een grote gehechtheid aan de gemeen-

schap hebben. Daarnaast levert het ook een bijdrage aan de diversiteit op zowel sociaal vlak – verschillende bevolkingsgroepen – als op stedenbouwkundig vlak. De stedelijke visie van Jacobs is te zien in zowel de economische, sociale, fysieke als culturele belangen (tabel 9).

	Economisch	Sociaal	Fysiek	Cultureel
Gebruiks- waarde	Functiemenging Bereikbaarheid	Kritische massa Sociaal kapitaal	Openbare ruimte Hoofdstructuren Tussenzone	Reputatie
Belevings- waarde	Verbinding met de stad Overlappende sferen	Veiligheid Leefbaarheid Identiteit en samen- hang	Attractiepunten Randen Compactheid	Beelbepalende bebouwing Monumenten Imago
Toekomst- waarde	Stedelijk bereik Wijkeconomie Energiebesparing	Diversiteit Bewonersparticipatie	Transformatie en aanpasbaarheid Duurzaam bouwen	Symbolisch weefsel

Tabel 9: Matrix ruimtelijke kwaliteit Roombeek

De functiemenging in Roombeek is ook een groot succes. Er is veel geïnvesteerd in (creatieve)-bedrijvigheid waardoor de wijkeconomie een enorme impuls heeft gekregen, ondernemers investeren graag in Roombeek. Mede door de bewaard gebleven bebouwing na de vuurwerk-ramp, waren er mogelijkheden voor ondernemers om zich in oude gebouwen tegen een lage huurprijs te vestigen. Wel moeten er enkele nuances aan het succes van Roombeek worden toegedicht. Zo zijn er door de enorme media-aandacht veel rijkssubsidies mogelijk rondom de ontwikkelingen en na de ramp waren er veel mogelijkheden qua grondposities voor particulier opdrachtgeverschap. Desondanks is Roombeek een vitale en levendige wijk waar de filosofie van Jane Jacobs overduidelijk herkenbaar is.

ROOMBEEK

DIVERSITEIT

NEW IDEAS, NEED OLD BUILDINGS

7

CONCLUSIES

De conclusie bestaat uit de beantwoording van de hoofdvraag zoals geformuleerd in het inleidende hoofdstuk. Om de hoofdvraag te beantwoorden zijn eerst de ondersteunende onderzoeksvragen beantwoord op basis van de resultaten van het onderzoek. In de eerste paragraaf is de theorie van Jane Jacobs beschreven, oftewel de beantwoording van onderzoeksvragen 1, 2 en 3. Het theoretisch kader dat hieruit naar voren is gekomen is getoetst op de praktijk in het empirische gedeelte. De conclusies die hieruit getrokken zijn, staan beschreven in paragraaf 7.2. In de laatste paragraaf is uiteindelijk de hoofdvraag beantwoord.

7.1. De theorie van Jane Jacobs

Deze scriptie is een zoektocht naar de actualiteit van Jane Jacobs op het huidige stedenbouwkundige klimaat in Nederland. De theorie van Jane Jacobs op de stadssociologie wordt in de literatuur vaak samengevat tot vier kernpunten: menging van primaire functies, aanwezigheid van een fijnmazig stratenpatroon, mix van oude en nieuwe gebouwen en ten slotte een hoge bewonersconcentratie. Dit zijn volgens Jacobs de voorwaarden voor een gezonde economische en sociale ontwikkeling van de stad. Deze vier voorwaarden zijn geen garantie voor succes die in elke ruimtelijke ontwikkeling gebruikt kan worden. Het is van belang om iedere leefomgeving vanuit eigen perspectief te benaderen. Een uitgebreide beantwoording van de onderzoeksvragen - met daarin de beschrijving van de theorie van Jane Jacobs en de aspecten van de huidige Nederlandse stedenbouw – is te vinden in hoofdstuk 2: Jane Jacobs en stedelijke vitaliteit.

7.2. Jane Jacobs in de praktijk

Vanuit de theorie zijn de overeenkomsten tussen de ruimtelijke kwaliteit van de Nederlandse stedenbouw en de filosofie van Jane Jacobs duidelijk zichtbaar. Waar men na de oorlog begon met een kwantitatieve stedenbouwkundige opgave is deze steeds meer verschoven naar een kwalitatieve opgave. De kwalitatieve opgave hecht waarde om het functioneren van de stad te zien en te begrijpen. In de stedelijke vernieuwing is het accent steeds meer op vernieuwing van bestaande stadswijken komen te liggen. Hierdoor komen termen als functiemenging, transfor-

matie en compactheid steeds meer op de stedelijke vernieuwings-agenda. De aandacht verplaatst zich steeds meer naar de stad, het domein van Jacobs' filosofie. De toenemende stedelijke vernieuwing vraagt om een aanpak waar speerpunten van Jane Jacobs in terugkomen.

Er is een groeiende aandacht voor de sociale pijler in de Nederlandse stedenbouw. De leefbaarheidsproblemen in voornamelijk monotone naoorlogse wijken vragen om investeringen in het sociaal kapitaal van de wijk. In de filosofie van Jane Jacobs worden de sociale- en fysieke belangen gecombineerd; functiemenging en gevarieerd, divers ruimtegebruik leiden tot sociale controle omdat mensen hun 'ogen op straat' gericht hebben. Toch komt er vanuit de Nederlandse stedenbouw vaak de kritiek dat er in de levendige wijken juist veel sociale problematiek is, deze kritiek wordt omschreven als het ruimtelijk determinisme in haar argument. Grotendeels zijn deze probleemwijken ontwikkeld in de functionele modernistische periode van de Nederlandse stedenbouw. De huidige stedelijke vernieuwing pleit daarom ook voor functiemenging en diversiteit in functies als fysieke aanpassing in deze probleemwijken. Door 'de buurtsuper op de hoek' komen mensen met elkaar in contact en kruipen ze uit de anonimiteit, er ontstaat publieke familiariteit en sociaal kapitaal. Het verband dat functiemenging leidt tot sociale controle is te kortzichtig. Sociale controle is niet te organiseren door louter de juiste stedenbouw. De insteek moet zijn om stedenbouw zo te initiëren om te voorkomen dat sociale controle onmogelijk wordt gemaakt door fysieke ontwikkelingen. Het ontstaan van ontmoetingen gebeurt volgens Jacobs bij voorkeur in de publieke ruimte waar de sociale controle is. De Nederlandse stedenbouw wil ontmoetingen vaak regisseren in de vorm van uitbundige stadsparken en pleinen of duidelijke tussenzones met parochiale ruimtes. Jane Jacobs streeft naar informele contacten in de publieke ruimte. Zij gelooft niet in een gemaakte samenleving, maar heeft een liberalere visie waar de samenleving bestaat uit een optelsom van individuen.

De huidige stedelijke vernieuwing streeft dus naar functiemenging en diversiteit. Deze aspecten dragen niet alleen bij aan het sociaal kapitaal, maar stimuleren ook de wijk economie. Ook hier wordt wederom niet gepropageerd dat functiemenging en diversiteit altijd leiden tot een bloeiende wijk economie, maar door het creëren van diversiteit en functiemenging wordt het economisch potentieel in een wijk optimaal benut. In Nederland komen steeds meer mogelijk heden om binnenstedelijk wonen en werken te combineren. Hierdoor kan er een lokale afzetmarkt ontstaan ten behoeve van de wijk economie. De maakbare stad staat niet langer centraal, maar de gedachte welke complexe processen onderdeel zijn van de stad en hoe deze gefaciliteerd en gestimuleerd kunnen worden. Wijk economie benut de economische mogelijkheden van de wijk en zijn bewoners optimaal met effect op werkgelegenheid, scholing en leefbaarheid. Hierbij ontstaat steeds vaker samenwerkingsverbanden tussen bijvoorbeeld bewoners, ondernemers, scholenorganisaties, projectontwikkelaars en overheden – met eventuele subsidiering. Door deze integrale benadering worden diverse achtergronden met elkaar in verband gebracht ter bevordering van het resultaat. Dit is volledig in lijn met het diversiteits-ideaal van Jane Jacobs.

7.3. De invloed van Jane Jacobs

De toetsing van de theorie op de praktijk leidt uiteindelijk tot beantwoording van de hoofdvraag:

Is de theorie van Jane Jacobs gericht op stedelijke ontwikkeling van invloed op de ruimtelijke kwaliteit van de huidige Nederlandse stedenbouw?

De Nederlandse stedenbouw is natuurlijk moeilijk eenduidig te omschrijven. Wanneer typische VINEX-wijken als Stadshagen als leidraad worden beschouwd, is de invloed van Jane Jacobs ver te zoeken. Terwijl bij de binnenstedelijke herstructurering haar invloed duidelijk zichtbaar is. De doelgroep die zich wil vestigen in uitbreidingslocaties, zoals enkele VINEX-wijken, streven niet naar een leefomgeving zoals Jane Jacobs deze omschrijft. De veronderstellingen van Herbert Gans – waarmee hij de theorie van Jane Jacobs bekritiseert - blijken terecht te zijn in IJburg en Stadshagen. De inwoners van IJburg zijn bijvoorbeeld helemaal niet op zoek naar een wijk die 24-uur per dag actief is zoals het centrum van Amsterdam. Tevens blijkt dat de sociale diversiteit in IJburg leidt tot polarisatie, terwijl de homogene bevolkingsopbouw in Stadshagen juist bijdraagt aan de hoge leefbaarheidsscore.

Er dienen wel enkele kanttekeningen te worden genoteerd bij de getrokken conclusies met betrekking tot de kritiek van Herbert Gans op Jane Jacobs. Jane Jacobs heeft meerdere malen aangegeven dat haar visie op de stad geschreven is naar aanleiding van waarnemingen in grootschalige stadswijken in de Verenigde Staten, met name New York. De vergelijking qua populatie, verkeersnetwerken, primaire gebruiksfuncties en overige fysieke structuren loopt natuurlijk mank met de kleinschaligheid in de Nederlandse stedenbouw. Het is dus ook niet bepalend om de voorwaarden van Jane Jacobs letterlijk te kopiëren naar vorm van stedelijke vernieuwing. De methode Jacobs biedt instrumenten bij stadsplanning die afhankelijk van factoren (locatie, actoren etc.) ingezet kunnen worden voor een vitaal stedelijke leefomgeving. Een openbaar-ruimtebeleid moet leiden tot groene, schone en aantrekkelijke omgeving. Binnen het verkeersnet moet de aandacht uitgaan naar het fietsnet, de straat moet autoluw worden door innovatief om te gaan met parkeervoorzieningen. Het woonaanbod dient uit te gaan van flexibele bestemmingsplannen en een bottom-up benadering en het voorzieningenaanbod heeft een gespreide en grote mate van branchering nodig om levendigheid te creëren.

Jane Jacobs streeft naar adaptatievermogen van een wijk ten opzichte van sociale en economische veranderingen die optreden na verloop van tijd. Jane Jacobs weet het denken over de stad structureel te beïnvloeden. Haar visie laat men kijken naar de realiteit van de stad. Dit doet Jacobs door middel van een bottom-up benadering; ze kijkt niet hoe de stad zou moeten zijn, maar hoe ze wordt gebruikt. Uiteindelijk wil Jacobs zeggen: Planners, geef de stad terug aan de mensen!

8

LITERATUURLIJST

Adriaanse, C. C. M. (2004), Succesfactoren van wijken die werken, *een verkennende studie in twee naoorlogse flatwijken*: Onderzoeksinstituut OTB Technische Universiteit Delft, Delft

Allmendinger, P. (2002) *Planning theory, planning, environment, cities*: Pallgrave, Houndsmill

Altes, W. K. et. al. (2010). *Handboek Wijkeconomie, in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken*: Onderzoeksinstituut OTB / TU Delft, Arnhem / Delft

Assink, M. & Groenendijk, N. (2009) *Spatial quality, location theory and spatial planning*: Regional studies association, Leuven

Beunderman, J. & Urhahn, G. (2009), *Jane Jacobs en de spontaniteit van de stad*: Uitgeverij SUN Amsterdam

Blokland, T. (2009). *Oog voor elkaar, veiligheidsbeleving in de grote stad*: Amsterdam University Press, Amsterdam

BMC (2009). *Toekomst stedelijk economisch beleid, bidbook G24 en G27*: Adviesbureau BMC, Amersfoort

Boer, F. (2012) *Energiebesparende stedenbouw, architects talk*: De Urbanisten, Rotterdam

Bos, R. & Meilof, R. (2008). *Verkeersplanologie in Almere; toen en nu, Een reflectie op maakbaarheid in een gedachte stad*: Goudappel Coffeng BV

Brink, van de, J. G. (2007) *Prachtwijken?!, de mogelijkheden en beperkingen van Nederlandse probleemwijken*: Uitgeverij Bert Bakker

Calthorpe, P. (1993), *The next American metropolis. Ecology, community and the American dream*: Princeton Architectural Press, New York

Christiaanse, K. (2009), *Een smeulend vuur dat oplicht in de duisternis*: Uitgeverij SUN Amsterdam

Daamen, T. (2005) *De kost gaat voor de baat uit, markt middelen en ruimtelijke kwaliteit bij stedelijke gebiedsontwikkeling*: Uitgeverij SUN, Amsterdam

- Dauvellier, P. (2004) Methodology for spatial quality: LU Wageningen
- Dijk, van, A. (2011), *Stedelijke gebiedsontwikkeling 2.0, een verkenning naar de nieuwe kenmerken van gebiedsontwikkeling*: Erasmus Universiteit Rotterdam, Technische
- Edens, C. et. al. (2010) *Stedenbouw als strategie, de transformatie van de bestaande stad*: Redactie Stadschiers, SUN Trancity / Kei, Amsterdam
- Eyck, van. A. (1959) Forum #7, architectuurtijdschrift
- Florida, R. (2002) *The rise of the creative class, and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*: Basic books
- Franke, S. et al. (2010), *De levende stad, over de hedendaagse betekenis van Jane Jacobs*: Uitgeverij SUN Amsterdam
- Gadet, J. & Zanen, van K. (2006), *Succesvolle vestigingsplekken, aantrekkelijke stadsmilieus voor de creatieve kenniseconomie*: Plan Amsterdam nr. 3, Dienst Ruimtelijke Ordening, Amsterdam
- Goethals, M (2007) *Shared terms for spatial quality of strategic projects, a transformative perspective*: ISOCARP
- Gratz, R. B. (2011). *Planners and the Jane Jacobs Conundrum*: Urbanspace gallery, Toronto
- Hajer, M. & Reijndorp, A. (2001) *Op zoek naar publiek domein, analyse en strategie*: NAI Uitgevers, Rotterdam
- Healey, P. (1996), *The Communicative Turn in Planning Theory and its Implications for Spatial Strategy Formation*: Environment and Planning
- Heijmans, T. (2007) *La vie Vinex, Over leven in een nieuwbouwijk*: Veen, Amsterdam
- Hemel, Z. (2010) *Abuis, gelezen in the condition of Postmodernity (1990) van David Harvey*: Vrijstaat Amsterdam, Amsterdam
- Hooimeijer et al. (2001) *Kwaliteit in meervoud*
- Hospers, G. J. (2009), *De wijkeconomie, tussen romantiek en realiteit*: Uitgeverij SUN Amsterdam
- Jacobs, J. (1961), *The death and life of great American cities*: Random House New York
- Jacobs, J. (1969), *The economy of cities*: Random House New York
- Jacobs, J. (2009), *Dood en leven van grote Amerikaanse steden*: Uitgeverij SUN Amsterdam
- Janssen, L.B. (2007) *Smart growth strategies for Dutch development planning policies*:

- Lengkeek, A. (2009), *Lezen met Jane Jacobs*: Uitgeverij SUN Amsterdam
- Lörzing, H. (2006). *Vinex! Een morfologische verkenning*: NAI Uitgevers, Rotterdam in opdracht van Ruimtelijk Planbureau, Den Haag
- Lörzing, H., Harbers, A., Schluchter, S. (2008) *Krachtwijken met karakter*, namens Planbureau voor de Leefomgeving: NAI Uitgevers, Rotterdam
- Lupi, T. (2008) *Buiten wonen in de stad, de place making van IJburg*: Faculteit der Maatschappij en Gedragwetenschappen, Universiteit van Amsterdam
- Marissing van, E., Tan, S., Boutellier, H. (2010) *Het is hier net Amsterdam, Een veiligheidsarrangement voor IJburg*: Verwey en Jonker Instituut, Utrecht
- Marlet, G., Poort, J., Woerkens, C. (2009). *De baat op straat: Atlas voor gemeenten*, Utrecht
- Meier, S. (2006) *Tussen leefstijl en wijkgedachte*: Stichting de Driehoek, Amsterdam
- Meller, H. (1980), *Cities and evolution, Patrick Geddes as an international prophet of town planning: The rise of modern urban planning*
- Mennel, T. (2011), *Jane Jacobs, Andy Warhol, and the kind of problem a community is: The designer observer group*
- Mensink, G. A. (2008). *De beleveniseconomie in de projectontwikkeling, genereren belevenisconcepten in de woningbouwontwikkeling wel of geen meerwaarde?: School of Real Estate, Amsterdam*
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimte Ordening en Milieu (VROM) (2006) *Zakboek handhaving ruimtelijke regelgeving*: Kluwer, Alphen aan den Rijn
- Mumford, L. (1938), *The culture of cities*: Harcourt, Brace and company: New York
- Mumford, L. (1962), *The sky line, Mother Jacobs home remedies*: The New Yorker, New York
- Nio, I. & Reijndorp, A. (1997) *Groeten uit Zoetermeer, stedebouw in discussie*: NAI uitgevers, Rotterdam
- Ouwehand, A. & Kempen, van, R. & Kleinhands, R. & Visscher, H. (2008) *Van wijken weten, beleid en praktijk in de stedelijke vernieuwing*: IOS Press bv, Amsterdam
- Ouwehand, A. & Meijeren, van, M. (2007), *Economische initiatieven in stadswijken, een verkennend onderzoek*: Technische Universiteit Delft, Delft
- Parool (2011). *IJburg tram-26 overvol*: Het Parool, Amsterdam
- Peters, K. (2005), *Een zoektocht naar integrale stedelijke kwaliteit, vormgeving van een evenwichtige stad*: Kenniscentrum Grote Steden

- Peters, M. (2008) Tot achter de voordeur, *Een onderzoek naar ontwikkelingen van sociale problematiek in stadsbuurten*: Radboud Universiteit Nijmegen
- Priemus, H. (1997) Dutch urban policy, *a promising perspective for the big cities*: Blackwell publishers, Oxford
- Putnam, R.D. (2000), *Bowling alone, the collapse and revival of American community*: Simon and Schuster, New York
- Reijndorp, A. (2009) Jane Jacobs en de nieuwe stad: Uitgeverij SUN, Amsterdam
- Rijksplanologische Dienst (1996), *Ruimtelijke beter investeren*: Ministerie van VROM, Den Haag
- Roo, de, G. & Porter, G. (2006) Fuzzy planning, *Introducing actor-consulting as a means to address fuzziness in planning and decision-making*: Ashgate, Aldershot
- Roo, G. de. Voogd, H. (2004), *Methodologie van Planning, Over processen ter beïnvloeding van de fysieke leefomgeving*: Coutinho, Bussum
- Rot, D. J. (2009). Naar een succesvol gebruik van de openbare ruimte. *De toepasbaarheid van place-making in Nederland*: Radboud Universiteit Nijmegen, Nijmegen
- SCP, Sociaal Plan Bureau (2011). *Wijken in uitvoering 2011, een voortgangsrapportage*: Sociaal Plan Bureau, Ministerie van Binnenlandse Zaken Den Haag
- Sennet, R. (2004). *The Resurgent City, The city as an open system*: London School of Economics, London
- Soomeren, van. P, Dijk, van. B, Lohman, Savornin, de, L. (1968). *Criminaliteit en de bebouwde omgeving, literatuurstudie*: Bureau Landelijke Coördinator Voorkoming Misdrijven, Den Haag
- Urhahn, G. B. & Bobic, M. (1998) *Strategie voor stedelijkheid, een studie over het thema stedenbouwkundige kwaliteit en opdrachtgever*: Uitgeverij THOTH, Bussum
- Urhahn, G. B. (2010) *De spontane stad, Urhahn urban design*: BIS Publishers, Amsterdam
- Van den Hoek, J, (2008), *The MXI (Mixed-use Index)*, 44th ISOCARP Congress 2008. Delft: Delft University of Technology, department of Urbanism.
- Visscher, H., Kleinhans, R., Kempen, R., Ouweland A. (2008) *Van Wijken Weten, Beleid en praktijk in de stedelijke vernieuwing*: Corpovenista, IOS Press bv, Amsterdam
- VROM (2001). *Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening*: Ministerie van VROM, Den Haag
- VROM (2006). *Werklandschappen, een regionale strategie voor bedrijventerreinen*: Den Haag
- Walberg, A., Lup, T., Musters, S. (2007) *Pioniers in placemaking, proeftuin IJburg*: Habiforum, Gouda

Welling, M. (2011). Verloederde nieuwbouwwijken? *Een studie naar de beleving van sociale veiligheid in nieuwbouwwijken*: Radboud Universiteit Nijmegen, Nijmegen

Wijgert, van de G. (2008). *Towards a sustainable city, de aanpak van duurzame stedelijke gebiedsontwikkeling en de rol van diversiteit*: Erasmus Universiteit, TU Delft, Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam, Leiden

Wouden, van de. R. & Bruijne, de. E.(2001). *De stad in de omtrek, problemen en perspectieven van vier grootstedelijke gebieden in de Randstad*: SCP, Den Haag

Interviews

Drs. Straatman, Elly Lectoraat Governance & Dynamiek
Saxion Hogeschool Enschede

Prof. Drs. Hospers, Gert Jan Hoogleraar Economische Geografie
Universiteit Twente

Drs. Linthout, Maureen Gebiedsmanager IJburg
Gemeente Amsterdam

Ing. Knipping, Peter Bestuurslid
Wijkstichting Stadshagen Totaal

